

Ex 2

1-12 plus scap.

TRANSILVANIA

d 377 65

ANUL 74

IANUARIE

Nr. 1-1943

SIBIU

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI .

PROBLEMA CONTINUITĂȚII¹⁾

d 377 65

I.

DOVEZILE ARHEOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII

Continuitate...! Ea înseamnă o neîntreruptă viațuire a unui neam pe aceleași meleaguri, din vremuri atât de adânci, încât pământ și om par a fi zămislîți deodată, unul pentru altul. Legătură trainică cu glia care ne leagă, nutrește și acopere, continuitatea aceasta a noastră ne-a fost și ne va fi o comoară nesecată de forțe vitale mereu împropătate prin atingerea omului cu țărâna mamă!

Credem într'insa cu tărie, fiindcă ni se pare un lucru tot atât de firesc ca și existența neamului românesc chiar pe locurile stăpânite, odinioară, de strămoșii noștri Daci și Romani. Suntem perfect convingiți de adevărul nesdruncinat al acestei teze, deoarece o vedem atât de limpede la lumina scrutătoare a științei! A o demonstra e un lucru aproape de prisos!

Ce poate fi, într'adevăr, mai străin de gândirea istorică, decât negarea vieții unui neam multimilenar sub o stăpânire nouă; ce poate fi mai absurd pentru istoricul obiectiv, decât teoria desrădăcinării totale a unui popor puternic, adânc înfipt în pământul străbun; ce poate fi mai lipsit de înțelegere a istoriei omenirii, decât crearea artificială a unor goluri de oameni și de viață pe un pământ binecuvântat ca acela al țării noastre?

¹⁾ Publicăm în paginile ce urmează patru conferințe rostite la Universitatea Radio, în cursul lunii Decembrie 1942, de către d-nii C. Daicoviciu, E. Petrovici, I. Moga și R. Vuia, profesori la Universitatea din Cluj—Șibiu. Ele prezintă, într'o formă accesibilă marelui public intelectual, ultimele rezultate ale cercetărilor unor specialiști asupra marelui probleme a continuității Românilor în Dacia, discutată și astăzi cu atâta reacredință de unii învățați străini.

Dacă, totuși, m'am hotărît să vorbesc astăzi despre această problemă a continuității poporului românesc în Dacia, o fac pentru a înmănușia, în fugă, o parte a acelor adevăruri științifice pe care se întemeiază și credința mea subiectivă și convingerea mea obiectivă.

Am zis o parte din acele temeuri științifice și m'am gândit la cele pe care ni le oferă nemijlocit și convingător arheologia.

Ce ne spun, oare, urmele descoperite în pământul răscolit de casmaua arheologilor? Ele ne vorbesc o limbă foarte limpede:

De când s'a ivit picior de om pe pământul României, cu multe mii de ani înainte de nașterea Mântuitorului, pe amândouă laturile Carpaților au trăit aceeași seminție de oameni, cu forme de viață asemănătoare, vorbind aceeași limbă, având aceleași credințe. Ori câte neamuri răslețe se vor fi abătut pe aici, în șirul de ani fără de număr, toate au sfârșit prin a se închea cu localnicii, dând încetul cu încetul naștere la acel popor minunat, unitar ca limbă, obiceiuri și credință, care era poporul „nemuritorilor” Geți sau Daci. Imbogățiți sufletește cu bunurile moștenite dela înaintașii găsiți în acest colț de lume sau cu cele primite dela seminții ce s'au altoit pe trunchiul viguros al lor, Geto-Dacii ne apar la razele luminoase ale istoriei ca un vrednic popor de țărani, puternic, sănătos, cumpătat, îndrăgostit de glia strămoșească și iubitor de viață liberă. Urmele lui de viață în forme mărețe sau modeste se desvăluie pretutindeni, fie în cetățile de piatră și cărămidă ale frunțașilor, fie în casele și colibe de lemn ale oamenilor de rând.

Poporul dac a fost învins de Romani, iar țara liberă a lui Decebal fu înglobată în împărăția Cesarilor.

Tot cercetările arheologice au arătat, apoi, în chip neîndoelnic (lucru ce era, de altfel, atât de firesc, dar ceea ce istoricii noștri mai vechi negau iar cei mai noi nu văzuseră tocmai limpede) că sub ocrotitoarea dominație romană, neamul Dacilor nu s'a stins, ci a continuat să trăiască tot mai viguros, mai ales, în mediul în care viețuise și până aci, în lumea satelor, a ogoarelor, pădurilor și a plaiurilor. Cele două cimitire ale localnicilor țărani și mineri, dela Cașoț (lângă Sibiu) și din Munții Zlatnei, ca și alte multe dovezi arheologice și epigrafice, stau mărturie pentru aceasta.

Stăpânirea romană, conștientă de importanța pe care o avea pentru soarta imperiului bastionul munților Carpați, se înfipse adânc și rodnic în solul dacic. Cât de intens și cât de adânc, o constatăm

noi arheologii, la fie ce pas, atât în câmpii, cât și în regiunile muntoase. Pentru noi nu e nicio mirare că abia după câteva decenii, lumea pacificată a Dacilor, ocrotită de brațul cuceritorului care-i asigura o viață mai liniștită și mai îmbelșugată, începe să se transforme, încetul cu încetul, împărtășind și ea aceeași soartă pe care o avuseră și alte popoare căzute în vraja copleșitoarei puteri a spiritului roman: *se romanizează*. Nu vom cădea în greșala atâtor romantici mai vechi și mai noi, de-a afirma că această transformare s'a făcut dintr'odată, ca la comandă, și peste tot. Ceea ce nu se făcuse în primul secol al stăpânirii, se înfăptui în secolul următor, iar ceea ce mai rămăsese neatinse de romanizare se va îndeplini în veacurile ce vin, în împrejurări, după cum vom vedea, tot atât de prielnice romanizării ca și vremile de reală stăpânire politică. Prin serviciul militar îndelungat, în legiuni și trupe auxiliare, prin amestecul cu coloniștii veniți din toate părțile marelui imperiu, prin pătrunderea acestora în toate domeniile de activitate, prin ridicarea la un nivel de viață mai înalt al supușilor și, în cele din urmă, prin înlăturarea oricărei deosebiri dintre învingători și învinși ca o firească urmare a încetățenirii tuturor, Dacii devin o parte a lumii romane, însușindu-și limba, obiceiurile și mentalitatea stăpânilor. Așa se întâmplase cu Celții, cu Illyrii, cu Hispanii în timp tot atât de scurt și într'o vreme când împărăția romană nici nu avea încă acel caracter de *stăpânire universală*, pe care-l are în epoca cuceririi Daciei.

Ca oșteni, servind în trupele numeroase din propria lor provincie și ca țărani milițieni, apărători ai granițelor primejduite din ce în ce mai mult, localnicii Daci învață încă de pe la începutul secolului al III-lea să-și identifice soarta și interesele lor cu acelea ale cuceritorului. În fața „barbariei” cu multe nume, ei opun împreună dârza rezistență a lumii civilizate și romane, a *Romaniei*. Conștiința acestei *romanități*, formă de viață liniștită și superioară, le-o trezește și întărește, mai mult decât orice acțiune voită de romanizare, tocmai această atitudine comună față de lumea barbară ce freamătă la fruntarii și se avântă uneori în iureșuri pline de sânge până în interior, lume împotriva căreia, localnici și venetici, învinși și învingători, strâng rândurile îmbărbătându-se unul pe altul. *E ceasul, primul ceas tainic al plămădirii unui nou neam ce se încheagă sub semnul atotputernic al iubirii de pământ și viață*. Sânt în plină acțiune forțele mari ale mării deveniri istorice pe care nu le vor înțelege niciodată istoricii mărunți.

Mărturiile arheologice și epigrafice ne povestesc de o lungă și îndârjită apărare a provinciei din partea populației împreună cu armata.

Atunci când destinul istoric se împlini și Dacia romană trecu din mâna împăraților romani în puterea Goților germani, momentul critic al zămislirii trecuse: Roma lăsa în stăpânirea Goților un colț de țară și o națiune romană ca limbă și suflet. Aceasta din urmă destul de numeroasă spre a se păstra sub dominația Barbarului mai puțin crud decât se arătase în iureșul năvălirilor.

Nu mai avem azi nici o îndoială că abandonarea oficială a Daciei o făcuse abia Aurelian pe la 271—272 d. Hr. Dovezile epigrafice și numismatice sunt concludente.

E drept că unii din istoricii străini, nici cei mai buni și nici cei mai obiectivi, au susținut o evacuare completă a provinciei, lăsată goală de oameni, pradă Goților. Eresie istorică de neînchipuit! Cu neputință de-a o crede, chiar dacă nu am avea argumente suficient de grăitoare și de numeroase pentru a dovedi contrariul!

Dar arheologia Daciei ne vine și de data aceasta întru ajutor. Ea ne permite să constatăm și la noi *aceeași* situație pe care o vedem la celelalte provincii, în cazurile asemănătoare: în Raetia, în Gallia, în Hispania. Populația romană mult mai numeroasă decât a năvălitorului barbar își continuă viața sub noii stăpâni, care, fie că pleacă mai departe spre alte cuceriri, fie că, slăbindu-le forța vitală, sfârșesc prin a se îneca în marea mulțime a supușilor lor.

Așezările vechi romane, orașe și sate, continuă să adăpostească mulțimea băștinașilor rămași. Nimic nu ne trădează că aceste așezări ar fi fost trecute prin sabie și foc în momentul părăsirii provinciei de către armată, funcționari și o parte a populației. Dimpotrivă! Multe din vestigiile desvelite de săpături mărturisesc cu glas tare viața ce și-a urmat cursul chiar la orașe. Se văd însă și urmele noilor veniți, stabiliți printre localnici sau numai în trecere prin așezările acestora. Aceste urme sunt de cele mai multe ori produsele industriale ale neamului năvălitor (agrafe, ace, obiecte de toaletă, de lux și, într-o măsură mai mică, vase, etc.). Acum știm că chiar aceste obiecte specifice noilor veniți au putut intra în Dacia încă înainte de abandonarea ei și că foarte de curând ele au fost folosite și imitate și de localnici. La fel au procedat și năvălitorii așezați în grupuri mai mari sau mai mici în mijlocul populației autohtone: și ei întrebunțează numeroase obiecte făurite de meșterii locali, în special de olari.

Multe din vasele de pământ ale olarilor acestora mai păstrează o formă și tehnică romană; de cele mai dese ori însă ceramica locală continuă tradiția veche, dacică, așa cum știm că se continuase aceasta și de-a-lungul epocii romane.

Nu trebuie să uităm apoi că și atunci, ca și acum, și în toate timpurile, meșterii învață unul dela altul și că ei se supun modei sau gusturilor celor ce le cer marfa. Se va naște, deci, nu peste mult timp și aici la noi o formă nouă de obiecte, un nou stil, ca rod al amestecului de motive vechi daco-romane, cu cele ale popoarelor migratoare și ale lumii romano-bizantine din Sudul Dunării.

În primele două secole ce urmară după abandonare, în sec. IV și V, prezența unei populațiuni destul de numeroase daco-romane în Ardeal e bine constatată atât prin diferitele așezări omenesti (Sarmizegetusa, Micia, Lechința, Porolissum, etc.), cât și prin cele două cimitire dela Sântana și Târgu-Mureș. Localnici, în număr mare, și cuceritori germani (Goți și Gepizi), în număr cu mult mai mic, sunt îngropați în aceste două necropole din valea Mureșului, unii lângă alții. Mormintele Daco-romanilor se deosebesc de cele ale Germanilor prin inventarul de înmormântare și prin diversitatea practicelor de îngropare a morților.

Mai mult decât atât: o descoperire recentă de tot, cu larg răsunet, ne-a adus, în sfârșit, și confirmarea epigrafică a autohtonilor daco-romani. Inscripția latină a unui creștin cu numele Zenovius, închinată într'o bisericuță din hotarul comunei de astăzi Biertan, în centrul Transilvaniei, trădează în mod neîndoios existența unei populațiuni de limba latină și de religia cea nouă a Mântuitorului, în Dacia de după părăsire, prin secolul al IV-lea. Această religie pătrunse în Dacia mai viguros în epoca lui Constantin cel Mare. Nu numai pentru că el, Constantin, decretase libertatea cultului creștin, ci și fiindcă acest împărat trecuse din nou Dunărea, cucerind întinse teritorii la Nordul ei și impunând, iarăși, cu tărie autoritatea imperiului roman neamurilor cutropitoare barbare.

De fapt, Dunărea nu fusese *niciodată* hotar despărțitor. Înainte de cucerire chiar, puternice influențe culturale greco-romane trecuseră în Dacia cu ajutorul intermediarilor Traci, frați de sânge și limbă cu Dacii.

Acum, după părăsirea oficială, se întâmplă același fenomen: Oamenii de aceeași limbă și de aceeași credință, din Sudul Dunării, din Imperiu, țin neîntrerupt legătura cu Nordul Dunării și cu frații lor de aici. Cuceririle romane ale lui Constantin, Valens, Iustinian, acesta din urmă încă prin secolul al VI-lea, întăresc aceste legături firești. Numeroase episcopii de pe malul drept al Dunării stau în slujba misionarismului din Sudul Moldovei, din Muntenia, Oltenia, Bănat și Ardeal.

Chiar dintre neamurile păgâne germane, mulți se vor îndrepta spre creștinism îmbrățișându-l în limba *latină*. Așa e cazul Goților lui Ulfila din stânga Dunării de jos și al Gepizilor din Transilvania.

Cine nu vede, însă, că asistăm *iarăși* la o prefacere? Prin creștinism, Romanitatea rămasă în Dacia ca și cea care o întărește succesiv din Sudul Dunării câștigă o forță de un elan și de o intensitate necunoscută până acum. Autohtonii plaiurilor noastre care nu se romanizaseră sub dominația romană, se vor romaniza dela frații lor *sub imperiul lui Christ!* Cruzimea și cerbicia neamurilor năvălitoare vor slăbi sub vraja cuvântului evanghelic pe care îl vor primi și *prin care* și ei vor deveni și *creștini și romanici*.

Legea inexorabilă a pământului dacic s'a împlinit încăodată și asupra lor: Veneticii s'au contopit în masa nepieritoare a autohtonilor transformați, și unii și alții, într'un popor romanic de către cele două mari forțe ale Antichității: *romanitatea și creștinismul*.

C. DAICOVICIU

II.

DOVEZILE FILOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII

Descoperirile arheologice mai vechi și mai recente dovedesc că, după părăsirea Daciei de către oficialitatea romană, a rămas pe aceste meleaguri o populație formată din băștinași, vorbind latinește. Creștinismul răspândit în Dacia de episcopiile înființate în cursul secolului al IV-lea de-a-lungul malului drept al Dunării a fost chiagul care, din autohtonii romanizați sau — unii din ei — pe cale de a se romaniza și din resturile de năvălitori — Goți și Gepizi — care s'au așezat pașnic printre Daco-romani, a format un singur neam, vorbind o singură limbă și având o singură „lege”.

Romanicii rămași în Dacia Traiană au avut deci legături neîntrerupte cu cei din provinciile în care s'au așezat aceia care au ascultat porunca împăratului Aurelian, anume cu cei din Dacia Aureliană — adică Dacia dela Sud de Dunăre împărțită mai târziu în Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea și Dardania — cu cei din Moesia Inferior și din Moesia Superior. Limba latină vorbită de autohtonii romanizați din aceste provincii, adică din Transilvania de Vest, Banat, Oltenia, Bulgaria de Vest, Sârbia de Vest și Nordul Macedoniei, stă la temelia limbii românești cu dialectele ei.

„Șira spinării” care străbătea dela apus spre răsărit „patria primitivă a Românilor” era *Dunărea*. Astăzi e admis de toți filologii că numele românesc al marelui fluviu, având un aspect fonetic deosebit de acela al numelor date acestui râu de alte popoare, a fost moștenit de Români dela strămoșii lor Traco-daci care îl vor fi rostit aproximativ *Donaris*. Iată un puternic argument că limba și poporul românesc s'au plămădit de-a-lungul acestui „drum fără pulbere”.

Dar linguiștii care nu admit continuitatea elementului romanic în Dacia pretind că teritoriul de formație al limbii române s'a întins

numai în Sudul Dunării, căci altfel Românii ar fi păstrat numele antice ale orașelor daco-romane și ale râurilor din Dacia.

Arheologia și istoria ne învață însă că peste Dacia au trecut, după prăbușirea stăpânirii hunice, hoardele barbare ale noroadelor aflate în solda lui Attila; din vechile așezări daco-romane au rămas, după trecerea acestor războinici sălbatici, numai ruine fumegânde. Autohtonii romanizați părăsindu-și vechile așezări mai mari, s'au aciuat prin locuri mai ferite, în simple cătunuri sau în case și colibe izolate. Cu timpul și amintirea vechilor așezări, adică numele lor s'a pierdut. Iată de ce numele antice ale orașelor din Dacia n'au putut să se păstreze.

S'au păstrat însă numele de râuri. *Timișul, Crișurile, Mureșul, Oltul, Ampoiul* (care se varsă în Mureș lângă Alba-Iulia), *Someșul, Motrul, Argeșul*, au și astăzi nume asemănătoare cu acelea pe care le găsim scrise în operele unor autori antici sau chiar în inscripții romane. Un istoric german din secolul trecut, constatând că în Grecia numele antice de râuri au dispărut pe când în Dacia nu, trage concluzia că în Transilvania, ca în multe regiuni muntoase, suntem în prezența unui „teren mai conservativ“.

S'a spus și se mai spune de către linguiști despre numele de râuri amintite că nu prezintă un fonetism românesc. De ex., în scrierile unui istoric și ale unui geograf din secolul al VI-lea, e atestat numele Crișului sub formele *Grisia, Grissia, Gresia*. Din aceste forme însă nu poate fi explicată, cu ajutorul „legilor fonetice“ ale limbii române, forma *Criș*. Aceasta e adevărat. Dar tot așa de sigur este că istoricul — e vorba de un Got, nu de un Roman, Iordanes — sau geograful — originar din Italia, nu din părțile noastre — n'au notat fidel forma populară băștinașă a numelui Crișului. Ca în cazul Dunării, linguiștii reconstituiesc o formă populară daco-romană din care s'a dezvoltat normal — din punctul de vedere al foneticii istorice românește — forma actuală românească. Numele daco-roman al Crișului va fi fost *Crisius*. De asemenea și pentru *Timiș, Mureș, Someș, Argeș*, pot fi reconstituite forme daco-romane având la sfârșit un sufix tracic, pe care Daco-romanii îl vor fi pronunțat latinește *-esius, -isius* și care în românește a devenit *-eș, -iș* ca în cuvântul latin vulgar *ceresius*, românește *cireș*.

De altfel pentru *Ampoiu* nici nu e nevoie să reconstituim o astfel de formă. Dintr'o inscripție romană găsită la Zlatna se poate vedea că numele orașului — și al râului — era *Ampeiu-* din care filologii îl derivă pe *Ampoiul* nostru de astăzi. Forma veche românească a fost *Împeiu*, iar un afluent al lui se chiamă și astăzi *Împoița*, cu un sufix slav.

Prin urmare teritoriul de formație al limbii și poporului român se întindea și la Nord de Dunăre, în regiunile râurilor Timiș, Criș, Ampoiu, Mureș, Someș, Olt, Motru și Argeș. E adevărat că până pe la anul 600 Dunărea era granița imperiului. Totuși unii împărați au restabilit stăpânirea romană și la Nordul fluviului. Am spus însă mai înainte că granița de pe Dunăre n'a împiedecat legăturile dintre frați. De altfel frontiera aceasta dispare pe la anul 600. Atunci se revarsă peste toată romanitatea dunăreană, dela Porolissum — astăzi Moigrad în județul Sălaj — până la Scupi — astăzi Skoplje în Macedonia — puhoiul slav. E o singură seminție, a *Slovenilor* — strămoșii noștri îi numeau *Șchei* — care, din Nordul Transilvaniei, peste Banat, Oltenia, Muntenia, Bulgaria, Macedonia, Albania și Grecia până în Pelopones, ard și dărâamă orașele și satele, ocupă toate șesurile, toate văile bune pentru agricultură, alungând pe autohtoni din nou în poienile codrilor, prin văgăuni ascunse și pe plaiurile înalte ale munților sau, de ex. în Grecia, în orașele de pe coasta mării apărate de flota imperiului.

De acu înainte nu mai era nicio deosebire între condițiile de traiu dela Nord și dela Sud de Dunăre. Și dincoace și dincolo, aceiași stăpâni barbari și păgâni au silit pe autohtonii romanizați să ducă o vieață mai mult pribeagă de păstori în neconținută căutare de pășuni mănoase; și de o parte și de alta a marelui râu, nivelul cultural al Romanicilor scade la o treaptă foarte joasă. „Șcheii”, cu voievozi, cneji și boieri în frunte, formează clasa dominantă. Lângă ruinele vechilor orașe își construiesc cetăți de ale lor, cărora le dau nume slave. În locul vechiului *Apulum* apare *Bălgradul* (Aba-Iulia de astăzi); orașul cu mine de aur *Ampeium* devine Zlatna, ceea ce în limba Șcheilor însemnează „auriferă”. O mulțime de râuri și-au păstrat până astăzi numele dat de Șchei: *Bistra* și *Bistrița*, adică „apa repede”; *Târnavă* și *Târnavița*, „râul cu spini”; *Crasna* din județul Sălaj, „apa frumoasă”; *Cerna* și *Cernavoda* din județele Hunedoara, Satu-Mare, Severin și Sibiu, „apa neagră”; *Bârzava* din județul Arad și Caraș, „apa repede”; *Mâtnic* din județul Severin, „râul turbure”; *Clopotiva* din județul Hunedoara, „apa sunătoare” și multe altele.

Șcheii au botezat și multe păraie dela munte, dovadă că au pătruns și pe cursul superior al apelor. De data aceasta romanitatea din Dacia e în mare primejdie. Pe când sub Goți și Gepizi, puțini la număr și îmblânziți de învățăturile religiei creștine, romanitatea dela Nordul Dunării se bucura de prestigiul pe care i-l dădea cultura romană și creștină încă înfloritoare în Peninsula Balcanică, acum această romanitate e reprezentată numai de niște bieți păstori și plugari stă-

pâniți de barbari mult mai numeroși, care nu ajunseseră până atunci în contact cu cultura greco-romană și creștină din Sudul Europei. De-a lungul Dunării, pe țărmul ei drept, orașele și episcopiile romane, aceste puternice centre culturale și religioase pentru Romanicii de pe ambele maluri, nu mai există. Asimilarea noilor năvălitori a devenit în aceste condiții foarte anevoioasă. Elementul romanic și cel slav s'au cumpănit mult timp atât la Nord cât și la Sud de Dunăre. La Sud, puternice organizații de stat slave și — începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea — biserica de limbă slavonă au dus la biruință elementul slav. Cu excepția celor plecați spre Sud — în Pind, Tesalia și Epir — și a celor ajunși pe țărmul Mării Adriatice — strămoșii Istroromânilor — Romanicii din partea sudică a patriei lor primitive au fost cu toții slavizați. O parte din ei s'au retras fără îndoială spre Nord, din Dacia Mediterranea și Dardania, împinși de înaintarea Bulgarilor — hanul bulgar Crum ocupă la anul 809 Sofia. Venind în fosta Dacie Traiană au îngroșat rândurile Romanicilor de aici. Din Dacia Mediterranea și Dardania, unde conviețuiau cu strămoșii Albanezilor — Dardania e un nume albanez, iar numele actual al orașului Niș (vechiul *Naissus*) are fonetism albanez —, acești imigranți dela Sud au adus cu ei elemente albaneze, mărind în dialectul dacoromân numărul albanezismelor. Căci influența albaneză se răspândise din Sud și mai demult peste toată patria străveche a Românilor. De altfel Albanezii, fiind un amestec de Traci și Iliri — unii zic că erau numai Traci — aveau o limbă de aproape înrudită cu cea a Dacilor. La temelia numelui *Carpaților* stă — se pare — un cuvânt dacic înrudit cu cuvântul albanez *karpă* având înțelesul de „stâncă“.

La Nord de Dunăre, Slavii n'au creat nicio organizație de stat mai însemnată. Numeroasele voevodate și cnezate slave, prin coborîrea înceată dela munte a Românilor și prin românizarea treptată a Slavilor, devin cu timpul mici organizații militare și de stat slavo-române, iar mai târziu numai române. Asimilindu-i pe Șchei, strămoșii Românilor au împrumutat dela ei o mulțime de cuvinte, de nume de persoane și foarte multe nume de râuri, munți, văi, sate și orașe. La venirea Ungurilor în Ardeal, dacă credem în mărturia anonimului notar al regelui Bela, Românii trăiau prin văi amestecați cu Slavi. Români și Slavi — „Blasii et Sclavi“ — au înfruntat cu armele oștile năvălitorilor.

Dela Slavo-români au învățat Ungurii numele de râuri și de localități din Ardeal. Multe din ele le-au tradus. *Bălgradul*, *Târnavele*, *Cernavoda* și multe altele au primit nume ungurești care însemnează exact același lucru ca cele slave: „cetatea albă“, râul cu spini“, „apa neagră“, etc. Românii în schimb au păstrat până astăzi numele slave.

Dacă după așa zisa teorie a lui Rösler, Românii ar fi venit abia în sec. al XIII-lea din Peninsula Balcanică, cum se face că numele de localități și de râuri nu le-au luat dela Unguri, care erau stăpânii țării, ci dela Slavi? Se știe doar că acești din urmă dispăruseră complet până în sec. al XIII-lea, căci documentele cancelariei ungurești din acel veac, și chiar din cel precedent, nu-i amintesc deloc.

Tot dela Slavi au învățat păstorii și plugarii români care la început erau numai munteni, agricultura mai intensivă dela șes, lucru dovedit prin mulțimea termenilor agricoli de origine slavă: *plug, brazdă, ovăs, pleavă, stog, claie, răzor, coasă*, și a. Dacă Românii ar fi venit ca păstori nomazi în sec. al XIII-lea în Transilvania și ar fi devenit agricultori abia în secolul al XIV-lea și al XV-lea, pe pământurile nobililor unguri, cum pretind unii istorici, atunci terminologia agricolă a Românilor ardeleni ar trebui să fie de origine ungurească, nu slavă.

Dela Slavii cu care conviețuiau au împrumutat Românii din Vestul și Nord-Vestul Ardealului, din Crișana și din Banat, o particularitate fonetică foarte caracteristică, anume pronunțarea palatală, înmuiată, a dentalelor urmate de vocalele *e* și *i*. Se știe că prin părțile apusene ale Transilvaniei, prin Bihor, Sălaj, Satu-Mare, se pronunță aproximativ *frache, caghe* în loc de *frate, cade*, iar în Banat și Hunedoara *frunțe, unge* în loc de *frunte, unde*. Dintre toți Slavii cu care suntem vecini, particularitatea aceasta o au numai Slovacia; la Sârbi, Bulgari și Ruteni nu se întâlnește. Slavii care conviețuiau cu Românii în părțile apusene ale teritoriului lingvistic român aveau această particularitate fonetică în comun cu Slovacia, cu care erau în contact prin câmpia Tisei locuită de seminții slave înainte de venirea Ungurilor. Această influență fonetică a superstratului slav asupra substratului romanic n'a putut fi exercitată decât tot înainte de cucerirea maghiară.

Prin urmare, numele slave de râuri și localități, terminologia agricolă de origine slavă precum și palatalizarea dentalelor la Românii din Transilvania dovedesc că în Ardeal, Banat și Crișana, înainte de venirea Ungurilor, a existat o simbioză româno-slavă. Tot în părțile acestea s'au păstrat până astăzi numele antice ale râurilor, Timiș, Mureș, Criș, Ampoiu, Olt, Someș, al căror fonetism românesc dovedește că în preajma acestor râuri au viețuit neîntrerupt, din antichitate până astăzi, strămoși de ai Românilor.

De asemenea tot în părțile acestea apusene ale teritoriului lingvistic românesc, după mărturia hărților Atlasului Lingvistic Român, s'au păstrat o seamă de termeni de origine latină dispăruți în alte părți: *nea* pentru „zăpadă”, *june* pentru „flăcău”, *aiu* pentru „usturoiu”, *a custă* pentru „a trăi”, *iuă* pentru „unde”, *pedestru, cumine-*

cătură și a. Părțile acestea apusene ale Transilvaniei au fost regiunile Daciei unde romanizarea a fost cea mai intensă. Aici se găseau orașele principale: *Sarmisegetuza*, *Apulum* (Alba-Iulia), *Potaissa* (Turda), *Napoca* (Cluj), *Porolissum* (Moigrad). Prin ce minune s'ar explica faptul că tocmai în regiunile acestea apusene, Românii care ar fi venit din Peninsula Balcanică, au adus dela Sud de Dunăre mai multe elemente latinești decât în alte ținuturi?

Prin urmare regiunile apusene muntoase ale Transilvaniei, munții Banatului, ai Hunedoarei și ai Olteniei făceau cu siguranță parte din teritoriul de formație al limbii și poporului românesc, teritoriu care se prelungea, la Sud de Dunăre, peste regiunea muntoasă din centrul Peninsulei Balcanice. Din adăposturile lor dela poalele munților, de pe pășunile alpine, de pe plaiuri și din poieni, strămoșii Românilor vor fi încercat de mai multe ori, între două năvăliri, să se așeze în văi și pe șesuri. Tot de atâtea ori însă o nouă năvălire i-a spulberat din nou, alungându-i din locurile largi în adăposturile ferite din munți. Cu prilejul acestor bejenii au populat și munții din Sud-Estul și Nordul Transilvaniei. La anul 1164 un cronicar bizantin semnalează Români la granița Galiției. De aici din cununa muntoasă care încercuiește podișul Ardealului, de pe amândouă povârnișurile munților, și de pe povârnișul dinăuntrul Transilvaniei, ca și de pe acela dinafară, adică cel bănățean, cel crișan, cel muntean și cel moldovean, s'a întâmplat ultima coborire înceată a Românilor la vale.

Hărțile Atlasului Linguistic Român ilustrează foarte frumos răspândirea graiurilor de astăzi daco-române din cele patru vetre muntoase. Pe aceste hărți, teritoriul lingvistic dacoromân se prezintă împărțit în patru arii dialectale: Crișana, Banatul, Muntenia și Moldova. Ardealul nu-și are aria lui proprie, ci partea sud-vestică formează o arie dialectată cu Banatul, cea nord-vestică, cu Crișana, cea sudică, cu Muntenia și cea estică, cu Moldova. Explicația acestei repartiții a ariilor dialectale dacoromâne nu poate fi alta, decât cea dată mai înainte: Populația românească din toate ținuturile românești a coborât, spre interiorul Ardealului și spre șesurile înconjurătoare, din patru vetre etnice și lingvistice situate pe pantele munților care încercuiesc ca o cunună podișul ardelean.

Prin urmare Transilvania poate fi numită cu drept cuvânt leagănul poporului român. În părțile ei apusene, ca și în Banat, Oltenia și regiunile învecinate dela Sud de Dunăre, s'a zămislit, la începutul Evului Mediu, neamul românesc și limba românească, întâi unitară, iar mai târziu diferențiată în patru dialecte: dialectul dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Adăpostită în cununa de munți

ai Ardealului, ramura dacoromână a neamului nostru a supraviețuit vremurilor grele ale năvălirilor și, după așezarea valurilor migrațiunii popoarelor, a coborât încet dar irezistibil din vetrele ei muntoase în șesurile mănoase, părăsite odinioară de strămoși.

Pe când frânturile neamului nostru, smulse din solul natal, sânt pe cale de a pieri prin Grecia, Macedonia, Albania și Istria, ramura dacoromână a reușit, în ciuda năvălirilor barbare și a stăpânirilor străine, vitrege și asupritoare, să creeze, pe pământul strămoșesc, o națiune unitară, majoritară, plină de vigoare, în continuă ascensiune de când a apărut în lumina istoriei din subsolul unde au coborât-o cuceitorii vremelnici. Forța aceasta etnică miraculoasă nu poate fi explicată altfel decât prin autohtonie, prin legătura multimilenară cu pământul strămoșesc care dă puteri veșnic înnoite celui care are rădăcini adânci în el și macină pe nesimțite, de-a-lungul veacurilor, puterile celui pripășit de pe alte meleaguri.

E. PETROVICI

III.

DOVEZILE ISTORICE ALE CONTINUITĂȚII

De un veac și jumătate, adversarii poporului român, în dorința de a nega dreptul de existență politică a neamului nostru pe pământul Transilvaniei, se străduiesc a dovedi că nu suntem legați cu nimic de plaiurile ardelene, că suntem venetici târzii, care pornind de undeva din Balcani, ne-am strecurat ca păstori nomazi peste Carpați, așezându-ne, — aci unde suntem azi — prin bunăvoința lor, într'o lume civilizată, făurită de ei.

Această teorie prin care vor să ne arate ca pe niște miluiți ai unor stăpânitori generoși, s'a lovit însă înainte de toate de conștiința adâncă a poporului român, că din vremea când Dacii prin romanizare au pornit procesul de creare a poporului nostru, noi nu am rupt niciodată legătura cu glia strămoșilor noștri, ci înfrățiți cu ea am înfruntat viforul năvălirilor barbare, al căror val, pornit din stepele Asiei, ne-au adus și pe strămoșii autorilor teoriei de mai sus.

Această credință, pe care poporul român o poartă în conștiința lui din vremea zămislirei, din generație în generație, până în zilele noastre, a fost întâia țintă a atacurilor adversarilor noștri. Ei s'au străduit să dovedească pe calea mărturiilor istorice din vremea năvălirilor : a) că aceste mărturii nu amintesc nimic despre prezența poporului român în Transilvania ; b) că Românii din această provincie nu pot fi urmașii Dacilor și ai Romanilor, deoarece aceștia au fost total scoși de împăratul Aurelian din Dacia și mutați la Sudul Dunării, și deci, c) că Transilvania a fost lipsită de o populație românească până târziu la sfârșitul secolului XII și începutul sec. XIII, când pentru întâia oară pornesc a se strecura din Balcani în această provincie, cucerită și organizată de mai înainte de Unguri.

Numiții autori au și reușit să convingă pe unii învățați străini, cărora li s'a părut destul de hotărîtor faptul că în cronicile din vremea năvălirilor barbare nu se face amintire de prezența Românilor în aceste veacuri, în Transilvania. Dar acești învățați, pierd din vedere un lucru esențial, anume faptul că numitele cronici povestesc numai isprăvile războinice ale năvălitorilor, ca fapte noi, cutremurătoare în grozăvia lor.

Toți năvălitorii: Goții, Hunii, Gepizii, Slavii, Avarii și Ungurii, trec ca niște cavaleri ai prăpădului pe dinaintea ochilor acestor cronicari medievali, *fără ca acești cronicari să găsească vrednice de amintit numele populației băștinașă care a avut de îndurat urmările năvălirilor.*

Faptul acesta e cu atât mai ușor de înțeles la cronicarii medievali, cu cât aceeași încordată atenție se dă aproape exclusiv faptelor războinice și în zilele noastre. Toți suntem cu ochii ațintiți la luptele din Caucaz. Comunicatele militare și reporterii de războiu ne dau amănunte de strălucite victorii ale trupelor noastre împotriva bolșevicilor. Din aceste informațiuni cine ar putea preciza numele neamurilor asiatice care luptă în armata bolșevică, sau numărul și numele popoarelor din Caucaz, pe teritoriul cărora se decide soarta Europei?

Deși nu sunt amintite, ele există totuși, precum și Românii din Transilvania în vremea năvălirilor deși nu sunt pomeniți de cronicarii acelor vremi, ei au continuat a viețui pe pământul vechei Dacii, retrași din calea năvălitorilor în munți, dar hotărîți a aștepta potolirea pârjolului și a jafurilor pentru a se cobori din nou la șes și a conviețui cu noii stăpâni.

Avem dovezi despre această conviețuire a Românilor cu barbarii pe teritoriul Transilvaniei? Avem, și ele sunt în măsură să arate falsitatea teoriei discontinuității daco-romane pe pământul acestei provincii susținute de adversarii noștri.

Iată din vremea primilor năvălitori, ni se păstrează știrea dată de scriitorul Auxentius că episcopul Ulfila, predicând cuvântul lui Dumnezeu în lumea Goților așezați în Transilvania, Muntenia și peste Dunăre, a propovăduit nu numai în limba gotă ci și în limba latină. Pe seama cui a putut predica episcopul amintit, în limba latină, dacă nu pe seama Dacilor romanizați și creștinați? Existența acestei populații daco-romane, creștine, care viețuia sub stăpânirea Goților în Transilvania, ne este dovedită și de inscripția latină a unui creștin pe nume Zenovie din veacul IV, aflată în comuna Biertan din centrul Transilvaniei. Dar despre aceeași comunitate de vieață vorbesc și mormintele

dela Sântana și Târgul-Mureș în care Daco-românii își dorm somnul de veci alături de Goții și de Gepizii din veacul V.

Conviețuirea Românilor cu Slavii a lăsat apoi urme și mai vizibile și trainice. Cuvintele slave din limba română stau mărturie a unui traiu comun, a unei intime și calde vieți familiare, a cutreerării pajiștilor și poenilor cu turmele de oi, a lucrării rodnice a brazdei și ogorului pentru hrana de toate zilele, precum și a unei organizații politice comune în cnezate și voevodate. Susțin adversarii noștri că această simbioză slavo-română — pe care nu o pot nega — s'a petrecut la Sud de Dunăre în Balcani și nu la Nordul acestui fluviu în cetatea de munți a Transilvaniei?

Dar filologii români au arătat că în limba noastră s'au păstrat cuvinte și numiri de locuri pe care le-am luat dela Slavii aflători la Nord de Carpați, și că aceste cuvinte și numiri au intrat în limba noastră pe vremea când Ungurii încă nu veniseră în bazinul dunărean. Ele dovedesc existența simbiozei româno-slave în Transilvania, ale cărei văi, dealuri și munți au ajuns să primească numiri slavo-române înainte de venirea Ungurilor.

Toate aceste dovezi, pe care arheologia și filologia le-a scos la iveală, arată o neîntreruptă continuitate a vieții românești, începând cu vremea formării poporului nostru pe pământul vechei Dacii, străbătând veacurile de conviețuire cu năvălitorii barbari, până în secolii XII și XIII, când documentele pomenite din cancelaria papală, sau din cea a regilor ungari, încep a da informațiuni despre Români din Transilvania, arătându-i ca locuitori stabili ai acestui pământ.

Față de aceste mărturii, faptul că cronicarii din epoca năvălirilor nu pomenesc existența Românilor pe pământul vechei Dacii, nu mai are nicio valoare doveditoare. Acești cronicari, fie că nu știau despre existența noastră pe aceste plaiuri, fie că nu-i interesa cine erau băștinașii pe care barbarii năvălitori i-au supus stăpânirii lor, fie că reproduc informațiuni greșite din scriitorii mai vechi. Din aceste lipsuri și greșeli ale cronicarilor din vechiul ev mediu, nu se poate trage încă concluzia că în acea vreme nu existau Români în Transilvania. Urmele conviețuirii noastre cu barbarii care au năvălit și s'au așezat în bazinul Carpaților sunt atât de numeroase și atât de vii și azi în limba și pe pământul nostru, încât o asemenea părere greșită nu mai poate fi susținută de niciun învățat cu judecata obiectivă.

Dar în afară de dovezile arheologice și filologice amintite mai înainte, există și alte dovezi istorice din care se vede că tradiția descendenței noastre din Dacii romanizați și a neîntreruptei vieți româ-

nești pe pământul vechei Dacii n'a încetat a dăinui chiar și în epoca năvălirilor barbare.

Anume scriitorul bizantin Kekaumenos,¹⁾ din a doua jumătate a secolului XI, scriind despre mișcarea Românilor din Larissa din anul 1066, spune că acești Români sunt urmașii Dacilor și ai Bessilor, care locuind în regiuni tari și grele de străbătut, fățărind iubire și supunere către vechii împărați romani, pustiau continuu provinciile romane. El mai știa apoi că Traian i-a bătut pe acești Daci și i-a strivit și că Decebal al lor a fost ucis, iar capul înfipt într'o suliță a fost dus la Roma. Dar Kekaumenos mai scrie că *acești Români urmași ai Dacilor*, fugind de acolo din apropierea Dunărei și Savei, s'au răspândit în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s'au așezat în Elada.

Scriitorul bizantin amintit și-a putut culege informațiile privitoare la Daci și la cucerirea lor de către Romani, din scriitorii antici care povestesc despre expedițiile Dacilor la Sud de Dunăre și despre războaiele lui Traian pentru supunerea acestor vecini periculoși.

Dar de unde putea ști Kekaumenos că *Românii* care pe vremea lui se aflau în Larissa, în Grecia, erau *urmașii Dacilor cucerii de Traian la Nordul Dunării*; și iarăși de unde știa numitul scriitor bizantin că acei Români din Epir, Macedonia și Elada, au coborât în aceste regiuni tocmai din părțile Dunării și a Savei?

Aceste informațiuni Kekaumenos nu le-a putut lua din scriitorii bizantini mai vechi, deoarece acești scriitori din sec. VIII și X nu știu altceva decât că Dacia a fost evacuată total de Aurelian în anii 271—272 d. Chr. de populația romană.

După acești scriitori deci o continuitate a vieții daco-romane după această evacuare, continuitate care să ducă la formarea poporului român la Nordul Dunării nu era cu puțință.

Iar dacă totuși Kekaumenos știe mai mult decât înaintașii săi, anume că *Românii* sunt urmașii Dacilor romanizații și că până la coborîrea lor spre Sud în Epir, Macedonia și Elada, ei au locuit în regiunea din preajma Dunării și a Savei, aceasta nu a putut-o afla decât dela acești Români pe care putem crede că i-a cunoscut.

Acest fapt este de o importanță covârșitoare fiindcă el dovedește că *printre Românii de pe pământul Transilvaniei, al Banatului și în Timoc* — de unde plecaseră cei dela Dunăre și Sava spre Sud — trăia

¹⁾ Asupra pasagiilor din Kekaumenos, privitoare la Români, mi-a atras atenția d-l C. Daicoviciu, *căruia îi mulțumesc aici. Tot d-sa mi-a comunicat că istoricul german Altheim, vede în aceste mărturii dovada existenței Românilor în Transilvania, în sec. XI.

tradiția și conștiința descendenței lor din Dacii romanizați în urma cuceririi lui Traian.

Această conștiință nu s'a putut forma decât pe pământul Daciei, în epoca năvălirilor barbare, când deosebirea de rasă dintre băștinașii, supuși și năvălitorii stăpâni a contribuit la închegarea unei tradiții de nobilă descendență din vremea Daciei Felix.

Faptul că această tradiție era vie și la Români din Larissa dela mijlocul veacului al XI-lea, dovedește că ea a constituit un scump patrimoniu spiritual, purtat cu mândrie de Români pretutindeni unde împrejurările vitrege i-au constrâns să caute loc de tihnă vieată.

Dar în legătură cu aceste prețioase informații culese dela Kekaumenos, se pune întrebarea, când s'a putut produce această deplasare a Românilor dela Dunăre spre Sud ?

Credem a putea găsi o precizare cronologică în cronică lui Nestor, cap. VIII, în care se spune: „Pe când poporul slav trăia la Dunăre, după cum am spus, veniră din Scythia, anume dela Chazari, popoarele numite Bulgari și se stabiliră la Dunăre și opriră pe Slavi. În urmă veniră Ugrii cei Albi și luară în stăpânire țara slavă, după ce alungară pe Valachi, care mai înainte ocupaseră țara slavă“.

Deși la prima lectură s'ar părea că acest text se referă la Dobrogea, unde trecură Dunărea Bulgariei, și până unde se întindea mai târziu Vlahia Asaneștilor dintre Dunăre și partea răsăriteană a munților Balcani, din faptul că Ungurii niciodată nu și-au stabilit dominația în aceste părți reiese limpede că textul lui Nestor se referă la partea sud-estică a Panoniei și la Bacica de mai târziu, deci la regiunea dela Dunăre și Sava, unde în adevăr au supus neamuri slave, asupra cărora se întinsese mai înainte autoritatea chanilor și apoi a țarilor bulgari.

De aici au fost deci alungați de Unguri, Români lui Kekaumenos, care după afirmația lui Nestor ar fi dominat pe Sloveni. Coborîrea lor din aceste regiuni s'a făcut deci din cauza atacurilor maghiare dela sfârșitul secolului X și începutul secolului XI.

Așa s'ar putea explica de ce scriitorii bizantini dinaintea de Kekaumenos nu știu nimic despre Români, în timp ce scriitorul amintit era în măsură să știe și de proveniența dela Dunăre a Românilor din Epir, Macedonia și Elada, și de tradiția adusă de ei în curând pe aceste meleaguri, că sunt descendenții Dacilor și ai Romanilor din antichitate.

Cunoscând această forțată deplasare de populație românească dela Dunăre spre Sudul Balcanilor, ca fiind determinată de năvălirea Ungurilor, este firesc să ne întrebăm dacă nu cumva năvăliri asemănătoare au putut produce și o golire a Transilvaniei de populație româ-

nească, și deci o întrerupere, fie și numai pentru un secol sau două, a vieții românești în această provincie?

În această privință dovada hotăritoare ne-o dă cronica notarului anonim al regelui ungar Bela, în care, arătându-se felul cum au descălecat Ungurii străbătând Carpații Nordici în Panonia, precum și așezarea lor pe ambele maluri ale Tisei, ni se dă o interesantă și pitorească descriere a pământului Transilvaniei și locuitorilor ei, precum și a felului în care unul din căpeteniile maghiare ar fi cucerit încă de pe vremea lui Arpad, această țară, pentru sine și urmașii săi. Transilvania este arătată ca având un pământ foarte productiv, străbătut de râuri în prundișul cărora se găsește aur, având și mine de sare care se exploatează. Locuitorii acestei țări uimitor de bogate, sunt *Românii și Slavii*, având drept conducător pe Gelu, ducele Românilor. Pe acest Gelu apoi, atacându-l cu oaste, Tuhutum l-a înfrânt și ucis, iar locuitorii țării, *Românii și Slavii*, aflând de moartea lui Gelu, dând mâna cu învingătorul, au ales din proprie voință, de conducător al lor pe Tuhutum.

Această povestire a fost mult discutată de istoricii maghiari și cei români deopotrivă. Primii au încercat a o declara drept simplă născocire, ultimii în majoritatea lor au primit-o drept adevăr. Și dintr-o parte și dintr'alta, în cele din urmă a trebuit să fie recunoscut, că chiar dacă nu în întregime, povestirea cuprinde totuși un sâmbure de adevăr în ce privește prezența Românilor și a Slavilor în Transilvania.

Întreagă discuția s'a concentrat deci asupra timpului când și-a scris notarul anonim cronica și dacă autorul vorbește de *Românii dela sfârșitul secolului XII și începutul veacului XIII*, deci din timpul când după cum susține istoriografia maghiară, *Românii s'ar fi infiltrat în Transilvania venind din Balcani, sau informațiile lui Anonymus se referă la vremuri mai vechi.*

În această privință lămuritoare sunt următoarele fapte: *Anonymus știe despre existența Românilor și a Slavilor în Transilvania, dar nu amintește nimic despre prezența Secuilor și a Sașilor, care au venit în a doua jumătate a secolului XII în această provincie. Deci Românii amintiți de Anonymus sunt cel puțin din veacul XI și începutul secolului XII.*

Dar același cronicar anonim pomenește nu numai de *Români* ci de *Români și Slavi* în această provincie. Cum însă până în secolul XII *Slavii* au ajuns să fie absorbiți de *Români*, încât ei nu mai constituiau aici un neam deosebit de cel românesc, e limpede că povestirea lui Anonymus se referă la timpuri mai vechi, când conviețuirea *Românilor* cu *Slavii* pe pământul Transilvaniei încă n'a ajuns la absor-

birea totală a Slavilor de către Români. Avem deci temeinice motive să credem că numitul notar anonim al regelui Béla, indiferent în ce vreme și-a scris cronică, înregistra, dacă nu o realitate încă existentă pe vremea lui: prezența și a Românilor și a Slavilor pe pământul Transilvaniei, cel puțin o tradiție care ilustra *realități din veacurile IX—XI*, deci dintr'o vreme când Ungurii încă n'au ajuns să pătrundă în Transilvania.

Prioritatea Românilor față de Unguri pe pământul Transilvaniei este deci un fapt sigur pe care zadarnic încearcă unii să-l clatine cu argumente potrivnice realităților istorice. Ea este confirmată de Anonymus, și dovedită de mărturiile filologice din vremea conviețuirii slavo-române.

Față de aceste realități desprinse din mărturii arheologice și filologice, din cronici și documente niciun om de bună credință nu se mai poate îndoi de neîntrerupta dăinuire a poporului român pe pământul vechei Dacii.

Dacă unii continuă totuși să susțină, că odată cu evacuarea populației romane de către Aurelian la 271—272 d. Chr. s'a rupt legătura dintre Dacii romanizați și între Români de mai târziu pe pământul Daciei și că Români din Transilvania sunt veniți ca păstori nomazi din Balcani în sec. XII—XIII, aceasta o fac împotriva mărturiilor istorice, urmărind *nu* adevăruri științifice, ci justificări politice pentru o stăpânire exploatoare pe care ar dori-o reinviată.

Față de asemenea tendințe se ridică însă trănicia bimilenară a poporului român adânc înrădăcinat în cununa de munți a Carpaților, care a cunoscut multe stăpâniri, dar pe care le-a biruit prin vitalitatea lui și prin dârzenia conștiinței că este singurul stăpânitor de drept al acestui pământ strămoșesc. Această neclintită credință i-a ajutat să prefacă vechile stăpâniri în simple episoade ale istoriei noastre naționale și de tăria acestei credințe se vor frânge toate creațiile politice nedrepte ale vremurilor.

ION MOGA

IV.

DOVEZILE ETNOGRAFICE ALE CONTINUITĂȚII

Problema continuității noastre a fost tratată în trecut mai ales de către arheologi, istorici și filologi. Materialul etnografic, această arhivă vie a poporului nostru, nu prea a fost utilizat în această privință, deși se impunea, având în vedere vechimea și bogăția acestui material, precum și lipsa documentelor istorice pentru perioada mai veche din istoria neamului nostru.

În cele ce urmează vom încerca să arătăm vechimea și continuitatea elementului românesc în Transilvania în baza dovezilor etnografice.

Dintre capitolele etnografiei poporului nostru, acelea par mai importante, pentru problema ce tratăm, care sunt în mai strânsă legătură cu solul acestei regiuni, cum sunt: așezările rurale, curtea, casa, portul și cele două ocupațiuni străvechi ale poporului nostru: agricultura și păstoritul.

Cel mai important capitol, în această privință, este cel al așezărilor. Prin așezări suntem legați în mod vizibil de țara în care locuim, ele fiind mai adaptate condițiilor geografice ale ținutului respectiv și poartă în structura lor pecetea evoluției lor istorice și, deci, a vechimei lor.

Cercetările etnografice au clasat așezările, după forma și structura lor internă, în diferite tipuri și variante. Aceste tipuri s'au dovedit a fi rezultatul unei îndelungate evoluții istorice. Fiecare tip mai evoluat reprezentând o fază mai recentă, față de formele primitive inițiale.

Astfel s'a putut stabili o cronologie sau mai bine zis o stratificare a tipurilor de așezări. Din acest punct de vedere putem distinge două categorii de așezări:

a) În prima categorie sunt tipurile primitive, naturale, create de populația autohtonă dela țară — și care au evoluat în mod firesc și

neforțat de factorul politic. Acestea sunt: satul cu case izolate, satul răsfirat, satul de vale și satul îngrămădit, fără nicio ordine;

b) În a doua categorie sunt satele create mai recent prin colonizare, după un plan bine stabilit. De aici provine forma lor geometrică, ordonată, față de forma neregulată a satelor mai vechi din prima categorie. Noi avem două tipuri de sate geometrice: satul de-a-lungul drumului și satul patruunghiular.

Această clasare în două categorii a așezărilor rurale: autohtone și ale coloniștilor, are o deosebită însemnătate, căci prin ea putem stabili nu numai vechimea așezărilor, dar și a grupurilor etnice care locuiesc în ele.

Clasând așezările din Transilvania după tipurile stabilite mai înainte și având în vedere și populația ce locuiește în ele, ajungem la concluziuni importante și hotărâtoare pentru vechimea așezărilor și a grupurilor etnice din Ardeal.

Astfel populația românească locuiește în marea sa majoritate în sate din prima categorie, iar grupul etnic german și maghiar în sate de tipul colonial: sate de-a-lungul drumului și sate patruunghiulare.

Pentru cronologia tipului geometric patruunghiular avem chiar date istorice. Ele datează din secolul al XVIII-lea și XIX-lea. Satul prezintă un patrat format din mai multe străzi largi și drepte ce se întretaie dreptunghiular. Acest tip de sat a fost impus de către autorități, mai ales în Banat și județul Arad.

Satul de-a-lungul drumului, format dintr'o singură stradă, cu intravilane înguste și lungi, a fost introdus fără îndoială de Sași în cursul sec. al XII-lea și al XIII-lea. Dovadă e nu numai împrejurarea că aproape toate satele săsești din Transilvania aparțin acestui tip de sat, dar și faptul cunoscut că acest tip de sat a fost răspândit pretutindeni în Europa de Sud-Est de către coloniștii germani.

În ce privește cronologia grupului de așezări din prima categorie, în marea lor majoritate tipurile de sate aparținând acestui grup s'au format într'o epocă anterioară sec. al XII-lea.

Astfel satele îngrămădite, de formă circulară, cu structură mai concentrată și străbătute de uliți întortochiate, s'au format în mare parte în epoca conviețuirii româno-slave, deci între sec. VI—XII. Dovadă sunt și numele mai multor sate îngrămădite dintre cele mai mari și mai vechi, care sunt de origine slavă.

În aceeași perioadă s'au format și tipurile de sate resirate și de vale. Amândouă merită o deosebită atenție, deoarece ele s'au dovedit a fi tipice românești.

Satul răsfirat se găsește îndeosebi în regiunea colinelor. Ulițele acoper coasta dealurilor ca o plasă cu ochiuri mari, casele fiind așezate mai rar de-a-lungul acestor uliți răsfirate. Acest tip de sat este poate cel mai specific românesc. El se găsește nu numai în Nordul Transilvaniei, dar și în zona periferică sub-carpatică din Moldova și Muntenia.

Tot specific românesc este și satul de vale, care se găsește îndeosebi în zona periferică a regiunilor muntoase. După cum arată și numele, satul este răsfirat de-a-lungul unei văi. E semnificativ faptul că, în afară de Transilvania, acest tip de sat se găsește și în zona de expansiune a elementului românesc, între Morava și Timoc.

Aproape toți cercetătorii sunt de acord în a considera satul cu case izolate ca tip primitiv și inițial din care au putut evolua celelalte tipuri de sate. El se întâlnește îndeosebi în regiunile muntoase, pe suprafețele netede și întinse ale platformelor unde predomină cultura fânațelor și creșterea vitelor. Întreaga suprafață este presărată de case izolate, având de obicei proprietatea în jurul lor.

Acest tip fundamental și arhaic este locuit aproape exclusiv de Români. Zona principală de extindere este regiunea Munților Apuseni; se găsește sporadic și în ținuturile periferice din zona sub-carpatică transilvană.

Populația Munților Apuseni formează o unitate cu o civilizație populară străveche care se deosebește în multe privințe de cea a regiunilor înconjurătoare, nu numai în privința așezărilor cu case izolate, dar și cu case cu acoperiș înalt, ambele elemente ce se găsesc și în regiunea „Stari-Vlah” din vechea Serbie. E foarte probabil că avem de a face cu un vechiu tip de așezare care s'a păstrat ca două „horsturi” în aceste două regiuni izolate, din epoca iliro-tracă.

Avem toate indiciile să afirmăm, că în Munții Apuseni s'a conservat un sâmbure arhaic etnic și rasial. Cercetările cu privire la sângele și caracterul antropologic al locuitorilor atestă existența unui nucleu rasial arhaic numit „dacic” de către antropologi. Locuitorii acestei regiuni se deosebesc chiar și prin limba lor, ei păstrând rotacismul. Și să nu uităm că ei sunt așezați în regiunea auriferă unde s'a exploatat aurul cu mijloace primitive din epocile cele mai îndepărtate, și care cu siguranță au dăinuit și în epoca conviețuirii româno-slave, cum atestă și numele localității Zlatna. Tot aici s'a păstrat și o formă arhaică a agriculturii: a cultivei în terase pe înălțimi. Prin urmare avem toate motivele să presupunem în aceste regiuni nu numai un sâmbure arhaic, dar și o continuitate a populației autohtone care s'a putut păstra în aceste regiuni izolate aproape neschimbată în cursul veacurilor.

Luând în considerare faptul că satul de-a-lungul drumului a fost introdus în Transilvania de către coloniștii sași, iar populația maghiară locuiește în marea sa majoritate în sate de tip geometric și numai în măsură redusă în sate îngrămădite, în regiunea Săcuilor, iar în schimb Români — cu excepția așezărilor unde forma le-a fost impusă de administrația politică — sunt singurii care locuiesc în sate de tipul primitiv natural, putem afirma în baza studiului așezărilor, — cel mai important factor, cu privire la ocuparea unui ținut — că în Transilvania și Banat elementul cel mai vechiu și deci autohton, nu poate fi decât elementul românesc, singurul care are așezări de tipul împrăștiat și răsfirat, care sunt recunoscute de toți cercetătorii, ca tipuri fundamentale și inițiale.

La aceleași rezultate ajungem dacă cercetăm și alte capitole în legătură cu așezările, cum sunt: curtea și casa.

E un fapt cunoscut, că Sașii au introdus în Transilvania, împreună cu satul de-a-lungul drumului și curtea franconă. De ambele părți ale uliței satului, de-a-lungul drumului sunt înșirate curțile înguste și lungi ale locuitorilor, având case în partea dinainte a curții, perpendiculară pe linia străzii, iar șura perpendiculară pe linia casei. Această curte franconă a fost adoptată și de Români și Unguri în satele de-a-lungul drumului.

În schimb, adevărata curte românească — ca și așezările românești — nu cunoaște nimic din regularitatea tipurilor de curți ale coloniștilor. Dimpotrivă, ca și satul, totul tinde spre o dezvoltare liberă, neregulată a curților populației băstinașe. Chiar și casa evită apropierea de uliță și e așezată în fundul curții, în schimb foarte des grajdul e așezat mai în față, ca un semn că populația română, alături de agricultură, se ocupă în mod însemnat și cu creșterea vitelor.

Deci față de tendința concentrării și regularității caracteristice pentru satele coloniștilor și în privința clădirilor curții, predomină principiul desconcentrării și al neregularității, ambele dovezi ale formelor inițiale arhaice. Aplicarea acestui principiu se poate constata în planul dispersat al clădirilor și în tendința de a ridica — pentru fiecare scop — o clădire separată, față de principiul aplicat în satele săsești și șvabești, unde adesea, casa, șura și grajdul sunt sub același acoperiș.

Există la Români din Transilvania două tipuri de curți ce merită o deosebită atenție. Acestea sunt curtea dublă și ocolul patrat, ambele de o factură arhaică și dovedesc și ele vechimea elementului românesc în Ardeal.

Pentru a satisface ambele nevoi ale economiei agricole și creșterii vitelor, curtea e împărțită în două. În prima parte, destinată creșterii vitelor, se află grajdul, în a doua, destinată vieții agricole, se află șura și casa.

Ceea ce ne face să atribuim o deosebită importanță și vechime acestei curți este faptul că ea se găsește — cu o structură surprinzător de asemănătoare — și în Sudul Scandinaviei, în insulele Oland și Gotland. Astfel este foarte probabil că această curte dublă să ne fi fost transmisă nouă în epoca emigrării popoarelor de triburile germanice: Goți, Gepizi, venite dinspre Nord.

O altă formă arhaică a curții în Transilvania este ocolul patrat, la care clădirile formează un patrat perfect închis sub un acoperiș continuu și el de formă patrată. Și acest tip de curte se găsește în Sudul Suediei și în Danemarca, dar se găsește răspândită, sporadic, în toată Europa, atât la popoarele de origine germanică, cât și la cele de origine latină și slavă.

Forma sa arhaică și expansiunea sa sporadică pe o întindere mai mare, ne face să presupunem că e un tip de curte arhaică — odinioară foarte răspândită la toate popoarele europene.

În consecință și curtea la Români prezintă, în toate privințele, forme arhaice ale populației autohtone, cum sunt curțile de formă neregulată, curtea dublă, ocolul patrat, care lipsesc la celelalte două grupuri etnice din Transilvania. În schimb ei au, în marea lor majoritate, curtea regulată de formă geometrică, de tipul francon, introdusă de coloniștii sași în sec. XII și XIII.

La o altă concluzie, deosebit de importantă, ajungem dacă cercetăm terminologia curții și a clădirilor aflate în ea. Astfel partea consacrată locuinței și agriculturii, are în mare parte, termeni de origine latină (*poartă, casă, curte, arie*, etc.), iar cea rezervată creșterii vitelor, mai ales nomenclatură de origine slavă (*ocol, ogradă, grajd, poiată, colnă, vranijă*, etc.). Astfel se constată cum se suprapune vechiului fond agricol și latin influența slavă în legătură cu creșterea vitelor. Acest fapt dovedește că la venirea Slavilor, elementul autohton român s'a ocupat mai intens cu agricultura și că Slavii, a căror influență am suferit-o în privința ogrăzii, au fost crescători de vite.

Casa țărănească încă prezintă câteva elemente ce atestă vechimea și continuitatea noastră în aceste părți. Am amintit mai sus acoperișul extrem de înalt al casei din Țara Hațegului și Munții Apuseni, două ținuturi cu o străveche civilizație țărănească. Vechimea acoperișului țuguat i-o atestă nu numai forma sa extrem de arhaică, dar și unele

urme preistorice, reprezentând case din epoca neolitică, având același acoperiș înalt. Avem toate indicile ca să presupunem că acoperișul înalt, ce se găsește cu aceeași formă și în Bosnia, s'a putut păstra, împreună cu tipul de așezare cu case izolate, în Transilvania, vechea Serbie și Bosnia, ca o moștenire a vechei civilizațiuni Ilirio-Trace. Planul casei reconstituită din stațiunea preistorică din Ariușd, corespunde arhaicului tip de casă cu târnațul în colțul casei din Țara Hațegului.

Un alt element străvechiu al casei este vatra liberă cu coșul piramidal numit „căloni” în „Țara Hațegului. Nu numai numirea de „căloni” e de origine latină, dar și alte accesorii ale acestui aparat primitiv de gătit și încălzit au termeni de origine latină, cum sunt *căldarea*, *cuptorul* și *țăstul*. Îndeosebi arhaicul țăst, o carapace de piatră sau fier, sub care se coace mălaiul, atrage atenția noastră asupra sa. Continuitatea sa în aceste ținuturi, din epoca neolitică până astăzi, o atestă și un țăst găsit într'o stațiune preistorică din Banat.

Portul nostru popular, deși nu are aceeași legătură cu solul ca și așezările, curtea și casa, și prin însăși firea lucrurilor, a fost mai supus diferitelor influențe totuși prezintă și el dovezi suficiente pentru a dovedi nu numai vechimea noastră dar și legătura cu îmbrăcămintea popoarelor ce au locuit aceste ținuturi din cele mai îndepărtate vremuri.

Astfel una dintre cele mai vechi piese de îmbrăcăminte ale poporului nostru este „gluga” strămoșească. Întrebuințarea ei de către poporul dac în forma ei de azi, e atestată de grupul de Daci de pe columna lui Traian, care stau în fața lui Traian purtând glugile exact așa ca și țărani de azi din Țara Hațegului.

„Cronicon Pictum” din Viena, într'una din inițialele sale, reprezintă luptele lui Basarab Voevod cu regele Ungariei Carol Robert, arătând pe țărani noștri dela începutul secolului al XIV-lea, așa cum se prezintă ei și azi, cu căciuli țuguiate, plete lungi și cu cojocul pe spate. Prin urmare, trebuie să presupunem că dacă timp de șapte secole aceste piese fundamentale ale portului nostru popular nu s'au schimbat, ele au trebuit să fi fost moștenite din perioade mult mai îndepărtate, tot neschimbate.

Căciula e o piesă purtată din timpuri străvechi de popoarele carpato-balcanice, asemenea și cojocul, evident în formă mai primitivă decât azi, a fost purtat de către Traci, Sciți și Besi. Alături de cojoc va trebui să considerăm și sarica drept o moștenire străveche, dovadă nu numai originea latină a numelui, dar și prezența ei la ramura aromână a poporului nostru.

Prin urmare, precum am considerat la capitolul așezărilor satul cu case izolate, casa cu acoperiș înalt și alte obiecte mai ales cele în legătură cu vatra, cum e de pildă țăstul, ca aparținând, după toată probabilitatea, vechei civilizațiuni autohtone iliro-trace, tot astfel va trebui să considerăm și din domeniul îmbrăcăminte, aparținând tot acestei zestre străbune: gluga, căciula, cojocul și sarica.

Vechile legături cu arta preistorică a regiunilor noastre o dovedesc și motivele geometrice folosite de țăranul român în deosebi în cusăturile și țesăturile sale și la împodobirea pieselor de îmbrăcăminte. E fapt cunoscut, că dintre popoarele ce locuiesc azi în Transilvania numai Românii au păstrat vechea artă neolitică a motivelor geometrice, în timp ce celelalte popoare, Sașii și mai ales Ungurii, au, în mare parte, elemente decorative stilizate.

Un alt capitol important al etnografiei ce ne poate da prețioase contribuțiuni pentru dovedirea vechimei și continuității poporului român în aceste părți, este cel al ocupațiunilor sale principale: *agricultura* și *păstoritul*.

E deosebit de important să dovedim, că poporul nostru s'a îndeletnicit, din cele mai îndepărtate vremuri, și pe aceste plaiuri cu *agricultura*, deoarece unii autori afirmă, că poporul nostru a fost un neam de păstori, care s'a infiltrat în aceste părți abia în secolul XII și XIII-lea.

Cu privire la agricultura poporului nostru, dispunem de trei elemente principale cu care putem dovedi vechimea și continuitatea acestei ocupațiuni la poporul nostru: vechimea uneltelor agricole, arăturile în terase pe înălțimi și terminologia agricolă.

Resturi arheologice dovedesc în deajuns existența agriculturii pentru ținuturile noastre, chiar și din cele mai îndepărtate timpuri. Nu e nevoie să stăruim asupra dezvoltării agriculturii pentru perioada dacă și romană. Din punctul de vedere al continuității este însă important să constatăm că din epoca La Tène târzie dacă — cât și din cea romană — s'au găsit mai multe exemplare din fierul plugului, care au aceiași formă ca și cele de azi. Pentru epoca post-romană, continuitatea acestei părți a celei mai însemnate unelte agricole este atestată prin modelele de fierul plugului ce atârnă de pe vestitul colier dela Șmleu, ce datează din secolul al IV-lea după Christos, și care și ele sunt identice cu cele de azi.

Pentru epoca post-romană, sau să-i zicem mai bine străromână, în lipsa izvoarelor istorice recurgem la ajutorul filologiei și etnografiei.

Dovada principală că poporul nostru s'a îndeletnicit și în această perioadă cu agricultura, ne-o dă terminologia latină a acestei ocupațiuni, pe care numai așa ar fi putut-o păstra, dacă presupunem o continuitate neîntreruptă a acestei îndeletniciri la poporul nostru. Astfel de origine latină este terminologia principală cu privire la pământul cultivat, cerealele întrebuințate și cuvintele ce exprimă cele mai de seamă acțiuni în legătură cu agricultura.

Se știe, că, în afară de terminologia de origine latină, în limba noastră sunt și multe cuvinte de origine slavă cu privire la această îndeletnicire. Această împrejurare a făcut pe unii autori să afirme că poporul român, în perioada post-romană, a dus o viață de păstori nomazi, fără a practica agricultura și că aceasta ne-am fi însușit-o dela Slavi și îndeosebi dela Bulgari, în secolul XII și XIII-lea. I s'a atribuit prea mare importanță faptului că însuși termenul celei mai însemnate unelte, a plugului, și nomenclatura părților, e de origine slavă. De altfel, termenul latin al plugului, „aratrul”, s'a păstrat la Aromâni, care au moștenit și forma romană a plugului, așa cum se întrebuința în epoca romană târzie, în secolul al XIII-lea, în provincii.

Cei mai mulți dintre acești autori au judecat unilateral, ocupându-se cu latura filologică și nu au cercetat și latura etnografică a problemei: uneltele înseși, tipul și construcția lor. Și în această privință, etnografia ne poate aduce dovezi hotărâtoare.

Profesorul Braungart, care s'a ocupat poate mai intens cu studiul plugului la diferite popoare, în lucrarea sa fundamentală asupra originii agriculturii la popoarele indo-europene, în capitolul consacrat plugului la Români, ajunge la următoarele concluziuni, deosebit de importante pentru a dovedi continuitatea agriculturii la Români, deci și cu privire la continuitatea noastră în aceste părți:

D-sa deosebește două tipuri de pluguri la Români: pluguri străvechi germane, care după părerea sa sunt de origine gotică din secolul al XIII-lea d. Chr. și pluguri târzii romane, tot din secolul al XIII-lea d. Chr., moștenite probabil dela coloniștii romani. Ambele tipuri reprezintă forme ce s'au păstrat aproape neschimbate din primele secole ale erei noastre. Plugurile din categoria a doua au o asemănare surprinzătoare cu plugul roman reprezentat pe un monument din Arion (Luxemburg) din secolul al III-lea d. Chr.

În consecință, Braungart conchide: după deducțiuni din partea filologilor asupra amestecului și alterării limbii românești prin cuvinte slave am crezut că în poporul românesc se ascunde mai multă parte slavă. Tipul celei mai importante unelte de muncă agricolă este însă vădit roman și vechiu germanic. Înafară de „cobilă”, nimic nu este

slav în plugul românesc, pe care nici nu l-au putut lua dela Slavii dela Nord-Est, unde el nu există, ci numai în România și Peninsula Balcanică, unde au stăpânit Romanii și pe unde au putut trece și Goții.

După cum vedem Braungart atribue plugurilor noastre o considerabilă vechime, din sec. al III-lea d. Chr., iar localizarea împrumutului se poate face pentru tipul germanic numai pentru Dacia, unde elementul românesc a putut fi în atingere cu tipurile germanice respective, spre a putea împrumuta acest tip de plug, care arată astfel nu numai continuitatea agriculturii la Românii din Transilvania, dar și existența lor pe aceste locuri în perioada invaziei Goților.

O altă constatare a lui Braungart ce trebuie reținută: cu tipul roman de plug nu se poate ara decât pe câmpie. Acest fapt dovedește continuitatea vieții agricole și a poporului românesc din regiunea de șes. E semnificativ și faptul, că plugul germanic s'a păstrat mai mult în zona muntoasă dela Nord, iar cel roman în regiunile de câmpie dela Sud. Acest fapt ne permite să presupunem, că și elementul romanic s'a conservat mai ales spre Sud, unde putea să fie în contact cu romanitatea din Sudul Dunării, în timp ce populația străromână, din regiunile muntoase dela Nord, era în contact cu triburile germane, dela care au împrumutat tipul de plug nordic.

O altă dovadă pentru vechimea și continuitatea agriculturii la Românii din Ardeal sunt și arăturile de terase pe înălțimi.

Pretutindeni în Transilvania, mai ales în regiunile muntoase cum sunt: Poiana Ruscăi, Munții Apuseni, Munții Călimani, Munții Rodnei se găsesc arături în terase pe înălțimi, unde ne-am aștepta mai mult să găsim o populație pastorală decât agricolă. Astfel în Poiana Ruscăi aceste arături în terase se găsesc la înălțimi între 600—900 m., iar în Munții Apuseni se urcă și până la 1300 m. altitudine. Prezența acestor culturi în terase într'o regiune muntoasă, cultivată de o populație despre care se credea a fi mai mult pastorală, pune în altă lumină problema agriculturii și chiar a continuității poporului român în aceste părți. Prezența arăturilor în terase în aceste regiuni înalte, mai potrivite creșterii vitelor decât agriculturii, se poate explica numai cu retragerea unei populații agricole din zone mai joase în aceste regiuni mai înalte de refugiu.

Luând în considerare grosimea răzoarelor, trebuie să admitem o deosebită vechime a acestora. Adaptarea atât de perfectă a acestei agriculturi și a uneltelor întrebuințate în condițiuni atât de neprielnice, dovedește și ea o vechime considerabilă a acestor culturi în terase. Plugul de tip nordic, vechiu germanic, cu cormanul schimbător, este întrebuințat tocmai la aceste culturi în terase.

Toate aceste terase și forme de culturi, presupun o vechime și o continuitate, căci altfel nu putem explica păstrarea și perfecta lor adaptare la condițiuni speciale, pe înălțimi, ele neputând fi atribuite, nici în vechime, altui popor decât aceleia care le cultivă și astăzi, deci poporului român, singurul care a putut crea această formă de civilizație străveche pe înălțimi și a asigura continuitatea ei până în zilele noastre.

Vechimea și importanța agriculturii la poporul românesc o dovedesc cu prisosință și obiceiurile agrare ale poporului nostru. Bogăția lor se poate explica numai considerând această ocupațiune ca una dintre cele mai vechi și de căpetenie ocupațiuni a poporului nostru. Obiceiurile agrare reprezintă fără îndoială, resturi de rituri străvechi, în legătură cu promovarea fecundității, și, deci, trebuiesc considerate anterioare erei creștine. Ceea ce dovedește că agricultura a trebuit să fie, în această epocă îndepărtată, o indeletnicire de seamă a poporului nostru.

Cealaltă ocupațiune principală a poporului român, *păstoritul*, a fost adesea utilizată spre a dovedi că Românii nu au fost o populație agricolă sedentară, ci un popor nomad fără rădăcini și continuitate în teritoriul ocupat de ei astăzi. Această afirmare dovedește o completă ignoranță cu privire la structura vieții economice a poporului român, perfect adaptată la condițiunile geografice și păstrând un echilibru între cele două ramuri ale ocupațiunilor sale principale: agricultura și păstoritul.

Dacă cercetăm raportul între aceste două ocupațiuni la poporul nostru în diferitele ținuturi ale Ardealului, putem distinge regiuni în care predomină agricultura, iar în altele păstoritul. În cele mai multe regiuni păstoritul și agricultura nu se exclud, ci se întregesc, completându-se reciproc, spre a asigura o economie rentabilă.

Adevăratul păstorit, cu o transhumanță mai dezvoltată, îl găsim abia la populația de pe versantul nordic al Carpaților meridionali, la cele două grupuri de oiери prin excelență: Mărginenii sau Poienarii din părțile sibiene și Mocanii, din Țara Bârsei. Aproape numai ei au practicat transhumanța în amploarea cunoscută, din șesul Banatului până în Bărăgan, trecând Dunărea în Dobrogea și ajungând uneori până în Crimeea și Caucaz.

În veacurile de restriște pentru neamul nostru au putut exista perioade când am fost constrânși să trăim o viață pastorală mai intensă, reducând pe cea agricolă la forme mai simple ale culturilor pe înălțimi, ca apoi, cu timpul, să se restabilească din nou balanța între aceste două ocupațiuni principale ale poporului român.

Au existat, în trecutul poporului nostru, fără îndoială, și perioade când vieța pastorală a luat o amploare neobișnuită, când grupuri de oieri români au emigrat încă din veacul de mijloc spre Nord până în inima Poloniei, spre Vest până în Carpații nordici și în Moravia, iar spre Sud, prin ramura cea mai pastorală a Neamului nostru, a Aromânilor, până în Peloponez și, spre Răsărit, drumurile oierilor Mocani și Mărgineni, ajungeau până în Crimeia și Caucaz, contribuind astfel la miraculoasa expansiune a poporului românesc în spațiul sudest-european.

Dar să nu uităm un fapt important, de care este legată și această formă de păstorit cu amploarea arătată, chiar și ea presupune un centru de iradiere și fermentare a populației în creștere, din care se revarsă această energie în plus a neamului nostru, sub formă de emigrări de populație sau păstorit expansiv. Un astfel de rezervor al neamului nostru a fost Ardealul, de unde s'a revărsat surplusul de populație în toate direcțiile, fie în cele două descălecări istorice, fie ca penetrare lentă înspre versantul sudic și răsăritean, fie ca expansiune pastorală prin drumurile de transhumanță. *Tocmai această revărsare de populație arată Ardealul ca centru de formare și expansiune a poporului nostru. Căci toate drumurile de descălecare istorică, toate liniile de revărsare de populație, toate căile de transhumanță pastorală, pornesc dintr'un singur rezervor vital și central al neamului: Ardealul!*

O altă indeletnicire străveche a poporului român care ne poate aduce prețioase contribuțiuni pentru vechimea și continuitatea poporului nostru în Ardeal este olăria.

Este fapt cunoscut că în Ardeal a existat, în epoca preistorică, o industrie a olăriei foarte dezvoltată, care a culminat în produsele de artă superioară a ceramicii neolitice dela Ariușd din părțile răsăritene ale Transilvaniei. Ea este caracterizată prin ornamente picturale în mai multe culori suprapuse, iar motivul ornamental care predomină este spirala.

Cercetările mai recente, făcute asupra produselor noastre de olărie țărănească au găsit cu prisosință urme preistorice și forme romane în olăria noastră rustică.

Motivele în formă de spirală — atât de caracteristice ceramicii preistorice dela Ariușd și Cucuteni — a rămas până în zilele noastre unul dintre motivele principale ale olăriei noastre țărănești.

Arheologii au constatat, în baza unui bogat material aflat pe teritoriul Daciei, că șarpele în relief, care se găsește atât de des pe

vasele din epoca dacă și romană, poate fi considerat ca un vechiu element decorativ geto-dac. Acest motiv se întâlnește des și în ceramica noastră populară de azi din Transilvania și Banat.

Înspre granița de vest, unde și stăpânirea romană a fost mai intensă, s'au păstrat forme mediteraneene în olăria noastră țărănească, ca în Bihor, Țara Hațegului și Banat. În schimb ceramica de origine preistorică s'a păstrat îndeosebi în regiunile răsăritene unde și stăpânirea romană a fost redusă.

E de remarcat și faptul de o extremă importanță pentru conservarea și răspândirea poporului nostru în aceste părți, că și filologii au ajuns la aceeași constatare paralelă: cuvintele cele mai vechi din limba noastră de origine latină, s'au păstrat și ele mai bine în părțile de vest locuite de Români. Aceasta mai ales în Munții Apuseni, unde este „sâmburele românismului” și s'a păstrat cea mai veche și pură romanitate, unde și numirile toponimice dovedesc că poporul român este acolo adânc înrădăcinat.

Dacă la aceste constatări adăugăm și cele stabilite de noi mai înainte cu privire la așezări și tipuri de case, dovedind că cel mai vechiu tip de așezare și de casă și forma cea mai primitivă a vetrei le întâlnim în Munții Apuseni și Țara Hațegului, regiuni unde, după cum am văzut, s'a păstrat și cea mai veche formă de agricultură, a arăturilor în terase pe înălțimi și olării de formă mediteraneeană, nu mai încap nicio îndoială că în aceste regiuni, în apropierea graniței de Vest, avem și vatra străveche a românismului unde poporul nostru și-a putut conserva și păstra arhaica sa civilizație populară, cuvintele vechi de origine latină, și de unde s'a putut revărsa din nou peste alte regiuni părăsite în împrejurări critice ale istoriei noastre sbuciumate.

Niciunul dintre popoarele conlocuitoare din Ardeal nu are o civilizație rurală cu caracter mai autohton, având toate semnele unei civilizațiuni străvechi, adânc înrădăcinate în trecutul și solul acestui pământ, decât poporul român.

Astfel civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimei poporului nostru pe aceste locuri, dovezi mai sigure decât documentele scrise ale cancelarilor curților străine, ce înregistrau numai evenimentele șgomotoase, dela suprafață, și nu luau la cunoștință vieța adânc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor masse dela țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului.

SCARA IUBIRII

Erosul — iubirea — e o sinteză. Chiar în forma lui cea mai simplă și terestră — dorința a două făpturi de a se contopi într'o singură ființă, — e după Sf. Maxim Mărturisitorul „primul grad al sintezelor progresive prin care lumea se concentrează și se desăvârșește în unitatea lui Dumnezeu“. Oricum, acest proces (să-i zicem provizoriu așa) presupune doi poli, sau doi factori: unul care atrage, celălalt, care e atras. Presupune, deci, o dualitate și ca atare n'are ce căuta în acele sisteme filosofice în care lumea, universul, existența e redusă, ca în sistemul Eleaților, la un singur factor: *Hen kai pan*. Dar, în schimb, în chip nedeslușit, puterea acestui zeu o presimte și Heraclit și Empedocle și alții. Recunoașterea lui se impune în chip stringent mai tuturor filosofilor și, cred, tuturor teologilor. Poate să existe religie fără iubire, sau, cel puțin, fără acest raport între creatură și creator, între ființa supremă, desăvârșită, și între creatura slabă, bicusnică, având nevoie de ocrotire, și plină de năzuința de a se apropia de ființa desăvârșită, atotputernică?

Dar de ce a fost nevoie ca lumea divino-umană să fie frământată mereu de această dramă? De ce a fost nevoie și de o lume nedesăvârșită, de o „lume fenomenală“? De ce, cu un cuvânt, s'a simțit necesitatea și a lumii create, cu toate imperfecțiunile ei? Dacă am vrea să scăpăm prin tangentă, am răspunde: pentru că — spre a exista acel Eros — era nevoie de doi factori. Dar acest răspuns nu rezolvă nimic, deoarece s'ar putea pune mai departe întrebarea: De ce era necesar acest Eros? De ce nu era de ajuns ca să existe doar o lume perfectă, din care răul să lipsească, să lipsească, adică, nedesăvârșirea, sărăcia, văduvită de toate acele bunuri pe care sufletul le râvnește spre a ajunge la desăvârșire? Zeilor, sau zeului, le-a plăcut, de bună seamă, să se amuze creind și ființe mai slabe. Jupiter și tovarășii lui întru divinitate se desfătau de minune privind la necazurile și luptele muri-

torilor. Un zeu meschin, construit după imaginația și sufletul egoist al cutărui filosof sau teolog, poate că simte, din invidie, nevoia de a crea ființe mai slabe decât sine, ca el să desguste și mai bine sentimentul atotputerniciei sale. Dar Platon spune că din corul divinităților lipsește pisma.

El, de altfel, (nu e oare primul?) își pune problema rostului creației. Ca să ne mărginim numai la suflete (la Platon om-suflet), acestea au fost create ca să contemple lumea ideilor pure, dar printr'un fel de decădere (ceva ce seamănă cu păcatul originar) ele au ajuns în trupuri, în aceste lucruri pieritoare a căror creație a fost necesară „pentru ca universul să nu fie incomplet”. (Timaios, 41 c.).

Problema aceasta a preocupat, însă, într'o foarte mare măsură pe părinții bisericii. Era și firesc, deoarece, de rezolvarea ei depindea stabilirea precisă a raportului între creator și zidirea mâinilor sale. Dionisie Areopagitul, sau cel care scrie sub numele său, afirmă că iubirea divină nu i-a îngăduit Ziditorului să se oprească intru totul în sine fără a plăsmui ceva din sine. Și cu acest prilej trebuie să constatăm că el presupune afectul numit iubire, chiar înainte de existența celui de-al doilea factor, adică al creaturii.

Genialul Origenes propune o explicație mai subtilă a rostului creațiunii. Origeniștii vedeau în experiența răului o necesitate metafizică, ce avea rostul să lege definitiv sufletul de bunul dumnezeesc. Nu poți prețui un lucru, decât după ce ai fost lipsit de el. Era nevoie ca omul — căci această parte a zidirii divine ne preocupă aici în primul rând — să iasă din sânul divinității, din Paradis, ca să poată prețui pe Dumnezeu și Paradisul.

Dar explicația cea mai răspândită, poate și cea mai profundă, e aceea care pune la baza justificării creaturii, a făpturii, *dorința* nelămurită spre o existență de *sine* stătătoare, ce germina în cuprinsul ființei divine: acel *principium individuationis*, în virtutea căruia părți din ceea ce era *hen kai pan* se cer spre o trăire, spre o viață autonomă. Această năzuință nu era și nu este decât egoismul primar, propriu acelei ființe sau entități ce, desfăcându-se din marele tot, se vrea izolată, ființând pentru Sine. Decât, o astfel de dorință se supra-pune exact mândriei luciferice a acelor îngeri răi ce s'au despărțit de Dumnezeu. De această mândrie, blestem meritat de cel ce ia cunoștință despre existența sa ca ființă aparte, știa ceva și acel Aristofan din Banchetul lui Platon. Intr'adevăr, în gura acestui genial bufon pune marele filosof mitul prin care ni se spune că dublele ființe dela început au fost despicate în două și amenințate, dacă nu-și domolesc trufia, să mai fie, drept pedeapsă, încă odată despicate în câte alte două ju-

mătăși fiecare. Așa că, dacă mândria e izvorul izolării, individualității, aceasta la rândul ei, după cum ar ieși din mitul aristofanic și, de altfel, din toată teologia creștină, este izvorul suferinței, pedeapsa mândriei izolatoare.

Și așa s'a strecurat în lume păcatul, cunoașterea și moartea. Intr'adevăr, această ieșire din sânul ființei eterne și unitare, această despărțire, menea morții ființa, căci făptura neputincioasă izolată de arborile vieții veșnice, ea, care căuta vieața, a dat de piericiune, de moarte. Pe de altă parte, dorința ei de individualizare constituia un păcat, păcatul originar, căci o pretinsă ființare înafară și după alte legi decât cele ale ființei desăvârșite nu putea însemna decât decădere, scăpătare, drum spre pieire; și singurul leac avea să fie iarăși năzuința de a se întoarce în împărăția nevremelnică a ființei supreme. Și mai însemna acest regres, această cale a scăpătării, drumul spre cunoaștere. Aceasta e mai mult un factor disociativ, căci „puterea ei stă mai mult în despărțire”. Ea presupune un obiect și un subiect, ca și iubirea, dar aceasta din urmă reunește, pe când prima, cum s'a spus, desparte. Iată cum, odată cu ivirea făpturii de sine stătătoare, a intrat în lume și cunoașterea, care, după logica unei asemenea construcții, e fiica păcatului. Nu aceasta e sensul zisei din Biblie: Eva și Adam au fost gonți din Paradis după ce au gustat din pomul cunoaștinței? Dar e oare omul singur vinovat de această cădere?

Și Platon și unii din Părinții Bisericii caută să disculpe pe Ziditor de această vină, admitând că omul, făptura, a avut libertatea alegerii. „Când Dumnezeu a creat natura omului (omul inger, N. A.), el n'a creat totodată în el voluptatea și durerea, ci îi dădu în spirit doar o anumită puțință spre plăcere; prin ea — firea omului — se poate bucura de harul lui Dumnezeu în chip inefabil. Această puțință, adică darul firesc al spiritului de a se bucura de Dumnezeu, o îndrepta însă primul om, chiar dela nașterea lui, spre sensualitate, și astfel spiritul călăuzește pe om, chiar dela primul său impuls, spre o poftă nenaturală prin mijlocirea puținței sale de simțire față de lucrurile ce cad sub simțuri”. (Max. Mărt., Quaest. ad. Thal., 61; 90, 628 A. B.). Oare divinitatea nu e deloc de vină de această poftă nenaturală spre păcat, adică spre cunoaștere? Unii Părinți ai bisericii vorbesc de creația materială și de păcat, ca de ceva ce există în preștiința Ființei supreme, care a îngăduit intrarea în lume a păcatului ca o pedeapsă și judecată. Unde era preștiința, nu era oare la un loc și intenția? Admitând aceasta, n'ar însemna oare să atribuim divinității intenții viclene și pismașe? Nu cumva era necesară o asemenea atitudine din partea divinității?

Da, era necesară o asemenea alungare a făpturii din preajma Ziditorului, ar spune unii teologi și filosofi. Dionisie Areopagitul crede că iubirea se naște din simțul distanței. N'a spus Tacit: Maior e longinquo reverentia? Făptura trebuia despărțită de Ziditor spre a învăța adevărata iubire. Cunoașterea, fiică a păcatului, nu se putea opera în împărăția veșniciei fără trupuri și forme sensibile, ci doar în lumea materială, cea creată anume pentru acest scop. Cel puțin de aici trebuie să-și ia cunoașterea obârșia.

Astfel natura, făptura, a fost plăsmuită ca un vehicol și instrument ad hoc, pe care se operează cunoașterea, spre a ajunge, de data asta, pe o cale atât de laborioasă, (să ne gândim numai la treptele cunoașterii, atât la Platon cât și la Ficino), acolo de unde omul, făptura prin excelență, plecase. Căci „odată cu pășirea în această lume vremelnică, în ceea ce muritorii orbi socot că e vieață, dar care de fapt nu e decât începutul morții; odată cu despărțirea de El, de Supremul; odată cu această individualizare se închide poarta patriei cerești și nu ne mai rămâne înaintea decât viitorul, devenirea, la capătul căruia dăm de început, de origină. Așa că, după cât se vede, drumul spre Dumnezeu duce prin natură (Hans Urs v. Balthasar, *Kosmische Liturgie* 164).

Lucrurile sensibile, materiale, sunt doar niște simboluri ale celor spirituale și, pe o distanță mai mare, ale lui Dumnezeu. Aici Max. Mărt. concordă cu Sf. Pavel și Platon (Ep. 2.). Intr'adevăr, după cum tot ce e materie aici pe pământ, e o icoană mai mult sau mai puțin deformată a ideii pure, tot așa și trupurile, lucrurile aparente, fenomenele acestei lumi, sunt niște semne mai imperfecte ale lumii cerești. Dacă vrem să cercăm măcar a înțelege cât de cât tainele acesteia din urmă, trebuie să pornim dela descifrarea acestor trupelnice semne ale duhului. Lumea e oglinda lui Dumnezeu. „Căci când lucrurile ce nu se văd se cunosc prin cele ce se văd...” (Max. Mărt., *Mystagogia* 2; 91, 669 D).

Și drumul acestei cunoașteri e împărțit în etape, care fac să pară și mai mare distanța ce s'a pus (din vina făpturii? prin Pronia divină?) între făptură și Ziditor. Pe cele indicate de marele discipol al lui Socrate le cunoaștem din Symposium; pe cele preconizate de Ficino le găsim enunțate în comentarul său la banchetul lui Platon (p. 139). Calea arătată de platonistul italian e mai abstractă, mai mistică, și bănuiesc că e sugerată de vreunul din marii mistici din Orient (Areopagitul). La Max. Mărt. acest urcuș al sufletului e considerat „ca o trecere a lui prin lucruri, fără ca nimic să-l poată înlănțui definitiv, afară de absolut” (v. Balth. op. cit., p. 149). Când sufletul se cobora, adică decădea, procesul era invers: „Deoarece e peste puțină ca spiritul să

pătrundă la obiectele spirituale înrudite cu el, altfel decât prin contemplarea celor sensibile intermediare", și deoarece acestea din urmă, prin plăcerea inerentă lor îl ispitesc să zăbovească asupra-le, el (spiritul) odată cu această plăcere, recoltează „măhnirea și remușcările de conștiință”; când însă el sfâșie suprafața aparentă a lucrurilor vizibile, atunci duhul, odată cu „duhovniceasca bucurie”, se alege și cu măhnirea simțurilor, ce sunt văduvite de obiectul lor firesc” (v. V. Balth, op. cit., p. 87—8).

Dacă cunoașterea desparte și iubirea ne apropie de principiul suprem, care e atunci raportul dintre ele? Există între ele o antinomie ireductibilă sau avem vreun mijloc ca să le unim într'o sinteză, ori să facem dintr'una instrumentul docil al celeilalte?

Ficino pune hotărit iubirea deasupra cunoașterii: „Așadar... mai apropiat ne unim cu Dumnezeu prin mijlocul bucuriei Iubirii care ne transformă în Dumnezeu cel iubit, decât prin cunoaștere”. (*Lettere*, loc. cit., p. XXXIV, din introducerea la Banchetul în trad. lui S. Ionescu), și mai departe, tot acolo, se spune: „Și după cum nu acela care vede binele, dar acela care îl vrea, devine bun, tot astfel omul devine divin, nu înțelegându-L pe Dumnezeu, ci iubindu-L”. Platon pune cunoașterea pe un plan egal, dacă nu superior iubirii. În ori ce caz la el iubirea e vehicolul ce poartă cunoașterea, apropiindu-se de împărăția ideilor, adică de divinitate. În lumea creștină iubirea capătă un rol primordial în acest proces. Cunoașterea nu e decât un regulator al acestei dragoste ce ne mână pe de o parte să ne apropiem de ființa supremă, pe de alta ne arată distanța ce ne desparte de ea. Cu cât ne suim mai sus pe scara cunoașterii Dumnezeirii, cu atât crește teama, sfiala și adorația față de Divinitate, care nu se poate cunoaște. A cunoaște pe Dumnezeu cu mintea, logic, conceptual, înseamnă a-L cobori în limitele propriei noastre înțelegeri, deci a mărgini pe cel Nemărginit, care e mai presus chiar decât nemărginirea. De acest anonim cum îi spune Areopagitul, nu ne putem apropia decât printr'un altfel de cunoaștere, care e pe de o parte fructul mării noastre iubiri pentru El, și pe de alta rod al grației divine. El poate fi apropiat sau numai prin o fu'gerătoare intuiție, ca aceea a Apostolului Pavel. „Năzuitoarul spre cunoaștere (a lui Dumnezeu) se ridică din treaptă în treaptă, însă la capăt dă de Indicibil, Incogitabil, de Nepătruns” (H. v. Balth, op. cit., p. 63). Cu prilejul acestei întâlniri dintre Ziditor și Spiritul cel caută, sufletului „nu-i mai rămâne nimic de gândit, după ce a gândit tot ce în chip firesc se putea cugeta; și el, dincolo de spirit, de reflecție și gnosă, se unește cu Dumnezeu fără cugetare, fără știință și fără cuvânt, printr'o simplă întâlnire cu sufletul; nu mai gândește, nu

mai cugetă despre Dumnezeu. Căci Dumnezeu nu e un obiect de cunoaștere pe care sufletul printr'o anumită raportare l-ar putea reduce la forma unui obiect, ci mai de grabă îl cunoaște printr'o unire, o simplă întâlnire, trecând dincolo de hotarul cugetării, adică printr'un anumit fel inexprimabil și ininterpretabil, pe care îl cunoaște doar Acela care împărtășește celor aleși acest har, adică doar Dumnezeu" (v. Max. Mărt., *Ambigua* 1220 B. C.).

Un asemenea moment de grație pare a fi cunoscut și Platon, odată, și Plotin, de mai multe ori, și, de bunăseamă, mai mulți din marii mistici. Și această grație nu se acordă celui leneș, ci doar celui care a căutat mereu și cu extraordinară râvnă și iubire să se apropie de incognoscibilul Anonim.

I-a fost hărăzită Sfântului Pavel și altor mari năzuitori spre divinitate.

Indrăsneji ce aspiră la această favoare ce se acordă foarte rar, favoarea de a contempla chipul lui Dumnezeu (alții spun: numai o rază ce emană din acest chip) cată să se pregătească îndelung prin o metodică asceză. Asceză înseamnă exercițiu, exercițiu spiritual, stăruitor, intens, practicat zi de zi, ani de ani de-a-rândul. O recomandă Platon în Symposion prin revelatoarea cuvântare a Diotimei, o revelează Sf. Maxim Mărturisitorul în scrierile sale, și o destăinuie Ficino. (Cartea VII, cap. XVIII din Banchetul). „Înlătură condițiile apriorice — spunea cu alte cuvinte marele platonician din timpul Renașterii — ale ființei tale individuale, adică timpul, și spațiul (și numărul, multiplicitatea, adaogă el) și vei vedea frumusețea lui Dumnezeu". Nu e același procedeu ca al Diotimei care sfătuia pe inițiat să se ridice de la iubirea unui obiect, a unui trup, la iubirea mai multora, și de la iubirea celor concrete, la iubirea celor abstracte, spre a ne desface din zăbranicul fenomenului și a păși la contemplarea celor eterne, universalizând obiectul și scoțindu-l din cătușele individuației spre a-l reda substanței întregului? Și nu recomanda același lucru Maxim Mărturisitorul?

Aceasta ar explica rostul și semnificația mai adâncă a celor două feluri de iubiri, de care vorbește și filosoful grec și pomenesc și Părinții Bisericii. Iubirea cerească (în limbajul lui Platon), cea sfântă (după limbajul creștin) este aceea „care împlinește drept iubirea, lăudând, fără îndoială forma trupului, dar prin ajutorul ei ridicându-și cugetul spre modelul ei cel mai desăvârșit, aflat în suflet" (Ficino, op. cit., p. 30). „Când vei contempla frumusețea din *mai multe* lucruri de același fel, vei învăța să desprețuești frumusețea lucrului anume care te fermecase așa de mult odată", spunea Diotima. Aceasta constituie procesul de

universalizare a lucrului izolat; înseamnă, ceea ce spunea Max. Mărt., mistuirea lucrului (sensibil, fenomenal, de bună seamă), prin cunoaștere (v. H. v. Balth., op. cit., p. 14 a).

Iubirea vulgară consideră obiectul iubirii ca de sine stătător și se cufundă în izolata și exclusiva lui admirație, fără a-l socoti ca o etapă, ca un grad, ca un instrument pentru o cunoaștere superioară, ce ne apropie de divinitate. Iubire reprobabilă, după Platon, căci ne țintuește în lumea devenirii, nedându-ne putința să ne salvăm, ajungând la limanul ideilor veșnic neschimbătoare, în lumea celor nevremelnice, în apropierea supremului Zeu. Osândit e acest fel de dragoste și de creștini pentru motive asemănătoare. Ea ne depărtează de Dumnezeu. Căci ea e echivalentă cu „năzuința de a te face stăpân pe lucrurile lui Dumnezeu, fără Dumnezeu, înaintea lui Dumnezeu și nu potrivit lui Dumnezeu” (Max. Mărt., *Ambigua*, 91, 1156, C.), lucru pe care îl repetă și Ficino, când spune: „Se va vedea în felul acesta (arătat mai sus) că noi l-am iubit mai întâiu pe Dumnezeu în *lucruri*, pentru ca apoi să iubim lucrurile în Dumnezeu” (op. cit., p. 147). Și aici platonismul renașterii era în plin făgaș creștin.

Omul, prin păcatul original, a ajuns rob cărnii, al simțurilor, pentru că „și-a întors ochii spiritului dela lumină” spre cele materiale și a ales natura sensuală ca hrană pentru spirit. El a intervertit ordinea rânduită de Dumnezeu. Ceea ce înseamnă că sufletul, lunecând în domeniul sensualității, ce constituia însăși esența păcatului, dădea unei naturi spirituale o hrană materială, temporară, care îl otrăvea și îl dădea pradă morții. S'a întâmplat contrariul de ce aștepta Adam: în loc ca duhul să-și asimileze sensualul — ceea ce era posibil în ordinea lui Dumnezeu și era prevăzut — sensualul (fenomenul, vremelnicul supus devenirii N. A.), își asimilează spiritul. Astfel, el, Adam, „dădu morții întreaga fire ca s'o mănânce”. Prin asta, în tot acest interval *moartea trăiește* și se nutrește din noi ca din o hrană, noi, însă, nu trăim, mistuiți fiind de ea, de moarte, întru vremelnicie și putreziciune” (Max. Mărt., *Ambigua*: 91, 1156, C. și H. v. Balth., p. 168).

Dar nu trebuie să concepem păcatul în chip prea material, doar carnal; el ca și iubirea, e de natură tot spirituală, căci e produsul unei căderi sau decăderi a duhului, pornit dintr'un motiv egoist, de a individualiza, de a izola, ca să zic așa, dragostea. Denaturând plăcerea inefabilă ce o găsea în desfacerea de sine ca persoană și în cufundarea în dumnezeire, el își alege ca scop voluptatea, înafara ordinei divine, despărțită de rânduiala dumnezeiască și potrivnică Pro-niei. Dorința de a fi *eu* și năzuința de a-și fixa dragostea asupra *unui*

lucru sau ființă, nu considerată în vastul angrenaj al universului și ca un simbol al celui de sus, sunt cele două elemente ale păcatului.

De aceea va spune Sfântul Maxim că „voluptatea sfarmă unitatea ființei omenеști în mii de bucăți” (Q. ad. Thal: 58; 90, 596 B). Dar de această voluptate, țintă a Afroditei terestre, e legată în chip trainic și indisolubil durerea, ca un corolar firesc, fatal, al ei, și la capătul acestei sinteze stă moartea ca pedeapsă pentru tot ce a călcat legea adevăratei iubiri divine, ieșind — și făcând și pe alții să iasă — din catena nesfârșită a orânduirilor dumnezeiești. „Căutând să ocolim experiența supărătoare a durerii, ne aruncăm în brațele voluptății, și când, prin desfătare ne străduim să mulcomim neliniștea durerii, nu facem decât să întărim acuzația ei împotriva noastră, care suntem incapabili de a gusta o plăcere desfăcută de chin și trudă” (Max. Mărt., Q. ad. Thal. 61; 629 D— 632 A.).

Atât Dumnezeu lui Platon cât și al creștinilor a voit ca omul să se nască și să nască întru duh. Făptura, însă, din motivele arătate mai sus, a nesocotit această lege a firii celei adevărate și statornice și, cufundându-se — din mândrie izolatoare, din egoism, din curiozitatea cunoașterii — în oceanul vremelniciei, a început, potrivit legii păcatului, să creeze întru trup. Căci dorința, măcar cât de nedeslușită, după veșnicie, o avea și creatura. Astfel aceasta a început să procreeze pentru a se perpetua. Dar cât de chinuitoare, de laborioasă e această cale de a ne veșnici? „Teama de moarte e spinul ascuns ce ne mână spre procreație pentru eternizarea propriei noastre naturi, însă din acest izvor nu poate să se nască decât o nouă jertfă a morții. Iată tragedia ce apasă asupra oricărei griji lumești. „Căci, deoarece întreaga fire a lucrurilor trupești e vremelnică și mereu gata să se destrame, de aceea în orice fel ar încerca omul să o facă să stea pe loc, el nu face altceva decât să întărească și mai mult vremelnicia”. (Max. Mărt. Q. ad. Thal. Prooim.; 90, 260 c. și H. v. Balth. op. cit. 184).

Măhnirea imanentă împreunării trupești, spune mai departe marele mistic din sec. al VII-lea, nu e datorită decât sentimentului nedeslușit ce se degajază din această eternă contradicție a celui care caută nemurirea pe alte căi decât cele indicate de ziditor. Înțelepciunea omului de rând a cristalizat această observație în profund adevărata maximă: Omne animal post coitum triste. De ce? Pentrucă „Cu cât firea se grăbește să-și asigure prin procreare propria ei dăinuire, cu atât mai mult se incurcă în legea păcatului”. Veșnicia vieții, pe care o căutăm noi, mai afirmă sfântul Maxim, nu e decât veșnicirea morții, (Epist. 7; 92, 437 C până la 440 A). Iată un punct în care marele teolog creștin se apropie foarte mult, aproape tangențial, de felul de a vedea al lui

Platon și al lui Origenes. Parcă ne-ar îndemna, ca și autorul lui Phedon, să căutăm a evada din această vieață vremelnică, smulgându-ne din plasa devenirii.

Dar misticul creștin, ca și Ficino, cu atâtea veacuri mai târziu depășește acest stadiu desperat al problemei în aparență insolubile. Acestei Afrodite vulgare, care a fost așa de sever osândită de discipolul lui Socrate, Maxim îi va găsi, și cu profundă dreptate, o justificare. Intradevăr: O analiză superficială a acestui fel de Iubire ne-ar ispiți să credem că ea e de natură pur carnală. Dar o asemenea concepție despre ea e, cum am văzut, cu totul greșită. Ea e dinamică, adică e veșnic în mișcare, un simbol al setei nestinse după ceva nelămurit pe care îl căutăm, ca să ne potolim aleantul după veșnicie. Toți amanții își declară iubire eternă și făgăduința lor e sinceră, pentru că dorim să posedăm etern ce e frumos, ce ne place, ce întrupează idealul nostru. Dar sațiul nu-l atingem niciodată fixându-ne asupra lucrurilor pieritoare și schimbătoare din lumea fenomenală. Tocmai acest lucru e un indiciu că chiar Afrodita vulgară nu e de natură pur materială. De-ar fi așa, ea și-ar găsi satisfacția completă în voluptatea carnală. Dar aceasta e veșnic labilă; alunecă veșnic, e amestecată cu ceva instabil și are gust de cenușe. Căci în timp ce gustăm carnaliter o voluptate care nu ne mulțumește nicipând pe de-a-ntregul, pofta, în loc să fie potolită, sporește și mai mult, iar spiritul visează alt obiect de dragoste, despre care-și închipue că i-ar aduce sațiul dorit, odihna definitivă în această nesfârșită goană după absolutul liman.

Asupra acestui caracter al Iubirii pedestre stăruie și Platon, care prin gura lui Aristofan, constată că (v. Symp. 192 c): „(cei doi iubiți) stăruiesc în prietenia lor toată vieța, cu toate că nici n'ar putea să spună ce vrea unul dela celalalt, căci *nimeni nu poate crede că o dorință trupească îi face să se desfăteze așa de mult unul de societatea celuilalt. E între ei o legătură pe care sufletul unuia și al celuilalt vrea, dar nu poate s'o lămurească, ci o bănuiește și mai mult o ghicește*”. Ficino interpretează admirabil acest pasagi. El, ca să illustreze veșnic nepotolita sete a îndrăgostiților, sete pe care n'o poate alina nici măcar apropierea dintre ei, o compară cu sentimentul lui Narcis, ce-și contemplă chipul în apă, atât de aproape și totuși inaccesibil, de dorul căruia tânjește și-și mistue cu totul vieța; „tocmai pentru că el nu-și dă seama de rătăcirea în care a căzut — căci dorește un lucru în timp ce urmărește în căutarea sa un altul, — dorința lui nu găsește niciodată împlinire”. De altfel oricât de totală ar fi această contopire într'un trup a două ființe, ea nu aduce sufletului pacea, dacă nu se împlinește după adevărata lege a duhului, ce ne învață, când nu cu-

noaştem altă cale, să căutăm portul definitivei odihne a spiritului, prin trup, da, căci așa ne e osânda, dar dincolo de trup, care nu e decât un firav simbol. Măhnirea ce umbrește acest Eros trupesc e cea mai limpede dovadă că dragostea lui se simte, în chip nelămurit, stingherită de o năzuință ce îl depășește mereu. Și acesta e elementul spiritual din el, mesager al celor de sus, care, după ce îi ține înaintea oglinzii morții și a suferinții, îi îndreaptă apoi privirile spre câmpiile elisee ale iubirii celei cerești ce aduce pacea serafică, pentru că e în cadrul rânduiei divine și doar ea ne poate ajuta să ne împlinim menirea pentru care am fost creați, chiar aci în acest lut supus vremelniciei și putreziciunii.

Și totuși! Chiar acea împreunare carnală este o învățătură, o experiență ce trebuia făcută. Ea constituie o educație și e primul grad al sinteselor progresive prin care cată să ne apropiem de divinitate. Oricât e ea de criticată, totuși e prima încercare de a ieși din sine, experiența ce o face orice om sau vietate cât de modestă. Prin ea lumea se concentrează și se desăvârșește în Dumnezeu. Iată de ce — și aceasta o spune un monah! — căsătoria nu e un păcat. Intreaga această lume vremelnică își are o justificare a ei, chiar dacă noi n'am putea înțelege acest lucru. Ea e o icoană imperfectă, deformată, dacă vrei, a desăvârșirii și ea constituie, o treaptă, sau o scară pe care trebuie s'o suim ca să... ne întoarcem de unde am plecat. Creația are rolul unei școale severe. Suferința, ce e implicită într'ânsa, își are și ea rolul său adânc. „Prin suferința inerentă materiei lui pieritoare și prin mistuirea operată de aceasta asupra noastră, sufletul trebuie să năzuiască la cunoașterea lui Dumnezeu, la conștiința propriei sale demnități, să capete exacta noțiune despre poziția lui față de trup și față de sine însuși”. (Max. Mărt. *Ambigua*, 91, 1104 B). Față de gnosticii dușmani ai creației, care și ei nu făceau decât să tragă ultimele concluzii din sistemul platonice, Max. Mărturisitorul ia poziție căutând să salveze făptura și să arate justificarea ei. Și pe urmele sale pășește și Ficino când găsește că amândouă felurile de iubire, și cea cerească și cea vulgară, sunt îndreptățite, căci și una și cealaltă dorește ce e frumos (op. cit., 127). Omul, făptura, nu e o negație a dumnezeirii, ci o întregire a lui. Și, trecând peste puntea căscată de Platon, între cele două feluri de iubire, subtilul mistic (Ficino) preconizează sinteza superioară ce le impacă într'o mai cuprinzătoare unitate. Fie pe calea dreaptă, indicată de Dumnezeu și găsită doar de foarte puțini, fie pe drumul ocolit și penibil al păcatului, Eros, pe care Ziditorul în mărînimia lui l-a sădit în orice ființă, ca o năzuință de a ne îndrepta spre Creator, Eros, zic, deși nu poate să-și ajungă scopul de a cunoaște prin puterea lui pe

Dumnezeu, totuși, umplând prăpastia ce desparte natura de supranatură, lumea umană de cea divină, făurește scara ce sue dela cele pământești la cer și coboară dela cer spre cele ale pământului.

În această sinteză de cea mai pură ortodoxie a profundului interpretator al tainelor religiei noastre, Sinteza în care el se afirmă „în fața gnosticilor, platonistilor, ucenicilor lui Origenes și atâtor eretici, cu o neasemuită putere, Sf. Maxim a arătat că creatura nu e un simplu negativ al Divinității și ea poate fi mântuită nu prin mistica topire în Dumnezeu, ci prin o expresă păstrare, mai vărtos încă, prin desăvârșirea ființei sale”. (H. v. Balth. op. cit., 194). Prin ce mister se poate păstra această desăvârșire, creatura păstrându-și totuși individualitatea ei, e o problemă ce depășește cadrul acestei cercetări. E, oricum, caracteristică în această privință observația miraculoasă a Sfântului că „încarnarea a avut, între altele, rolul de a umili spiritul trufaș și a restaura în drepturile ei carnea roasă de patimi și de moarte”. (Q. ad. Thal. 47; 90, 425 A-D).

Se poate afirma că el a dat o soluție integrală problemei puse și cercetate apoi, cu mult spirit și subtilă pătrundere, de Platonistul Renașterii, care, însă, e depășit de misticul oriental. Dar paginile în care Ficino enuclează mecanica iubirii (v. op. cit., p. 31 și următ.) cât și acelea în care lămurește procesul individualizării, pentru a ne apropia de Ființa supremă, sunt pagini de maestru pe care le-ar subscrie orice mare mistic.

Nu rămâne, însă, mai puțin adevărat că filosoful atenian are meritul de a fi pus cel dintâi problema, în chip clar, în lumea europeană. Oricât de puternic e accentuat la el abisul ce desparte cele două lumi: a trupului și a sufletului, și oricât, la el, echilibrul dintre cei doi poli ai iubirii schiopătează, pentru că balanța atârnă mai mult într-o parte — a duhului, — totuși el ne-a relevat sublimul adevăr că numai Eros poate fi bunul mesager dintre ele; ceva mai mult, — și aceasta constituie poate una din cele mai profunde viziuni ale lui, — el a arătat ce minuni poate să opereze, prin sublimare, prin transfigurare, această pârghie a Universului care e Iubirea. Dacă el a introdus în filosofie în chip așa de tiranic dualismul spiritului în opoziție cu materia, sau cu ceea ce nu era spirit, tot el a descoperit forța care clădește puntea între aceste două lumi ce par ireconciliabile.

ST. BEZDECHI

„DESCRIEREA ÎNTÂMPLĂRILOR DELA ÎNCEPUTUL REVOLUȚIEI DIN ANUL 1848 ȘI 1849 ÎN PROTOPRESBITERATUL HĂLMAGIULUI”

Supt titlul de mai sus, se găsesc două manuscrise autentice, redactate de către părintele Ion Moga, protopopul unit al Hălmașiului, un martor ocular al evenimentelor pe care le descrie, ca întâmplări în anii 1848/49, în protopopiatul Hălmașiului și în alte părți ale Zarandului. Unul din manuscrise are o extensiune de 8 pagini în 4°, și cuprinde numai evenimentele din protopopiatul Hălmașiului. Celălalt manuscris este mult mai mare, cuprinzând 26 de pagini în 4°, care ne descrie și evenimente din alte ținuturi ale Zarandului, făcând la început și un fel de introducere generală a revoluției Românilor din Zarand.

Ambele manuscrise au aceeași limbă, aceeași ortografie și același mers al ideilor, ca provenind dela unul și același autor. Primele 18 pagini din manuscrisul cel mare sunt scrise însă de o mână străină, probabil de către unul din fiii sau ginerii protopopului Moga, care a scris după dictare. După moartea păr. Moga, manuscrisele au trecut în posesiunea ginerelui său, Vasile Ladislau Fodoru, fost jude cercual al Hălmașiului în anii 1861—1863, în a cărui familie s'au păstrat până în zilele noastre. De prezent ele se păstrează la d-l Titus Fodoru, fost voluntar de războiu și agronomul orașului Cluj, azi refugiat la Sibiu, din bunăvoința căruia mi s'au pus la dispoziție.

În cele ce urmează, voi reda fidel cuprinsul unic al celor două documente prețioase, lăsând la o parte repetițiile inutile ale aceluiași cuvinte și simplificând frazele greu de înțeles. Acolo unde se poate, voi reproduce între ghilimele textul original. Menționez totodată că adnotările explicative din paranteze sunt ale subsemnatului.

„Descrierea tâmplărilor dela începutul revoluției din anul 1848 și 1849 en Protopresviteratul Halmagiului, care au pătimit Poporul Român de către rescuțații magiari, după cum urmează”.

„În timpul când se putea înțelege din jurnalele publicate în Țara Ungurească și în Transilvania, că focul războiului în alte părți este ațâțat, și oamenii ținutului acestuia, — deși atunci aflându-se în leagănul păcii, — își desvăluiau cugetele și opiniunile în diferite moduri. Românii însă, deși oficianții le vorbeau despre un viitor fericit, erau de părerea, — mai ales când trebuiau să subscrie la alegerea deputaților la Dietă, sau când auziau că vor să facă recrutări, — că Ungurii nu fac aceasta în interesul împăratului. Ocaziunea de a judeca în așa fel, le-a dat-o adunarea din Blaj, la care deși n'a participat nimeni din ținutul acesta, deoarece în acel timp Zarandul era încorporat la Ungaria; însă s'au strecurat aici din vecinătatea Albei de Jos, niște tipărituri dela Blaj, care scriau despre ștergerea robotelor ș. a. Acestea au fost suficiente, ca să întărească opinia fiecărui român, că el trebuie să stea de partea împăratului. Publicațiunile acestea au interesat cu atât mai mult poporul din Zarand, pentru că ei erau cei mai subjuogați iobagi, dela care se storceau de multe ori slujbe și robote ilegale, fără a i se permite ca să se plângă cuiva. Aceasta au observat-o și domniile de pământ, care ne putând să-și hulească iobagii și nici să-și desvăluie taina cugetului lor în contra Dinastiei, au declarat deodată, că robotele sunt șterse de către domniile de pământ, adunați în Dieta Țării Ungurești, și de Minister, pentru totdeauna, și că poporul nu se va mai pedepsi cu toiagul. Știrile aceste, sosite la începutul lui Octomvrie, au plăcut tuturor, dar peste 14 zile s'a publicat sărbătorește statariumul, (aplicarea legilor marțiale), contra celor care nu se vor supune Ministerului Țării Ungurești. Cu aceasta poporul se află de tot încătușat, ne mai îndrăsnind să gândească, să acționeze, ori să vorbească despre cele ce simțea. De aceea Românii din Zarand stătură ca muți și orbi și încremeniți, până 'n timpul când din porunca generalului Puchner, a început desarmarea Ungurilor din Transilvania”.

„Despre desarmarea asta de aici încă nu știau mulți dinte românii de aici, deoarece maghiarii, — deși știau despre toate, — speriau pe Români, că vin Săcuii în contra lor, aprinzând, tăind și omorând; lățind vestea, că ar fi și intrat în comitatul Zarandului, tocmai când maiorul Riber și prefectul Solomon desarmau pe Ungurii din comitatul Hunedoarei. În ziua de 23 Octomvrie 1848, fiind târg de săptămână în Hălmagiu, s'a auzit după amiază, de către Hălmăgel sunând clopotele într'o dungă. Atunci pe toți i-a cuprins fiorii groazei, înțelegând, că Săcuii au ajuns la Preșculița și Obârșie, prădând și aprinzând satele

învecinate, deși în acest timp fusese incredințat maiorul Miteuția Petru din Preșculița, cu desarmarea Ungurilor din comitatul Zarandului; care prin oamenii lui credincioși, era în stare să scoale pe Români, în vederea executării aceluia ordin. Văzând că nu contenește bătaia într'o dungă a clopotului, căpitanul Hollaky Ferencz, domnul de pământ din Hălmăgel, a adunat garda națională (maghiară), pornind în fruntea ei, pentru întâmpinarea zarvei din Hălmăgel; însă groaza și frica i-a oprit pe oameni în loc, iar o parte din ei au fugit către Ungaria. Așa a început revoluția".

Ținutul Hălmăgiului, a fost invadat de o trupă de 800 de răsculați, supt comanda maiorului Gál, căreia i s'au mai alăturat unguri și jidovi din comitatele Zarand, Arad și Bihor. Printre aceștia au fost recunoscuți și identificați următorii: Bett Ioșca, notarul Kurtán Elek din Hălmăgiu, învățătorul unguresc Lakatos Jozsef din Hălmăgiu, primpretorul Kristiyori Ioani, Kosma Károly din Talăgiu, frații Kádár Josca, Kádár Sándor și Kádár Anti din Hălmăgiu, Stoika Gyuri Bandi calfă de prăvălie din Hălmăgiu, Benkő Salamon ispravnicul jidovului Roth Iános, arendașul lui Hollaky Ferencz din Hălmăgel, notarul Orbán Lajos din Bontești, perceptorul Nastradini din Buteni, Brasai Ioani și Brasai Péter din Cacova, tăbăcarul Hoetan din Sf. Ana, Boier Șándor și Déneș István din Gașa, Hollaky Gustáv, Orady Páli, Ursu Lukaci și Iovu Mihailovici din Hălmăgiu. Aceștia mergeau în fruntea trupei de răsculați, servind de călăuze și instigatori la atrocitățile, la care au participat și ei în mod activ. În pomenita zi de 23 Octomvrie, răsculații au săvârșit următoarele:

1. În Guravăii, au incendiat 38 de case, afară de alte sălașe, au prefăcut în cenușă bucatele și nutrețul de vite, adunate pentru iarnă; au adunat toate vitele și le-au mânat în Țara Ungurească, iar pe Ștefan Ciucur, român de 50 de ani și credincios împăratului, l-au împușcat.

2. În Prestoci, au incendiat 10 case cu sălașele din jur, operând aceleași jafuri ca și în comuna de mai sus. Preotul Nicolae Bota a recunoscut printre incendiatori pe Fekete Mihály din Băltele.

3. În Dumbrava au jefuit și prădat toate bunurile țăranilor, iar pe Luca Lăpădatu și Ioan Bojia i-au împușcat, fiind credincioși împăratului, „și minune că atunci n'au murit".

4. În Aciuța au incendiat 86 de case, împreună cu toate șurile și grajdurile; „au prefăcut în scrum" toate bucatele oamenilor și nutrețul vitelor, „lăsând poporul în cea mai neagră mizerie"; au ucis o parte din vite, iar restul vitelor le-au mânat în Țara Ungurească; „au tăiat și împușcat" pe următorii țărani români: Andrei Buda de 50 de ani,

Marcu Cosma de 45 de ani, Toader Buglea de 50 de ani, Vasile Buda de 70 de ani, și Ion Șerbu de 72 de ani.

5. În Pleșcuța au comis numai jafuri și prădăciuni, ca și în satele de mai sus, dar n'au ars-o.

6. În Aciua Mare au prins pe Toader Rada și pe Crăciun Pețșor și i-au dus la Sânt Ana, iar de acolo în temnița din Arad; pe Oancea Pavel l-au dus în Hălmațiu și „l-au împușcat sub spânzurători”, pentru că a declarat, „că Dumnezeu nu va ajuta Ungurilor, ci va ajuta împăratului și Iancului al nostru”.

În noaptea de 23 spre 24 Oct., răsculații au dormit în dealul Hireadului din hotarul Ciucului, având cu ei și un tun. Aici s'au întâlnit și cu alți honvezi și rebeli veniți din Șiria, Arad, Zarand, Sânt Ana, Bancota și Salonta. În 24 Oct. au pornit spre Hălmațiu, înaintând pe drumul țării, până la birtul lui „Hortocu”. Tabăra Românilor de aici se afla supt comanda tribunului Alexandru Chendi (din Câmpeni), care avea alături de el pe Ulerich Toni, „neamț” de 32 de ani din Resbae, și pe avocatul Ieronim Moga, fiul protopopului din Hălmațiu.

Pentru a-l îndepărta pe Chendi din oraș, răsculații i-au trimis pe soția lui Kosma Károly din Tălațiu, cu misiunea să-l roage, să vină și să-i apere conacul și bunurile, atacate de o mică ceată de răsculați. Fără să bănuiască cursa ce i s'a pus, Chendi a și plecat în dimineața de 24 Oct., spre Tălațiu, împreună cu soția lui Kosma Károly; dar de pe un deal a văzut tabăra răsculaților, apropiindu-se de Hălmațiu. Atunci s'a reîntors repede în oraș, a tras clopotele și a adunat o mare mulțime de țărani.

La auzul clopotelor, răsculații au tras două salve de tun, nimerind turnul bisericii ortodoxe și casa fostului preot Ioan Iancu. Apoi „s'au slobozit în oraș”, împușcând în drumul lor pe Adam Iancu și pe Simion Ungur. Văzând, că nu poate să apere orașul, Chendi a intrat în tratative cu răsculații, însă aceștia, (contrar tuturor uzanțelor obișnuite), l-au constituit prizonier, apoi au intrat în oraș.

Tot în 24 Oct., răsculații au mers în Hălmațel. La marginea satului au fost întâmpinați de sătenii: Toader Codreanu 60 a., Petru Fonița 28 a., Nicolae Stanu 50 a., Login Galea 18 a., Ilișie Lupu 25 a., Eftimie Duma 40 a., Ioan Totu 27 a., Anișca Duma 35 a., Ana Codreanu 40 a., Petru Pop 45 a., Petru Totu 32 a., purtând în fruntea lor un steag alb. Răsculații au înconjurat delegația pașnică a satului, au smuls steagul și l-au batjocorit, pe primii opt i-au ucis cu săbiile, pe următorii doi i-au băgat de vii într'o casă incendiată, unde au ars; iar pe cel din urmă, „l-au înfășurat în câlți și așa l-au aruncat în foc”.

După aceasta au dat foc comunei, prefăcând în cenușe 161 de case, împreună cu toate sălașele lor, precum și toate bucatele adunate și nutrețul vitelor. Pe poporenii: Iosif Totu 55 a., Costan Sârba 56 a., Ioșa Codreanu 65 a., Petru Colfu l. Ion de trei ani, Maria Tonția 15 ani, George Tonția 60 a., Daniil Baica 70 a., Ioan Chici 55 a., Cristina Codreanu 40 a., Maria Tonția 16 a., și Anișca l. Gligor Petru 50 a., i-au împușcat în fața caselor lor incendiate, apoi i-au aruncat în foc, ca să le dispară urmele. Pe Ion Boșa 50 a., Nicolae Boșa, 22 a., fiul celui anterior, Antonie Tonția 72 a. și pe fiul acestuia Iovu Tonția 52 a., i-au aruncat de vii în casele incendiate, unde „în cele mai groaznice chinuri s'au mutat din această viață”. Pe preotul Eftimie Popovici de 36 de ani, l-au constituit prizonier și l-au dus cu ei la Hălmațiu, pentru că a citit proclamația lui Iancu de credință față de împărat și ordinul lui de a-și pregăti armele de luptă. Au pus foc bisericii, zdrobind altarul și toate obiectele din ea, „dar din voia lui Dumnezeu și spre norocul poporului, focul s'a stins”. Toate vitele au fost sechestrare și trimise în Țara Ungurească, afară de acelea, pe care le-au împușcat în hotarul satului. Bunurile scăpate dela incendiu, împreună cu obiectele gospodărești folositoare, cum sunt căldările ș. a., au fost adunate, încărcate în care și transportate în Țara Ungurească.

Tot în 24 Oct. au incendiat și jefuit de bunuri și de vite satul Tiohești, de peste deal, mânănd și de aici vitele în Țara Ungurească. Năvălind în casa lui Iosif Paicu, a cărei soție Nasta era „bolnavă în facere”, i-au luat fetița, apoi au aprins casa asupra bolnavei, lăsând-o să ardă de vie. De aici s'au reintors la Hălmațiu.

În ziua de 25 Oct. șefii răsculațiilor s'au adunat „la sălașul” perceptorului de dare Brument Nicolae, unde s'au constituit în „Curte Marțială”. Au dat ordin tuturor satelor să vină preoții și primarii cu steaguri albe și însoțiți de câte trei țărani delegați, pentru a încheia pace cu ei și spre a se supune lor, „cari dacă nu vor asculta, nu va rămânea în sat casă nearsă și sămânța de român o vor stârpi”. Au procedat apoi la judecarea prizonierilor, condamnând la spânzurătoare pe Alexandru Chendi, Ulerich Toni și Nicolae Todea de 24 ani, pe care i-au și spânzurat în această zi. Tot la spânzurătoare l-au condamnat și pe Ieronim Moga, „care se afla în capul Lagărului Românilor”, dar la intervenția „bunilor prieteni ai părintelui său”, îl iertară și-i comutară pedeapsa în închisoare, la care mai fuseseră condamnați încă alți 70 de români, cari au fost apoi transportați legați în lanțuri la Brad. Printre aceștia din urmă sunt pomeniți: Petru Huh, Senesie Toda cu soția Veronica, George Costin cu soția, clericul Arsenie Tircuș, Andrei Caimapu, Adam Costin, Iosif Botcu, Adam Cristea, Adam Baltă, Con-

stantin Neamț, Arsene Neamț, Crăciun Sârbu, Iov Rasa, Grigore Robu, Iosif Paicu, Pavel Nichiti, Petru Paicu, Iosif Sortocu, George Bușa și Arsenie Șerban.

Cu privire la autorul documentelor, se află la sfârșitul manuscrisului al doilea următoarea însemnare: „Aici însemnăm și despre pahoul român unit din Hălmațiu, Ion Moța, care pe feciorul său Hieronim l-a fost descumpărat cu un însemnat stipendiu de bunuri, ca să nu-l spânzure Ungurii și care, fiind la casa sa Cancelaria oficialilor dela companiile militarești aici venite, precum și a lagărelor povățuire; pentru care acuma venind Ungurii nu mai putea fi sigur despre vieța sa, s'a tras în părțile muntoase, lăsându-și casa încărcată cu de toate, beuturi, vin, vinars, bucate: grâu, cucuruz, ovăs, fân și alte cele și dobitoace mișcătoare. Ungurii rebeli mai sus pomeniți de toate l-au despoiat, zicând, că dacă nu va fi vinovat și de vor birui ei, le vor plăti și dacă va învinge Impăratul, Impăratul să le plătească”.

În 26 Oct. rebelii au pornit spre Baia de Criș, Românii așteptându-i pe un deal din preajma Hălmațului. Fiind bine informați asupra mișcărilor Românilor, având spioni buni, ca Iov Mihailovici, Ursu Lucaci și alți români din Zarand, o parte din rebeli au pătruns prin pădurea Poenarilor, spre a-i înconjura, iar alții au mers drept înainte; au descărcat în ei de două ori tunul, apoi au năvălit asupra lor din toate părțile, împrăștiindu-i. După aceasta honvezii au mers în Tiohești, prădând și prefăcând totul în cenușe, din ce a mai rămas după pustiirea din 24 Oct. După aceasta au coborât în satul Târnavița, unde au aprins 22 de case, ducând cu ei avutul locuitorilor.

S'au întors apoi prin satul Poenari, unde au aprins șase case, iar pe Ion Dușan de 45 ani și pe Ion Mavrodin de 55 ani, i-a împușcat în fața caselor lor incendiate, „și nemurind grabnic, cu baionetele i-au înfrânt, chinuindu-se și-au dat sufletele”. Aici au ridicat din fața casei lui pe bătrânul preot Ioan Tude din Poenari și au prins pe preotul Pavel Feir din Șteia, împreună cu țaranul Ioan Opra. „Desbrăcați, desculți, în capurile goale, pe toți trei aducându-i la Hălmațiu”, i-au condamnat la moarte și i-au spânzurat lângă Chendi și Ulerich. Prădăciunile adunate, le-au petrecut în Țara Ungurească.

„Iară în Hălmațiu și prin satele din jurul lui, nu a rămas una casă ne jefuită și ne prădată de rebeli, zicând, că ei caută după unelte ungurești, însă ei căutau să stoarcă bani dela bieții români, printre haine și alte iosaguri (bunuri), de treabă, pe care toate la adunau, zicând că sunt iosaguri ungurești. Iară bieții români, incremeniți de groază și frică, tăceau, și toate le lăsau să le ducă, numai să nu-i omoare.

Așa s'a întâmpla și în filiala Lescioara, unde au ars huserii koșuteni casele și alte bunuri ale lui Samuilă Motica, Iosif Sirca și Ioan Motica bolha".

În dimineața de 27 Oct., toată armata rebelă a plecat spre Baia de Criș, însoțită de Ungurii din Zarand. Din Dealul Ociului văzură tabăra română de pe Câmpia Târnavei, unde Românii erau așezați la masă. În tabără se găseau și 30 de grăniceri din Reg. II grăniceresc din Ardeal (Năsăud), care erau sub comanda locotenentului Clima. Aici răsculații s'au împărțit în două, de o parte honvezii și huserii cu tunul, fiind în număr de 300, iar în cealaltă voluntarii cu Ungurii din Hălmațiu și Zarand. Grupul din urmă o luă peste pădure și peste satul Brotuna, iar primul și-a continuat marșul pe drumul țării. Încă mai dinainte, răsculații trimiseseră în tabăra română spioni de-ai lor, ca să le comunice, că ei sunt ostași împărătești și vin în ajutorul lor. Când se apropiară de tabără, răsculații ridicară steagul alb, apoi deodată se resfirară, trăgând două salve de tun și ridicând steagul roșu. Românii aveau puști puține și muniție puțină, și văzându-se deodată atacați din toate părțile, n'au putut să reziste, cu toată îmbărbătarea lui Clima și a grănicerilor, încât au fost împrăștiați, după ce căzură din ei peste una mie de inși. Totuși au reușit și Românii să răpună cu lăncile lor pe mai mulți pedestrași și călăreți rebeli, însă Ungurii i-au desbrăcat de haine, susținând că dintre ai lor n'a căzut niciunul. Locot. Clime cu grănicerii lui s'au refugiat într'un grajd, dar fiind descoperiți de rebeli, aceștia au încojurat grajdul și i-au dat foc. N'a scăpat cu vieța decât un singur grănicer, care a fost văzut în Hălmațiu.

În Brotuna au aprins 10 case cu sălașe cu tot; au dat foc și bisericii de lemn, arzând împreună cu ea toate cărțile și veșmintele sfinte, iar clopotele s'au topit; apoi au jefuit toate casele.

În Târnavă au aprins 82 de case cu dependințe cu tot, au jefuit avutul țăranilor, iar vitele lor le-au trecut în Arad și Bihor. Pe țăranii: Ursu Bulzescu de 70 ani, Ion Coza de 30 ani, Adam Dragoș de 27 ani, Nanu Dragoș de 25 ani, Ion Boldiș de 27 ani, Iov Feir de 65 ani, Onu Andreicău de 35 ani, Nicolae Boldiș de 30 ani, Iftimie Juncan de 40 ani și Nasta Bordea de 60 ani, i-au împușcat în fața caselor lor incendiate.

În Șteia au pus foc la 25 de case, arzând toate împreună cu dependințele lor. Au ucis în chinuri groaznice pe țăranii: Ion Răsculeanu de 50 ani, Iștocu Ulitie a Onului de 25 ani și Pavel Feir de 58 ani. Pe Iovu Jarca de 45 ani, fiind bolnav în așternut, l-au tăiat în bucăți, iar pe Iștocu Ulitie l-au slujit în mod îngrozitor, cu tăieturi la obraz, la cap și la pânțece, de care s'a vindecat în mod miraculos. Din Șteia

au mai căzut pe Câmpia Târnavei, luptând, Ion Ulitie de 50 ani, Spiridon Ulitie de 40 ani, Pavel Ulitie de 30 ani, Daniil Ulitie lui Iștocu de 50 ani și Zaharia Răsculeanu de 25 ani. Au jefuit tot avutul sătenilor, iar cornutele le-au trecut în comitatele Arad și Bihor.

În spre seara zilei de 27 Oct., rebelii s'au adunat pe dealul Prislop, în drumul țării, de unde s'au îndreptat spre Baia de Criș. Aici au prins și au luat ca prizonieri pe tribunul Nemeș, (Ion Nemeș-Nobili învățător în Abrud), pe învățătorul Ion Tisu din Țebea și pe Aron Birta din Baia de Criș.

În 28 Oct. au mers la Brad, unde o parte din rebelii care au jefuit la Baia și Criștior, au devenit prizonierii taberii române din Brad, „E de minune, că după atâtea omoruri ce făcură rebelii printre Români din Zarand, atâtea comunități arse, atâtea dobitoace mânate, câte jafuri, în câtă lipsă rămase poporul, care fugi dela bunurile lui, scăpându-și vieța în păduri, — și totuși poporul român nu-și făcu așa inimă tirană, ca să omoare pe Ungurii din Brad, care erau robii (prizonierii) lor; — însă ei tot le-au dat pace, ca ei să-și ducă în împlinire terorismul lor cel varvaricesc, lăudându-se, că voiesc a stârpi pe Român de tot și al șterge din țară”. Venind rebelii cu putere mare, își eliberară tovarășii căzuți în prinsoare, pe care îi găsiră nevătămați. Totuși trecând prin Țebea, au aprins partea de din jos de biserică a satului și au jefuit-o de vite. Revenind la Baia de Criș, rebelii au judecat la moarte și au spânzurat pe tribunul Nemeș, împreună cu pe Ion Tisu și Aron Birta. După aceea s'au întors la Hălmațiu, unde au „descălecat” la 10 ore noaptea. Aici au dat foc grajdului, în care erau așezați căii husarilor koșutiști, acuzând de fapta aceasta pe Români, cu scopul de a avea motive, ca să-i poată jefui din nou.

În 29 Oct. rebelii au jefuit pe Români din Hălmațiu de toate bunurile lor, până și de vestminte. Armata rebelă era urmată de o mulțime de jefuitori civili, „meșteri, ișpani și notari, ba și jidovi din Salonta, Buteni, Beiuș și din alte sate ungurești, până 'n Hălmațiu”. „Iară anumite femei, poate și curve ungurești, nu puține erau”, care se îngrijeau să dea rebelilor lucrurile jefuite dela Români. Deoarece cu ocazia împărțirii acestor obiecte, se iscă o mare „gâlceavă” între femei, judecătorul a fost silit să dea poruncă, ca „femeile să se despartă de armată”, iară prăzile să fie transportate cu carele în Țara Ungurească.

Tot în 29 Oct., venind preotul Ion Jude de 24 de ani — fiul bătrânului preot Ion Jude, care a fost spânzurat de rebeli, — la Hălmațiu, însoțit de primar și de trei delegați și cu steagul alb, conform ordinului din 25 Oct., a fost primit cu înjurături și acuzat că împreună cu tatăl său s'a însoțit cu Moșii și că este maiorul unui lagăr românesc.

Acuzatorii lui au fost fostul pretor al Băii de Criș, Potyu Jozsef, soția acestuia, fiul său Albert și fiică-sa, precum și alți Unguri din Zarand. Ca urmare a fost condamnat la moarte de Curtea Marțială și spânzurat, împreună cu preotul Ion Rus de 34 ani din Morariu și cu preotul Eftimie Popovici din Hălmașgiel, în furcile unde erau spânzurați și ceilalți.

În 30 Oct., rebelii au adus o mulțime de care din Hălmașgiu și din satele din jur, în care încărcând prăzile, au părăsit Hălmașgiul, trimițând vorbă poporului român din Zarand, „că-l va stârpi cu plumb și cu ascuțișul sabiei“, dacă nu-i va servi de învățătură, școala pe care le-a dat-o în zilele trecute. Trecând prin Aciua, rebelii au aprins două case, iar din Aciușa au luat cu ei ca prizonieri, pe preotul Senesie Grozavu 30 a. și pe țărani: Petru Cosma I. Ion 45 a., Alexandru Grozavu 38 a., Arsenie Sârbu 35 a. și George Cosma I. Ion 26 a., apoi au trecut peste podul Ioseșelului. Aici au spânzurat în 31 Oct. pe preotul Senesie Grozavu din Aciușa și pe preotul Pavel Fărcaș 34 a., din Pleșcuța, pe care l-au ridicat din casa lui. Rupându-se ștreangul sub preotul Fărcaș, a căzut din furci și a fost ucis de rebeli prin împușcături și împunsături. Țărani prinși din Aciușa, au fost condamnați la închisoare și transportați în temnițele din Arad și Seghedin, unde au stat 9 luni.

În 8 Noembrie au sosit veștile îmbucurătoare, că în fruntea Zarandului au fost numiți Ion Buteanu ca prefect și căpitanul pensionar Petru Turbat ca administrator; că de peste munți au sosit o companie de grăniceri și o tabără de Români, precum și două companii de linie, una din Reg. Carol Ferdinand, iar alta din Reg. Jurski. Aceste companii au staționat la Hălmașgiu, unde se afla și prefectul Buteanu. Comandantul companiilor era căpitanul Lersan, de 48 de ani.

Buteanu a adunat poporul în tabără și împreună cu cătanele împărătești a pornit peste Lazuri la dealul Măreș, unde erau mulți Unguri rebeli, pe cari atacându-i, a luptat 2 ore, înregistrând 7 răniți, pe cari i-a trimis în spitalul din Deva. Pornind apoi către Criștior, s'a reîntors la Hălmașgiu, unde în aceeași noapte, căpitanul Lersan, la cartierul său, culcat în așternut, s'a împușcat. Dimineața, într'o Duminică, un soldat împărătesc din Reg. Carol Ferdinand, de naționalitate ungar, a împușcat în mijlocul drumului, fără de nicio pricină, pe un camarad român din aceeași companie.

Administratorul Turbat a ordonat, ca din poruncă împărătească, toți țărani din Zarand să-și trimită feciorii, ca să slujească timp de trei ani împăratului. Toate satele au executat cu mare bucurie porunca împărătească, trimițându-și toți feciorii, din cari însă n'au fost recrutați

decât foarte puțini, cari apoi au fost trimiși la Alba-Iulia și Sibiu, iar ceilalți au revenit la vetrele părințești.

În 18 Dec. toată puterea împăratească s'a retras în cetatea Bălgradului, administratorul Turbat la Deva, iar prefectul Buteanu în munții Abrudului. Ungurii din satele din jurul Devei, precum și cei din împrejurimile Halmagiului, au început să fugă în Ungaria. Românii i-a întâmpinat în munți și între dealurile Caianului, unde au căzut mulți dintre fugari. Aceasta însă n'a ținut decât până'n 28 Dec., când într'o zi de marți, s'a făcut a doua năvălire ungurească în Zarand, venind din partea Orăzii călăreți koșutiști și pedestrime, sub comanda „vizirului” Becheș.

Mai tarziu au sosit din spre Arad și o trupă de 900 Secui, supt comanda „vizirului” Gaal, căci numai atâția au mai rămas din ei, după atacurile din Banat. Cu aceștia au mai venit comisarul guvernial George Șanta din Oradea, perceptorul Bălint Samuel din Zarand, precum și toți Ungurii din Zarand, cari au reocupat funcțiunile publice din comitat; numindu-se: Ribiczey Ferencz de subprefect, Kristyory Ioani de primar, iar Gaal Jozsef și Nemes Daniel de pretori. Au cuprins apoi Baia de Criș, Brad și Băița, punând ca administrator peste acestea pe Ribiczey cel tânăr, fiul celui de mai sus, iar de ajutor pe românul Tovi Mihailovits din Hălmagiu. Armata răsculaților din Zarand creștea mereu, până ce în ziua de 6 Febr. 1849 a plecat spre Deva. La Podul Șimirii rebelii au luat contact cu armata imperială și s'au încins lupte între ei, cari au durat două zile, în zilele de 7—8 Febr. În Zarand a rămas comandant „vizirul” Csutak, (maiorul Csutak Kálmán), care a organizat în comitat o altă serie de incendii și jafuri. Satele din jurul Hălmagiului au fost cercetate de o ceată de jefuitori, compusă din Unguri din Zarand și din honvezi, având în fruntea lor o trupă specială, numită „Révész Csapat”, recrutată din „hoții cei mai mari, din temnițe slóboziți”.

Povățuitorii acestei trupe au fost Ungurii din Zarand, cari au luat parte activă la jafuri. Dintre aceștia au fost recunoscuți: Bălint Both, Kristyory Ioani, Ribiczey Ferencz și fiul său, Stoika Gyuri Bandi, Boer Sándor, „jidovul” Roth, Kurtan Elek, Greminger Miklos, Solomon ispravnicul lui Roth, Kádár Joșca, Kosma Károly din Talagiu, care conducea o trăsură cu doi cai, — Benkő dirigătorul lui Hollaky Ferencz, Veres Albert din Baia de Criș, Bott Feri, Bott Ioșca și Dénes Pista. Ei au comis următoarele fărădelegi:

1. În Bănești au incendiat 34 de case, fără de alte sălașe și bunuri; au luat dela Oana Sevastian 500 fl., apoi l-au ucis, împreună

cu pe sătenii Simion Pop morariu și Ioan Gradea, în fața caselor lor incendiate.

2. În Leasa au împușcat pe Zaharia Morgău 35 a., au prins pe judele (primarul) satului Alexie Morariu și l-au dus la Kristyory Ioani, dela care l-au răscumpărat bătrânii satului, cu 100 fl. „husoși”, căci altfel l-ar fi spânzurat; tot asemenea au pătimit Adam Luci și Pavel Margau.

3. În Talagiu au împușcat pe Arsenie Harduți, cantor, 50 a., Nicolae Neamți 31 a., Ion Harduți și pe Spiridon Cosmaș; pe acesta din urmă l-au ucis în casa lui Kosma Karoly, unde a fost dus, ca să stoarcă bani dela el; Kosma Karoly a făcut o mulțime de jafuri, apoi a impus comuna cu un tribut de 500 fl. valoare veche, ca să o cruce de ardere.

4. În Țărmure au mânăat vitele țăranilor la Hălmaگیu, iar pe păstoritele: Elena soția lui Ion Holjea și Marina Grui 1. Adam de 12 ani, le-au împușcat; au luat ca prizonieri pe Adam Tișca, Toader Tișca și Ioan Sirca, cari au suferit foarte mult pentru credința lor către Împărat.

5. În Ionești au descărcat tunul pentru terorizarea populației și au împușcat pe Toader Șandru 1. Solomon de 15 ani, lângă drumul țării și în fața casei părinților lui.

6. În Ocișor Ribiczey Ferencz a prins pe Petru Trifan 45 a., pe care l-a dus la Baia de Criș și nu l-a slobozit, până când Petru Pagu din Baia de Criș n'a plătit pentru el, ca preț de răscumpărare, 22 fl. argint.

7. În Ociu s'au găsit pe hotar doi Unguri morți, pe cari țăranii i-au îngropat în același loc. Comuna n'a fost aprinsă, decât jefuită.

8. În Ciuciu au jefuit casa preotului George Feir; au tras cu arma după numitul preot, nimerindu-l în mână, pe care i-au stricat-o; au prins pe Ion Nicoara, pe care au voit să-l împuște, dar și-a răscumpărat viața cu bani, plătind 380 flv. v. lui Bott Bálint, 100 fl. v. v. lui Kosma Károly, 11 fl. v. v. lui Kurtán Elek și 4 taleri lui Kristyori Ioani; pe țăranii Fosa Sircuța 70 a., George Feir 26 a., Eftimie Feir 40 a., Petru Balint 50 a. și Ioan Rusu, i-au dus ca prizonier la Hălmaگیu, unde pe Ioan Rusu l-au spânzurat.

9. În Groși au deținut pe Ion Mihuța 35 a. și pe Ion Mihuța 1. Ion 34 a., acuzați de Birta Miklos, că la târgul din Vașcău ar fi declarat, că Dumnezeu să ajute Împăratului și lui Iancu, i-au dus la Criștior, unde i-au bătut, până ce unul din ei a orbit, dar totuși nu i-au slobozit, până ce Nicolae Luca din Groși n'a plătit notarului din Criștior, ca preț de răscumpărare, suma de 160 fl. v. v.; Toader Boțiu

50 a., a fost bătut de Kristyory Ioani și Bott Ioșca, până ce a fost făcut neputincios, apoi au mai stors dela el 12 fl.

10. În Lazuri au jefuit și prinzând pe sătenii: Leuca Lăpădatu 60 a., Iosif Boc 40 a., Ion Leuca 30 a., George Leuca 35 a., Spiridon Leuca 32 a., Alexă Leuca 50 a., Tămaș Nuțu 45 a., Ștefan Rus 35 a. și Nicola Cheiu 35 a., i-au dus la Hălmațiu, unde i-au chinuit groaznic; au jefuit și incendiat casa preotului George Leuca, care se refugiase de frica rebelilor.

„Ion Boc (zis Nuțu) de 45 a., fiind judele (primarul) satului, românii munteni, — pentru că n'a fost credincios Impăratului și se făcuse spion ungar, — slobozindu-se pe casa lui, au ars-o și pe el l-au omorît, împușcându-l înaintea casei lui”. (Spionul acesta, care era informatorul lagărului rebel din Șanț, a fost împușcat de căpitanul Colțu din Brusturi).

11. În Măgulițe au deținut pe Toma Roman 36 a., Toader Roman 45 a. și Ioan Roman 50 a., pe care i-au desbrăcat și desculțat și așa i-au escortat până la locul numit Lazuri, unde după ce au fost jefuiți de tot ce aveau, au fost siliți, de către János Frosi și Birta Miklos din Vașcău, să-și răscumpere vieța cu bani.

12. În Brusturi au fost deținuți Alexandru Budugan 70 a., Adam Flnrian 80 a., Nicolae Florian 67 a., Georgie Budugan 60 a., Arsenie Budugan 34 a. și Mihai Galea 70 a., sub pretextul, că au sfătuit poporul să țină cu Impăratul. După ce au fost osândiți la moarte, respectivilor li s'a îngăduit să-și răscumpere vieța cu bani. Cei patru din urmă și-au răscumpărat vieța, dând în total 17 vite, pe care le-au mănât în Hălmațiu, iar de aici în Țara Ungurească. Ceilalți doi, fiind lipsiți de avere, pe primul l-au împușcat, iar pe celălalt „l-au tocat în cap”. La acestea au participat Bott Bálint, Kristyory Ioani și Toda Sándor din Hălmațiu.

13. În Hălmațiu Comandantul Csutak a poruncit poporului din toate satele Hălmațului să aducă de bună voie fân, ovăs și vite pentru armata rebelă. Conformându-se acestui ordin, a venit la Hălmațiu cu fân și ovăs, Nicolae Leucean de 45 a. din Leanțiu, care a fost îndată prins de rebeli, sub pretextul că numitul ar fi maiorul unui lagăr românesc, a fost bătut și împuns cu baionetele până ce și-a pierdut mințile, apoi a fost ucis de soldații rebeli; cu toate că numitul era de multă vreme în prietenie cu Ungurii Boer Sándor, Dénes István și Bott Joșca.

Au prins și chinuit groaznic pe țărani Petru Păcurariu 25 a., Nicolae Ciungan 48 a., Vida Iurca 52 a. și Arsenie Neamț din Hălmațiu. Au batjocorit și au sugrumat pe Elisabeta 32 a., soția lui Iov Proxa și pe nepoată-sa Maria de 14 ani, în casa lor, înfundându-le gurile u

slănină. Au tăiat cu baionetele și săbiile pe Gherasim Bordea 42 a. și pe soția lui Rafila 36 a., bărbatul a murit îndată, iar femeia numai după câteva zile de chinuri groaznice. Tot cu săbiile au ucis în hotarul Hălmaگیului, pe Nicolae Buta 30 a. și pe Ștefan Neamț de 16 ani, „pentru că erau români”.

14. In Bodești au prins pe Adam Butariu de 40 ani, cu scopul să-l aducă la Hălmaگی spre judecare pentru spionaj, fiind acuzat de Ungurii din Zarand. Numitul însă le-a strigat în față următoarele: „Voi sunteți cari cu groaznice lucruri v'ați ridicat asupra Românilor, dar Dumnezeu nu va ajuta vouă ci împăratului”. Auzind acestea rebelii și comandantul lor Csutak, l-au împușcat fără altă judecată și numitul ne murind din împușcătură, tot l-au tăiat cu lancea voluntarii.

Maiorul Csutak cu o parte din armată s'a dus în Severin, să se bată cu imperiaलिști. Reintorcându-se în Zarand, a făptuit următoarele nelegiuiri:

1. In Codrănești au împușcat pe țărani Iosif Rus de 35 ani și Ioan Petreanu de 40 ani; iar satul l-au jefuit.

2. In Vața de Sus au jefuit satul și au mână vitele locuitorilor în Țara Ungurească; au ucis în fața casei lor pe Ion Rus 26 a., Ion sluga lui Gavril Jula 25 a. și pe Mihail Neagu; au prins și legat pe preotul satului Iosif Feir de 28 ani, împreună cu pe credincioșii: Grozavu Rus 30 a., Arsenie Dregici 35 a., Ignat Blagăilă 50 a., Samuilă Fărcaș 45 a., Iovu Rus 45 a., George Neagu 40 a., Pascu Neagu 47 a., Ursu Rus 45 a., Ioan Dregici 18 a., Adam Blagăilă 30 a., Iosif Neagu 40 a., Adam Neagu 45 a., George Neagu 26 a., Adam Sabău 47 a., Ignatie Neagu 30 a. și Petru Bordea 25 a.; pe aceștia i-au escortat până la podul de peste Criș, lângă satul Vața de Jos, unde pe preotul Feir l-au împușcat, dar ne murind l-au împuns cu săbiile până ce și-a dat sufletul, iar pe ceilalți i-au ucis fie împușcându-i, fie tăindu-i cu lăncile. La ororile acestea au participat și Ungurii din Vața de Sus: Nagy Pista și Cecil Hogmann.

3. In Vața de Jos: au ucis pe țărani: Iosif Moțiu 62 a., Ieronim Moțiu 53 a., George Moțiu 42 a., Ioan Indrei 54 a., Ioan Ondrei 33 a., Adam Văjdogan 42 a., Alexandru Văjdogan 38 a., Ion Avram 34 a. și Ion Rus 43 a., iar pe Petru Vojdogan 35 a. și pe Petru Indrei 45 a., i-au dus cu ei cu carul cu boii, dar nu s'au mai reintors. Tot aici, rebelii au împușcat și pe un soldat de-al lor, din cauza fărădelegilor pe care le-a făcut peste ordinele primite.

4. In Codrănești, după jaful maiorului Csutok, a revenit Dénes Pista cu 24 husari și honvezi, pentru a jefui casa lui George Jula, dela care au luat 12 vite, 350 fl., 25 ocale de vinars, 3 slănini și alte

lucruri, pe care le-au transportat la Hălmașiu cu 8' care. Printre jefuitori se mai aflau Dénes cel Bătrân și Adam Bodo din Baia de Criș.

În Ciungani, au comis diferite jafuri și au dus cu ei, cu carele cu boii, pe țărani Toma Miclean de 45 ani și Grozav Frățilă; pe primul l-au omorât, iar al doilea a reușit să fugă cu boii cu tot, în cursul nopții, înainte de ce l-ar fi spânzurat.

6. În Ștemba, au împușcat pe Petru Drăgan de 40 ani, au incendiat 10 case, au jefuit populația și au sechestrat vitele.

7. În Obârșie au incendiat mai multe sălașe, au jefuit bucatele și vitele locuitorilor. Printre jefuitori au fost recunoscuți Boer Sándor, notarul Kurtan, Mihailovici Filip și Bott Balint.

8. În Dobrotin au fost împușcați țărani Iovu Dolga de 40 ani, Petru Indrei de 32 ani și Petru Dolga de 47 ani, pentru că au fost la prefectul Iancu, ca să aducă proclamația.

9. În Rișculița au incendiat 120 case și 3 mori cu toate sălașele lor, au sechestrat o mulțime de oi și porci și 300 de vite cornute, care au fost trimise în Țara Ungurească; au ucis în schingiuiri groaznice, prin tăiere și ardere, pe următorii săteni: George Negrei de 70 ani, Simion Dragoș de 55 ani, Ion Oprișa de 64 ani, Daniil Micluța de 30 ani, Daniil Iliășu de 60 ani, Ion Ceanu de 15 ani și Macrei Costariu 45 ani. — Printre participanți la jafuri au fost: Bott Balint, Kurtan Elek, Boer Șandor, Benedek cel tânăr, Veres Albert, Ribiczey cel tânăr, feciorul lui Cherticu din Baia de Arieș, feciorul Potyului și Ursu Lucaci din Hălmașiu. Tot din comuna aceasta au deținut, la Varadia de pe Mureș, unde au mers să vândă spete, pe următorii: George Rișcuța de 70 ani, Simion Ceanu de 32 ani, Petru Miculița de 50 ani și George Negrei de 25 ani, pe care i-au dus în temnița din Arad, unde au stat șase luni, numai pentru că erau din Zarand.

10. În Tomești au fost tăiați și împușcați Tanasie Ungu de 70 ani, Toader Morariu de 58 ani și Șandru Sârbei de 40 ani; au incendiat mai multe case, au jefuit locuitorii și au sechestrat vitele; prăzile le-au dus la Baia, unde o parte din ele au fost vândute la licitație de către maiorul Csutok, iar restul a fost transportat în Țara Ungurească. Ion Ungu de 40 ani, preotul satului, a fost deținut în Hălmașiu și fiind acuzat de către Ungurii din Zarand, că ar fi răsvrătit a fost dus în temnița din Oradea, de unde l-au eliberat „Muscalii”.

11. În Chiulești au incendiat cinci case, au jefuit poporul de vite și de bucate.

12. În Basarabasa au jefuit satul, au împușcat lângă Criș pe George Ciur 65 a. și pe Ion Rus, iar pe Grozav Spătariu l-au

sechestrat de acasă ; au deținut pe șapte bătrâni din sat, aducându-le diferite învinuiri și amenințându-i cu moartea și cu incendierea satului, dacă nu se vor răscumpăra cu bani, și în felul acesta au stors dela ei 520 fl. v. v. ; au deținut pe preoții Iov Feir de 70 ani și pe fiul acestuia, tot preot Iov Feir de 45 ani, sub pretextul că răscoală poporul, și i-au dus la Vața de Jos, unde erau cătane ungurești, ca să-i spânzure ; „dar rebelii umblau numai după bani“, așa că i-au eliberat, după ce au stors dela ei 600 fl. v. v., 50 măji de ovăs și șase ocale de vinars.

13. În Pravele ni au comis diferite jafuri, au sechestrat vitele și au tăiat cu săbiile pe Mihai Turban. Dintre jefuitori au fost recunoscuți pretorul Nemes Dani, Ribiczey bătrânul, feciorul lui Chertian din Baia și Gyarmati Joji.

De altfel și Români, unde cum puteau, atacau pe rebeli și-i ucideau, încât în tot acest timp au astrucat la Hălmași peste 20 de rebeli, dintre cari unii au murit în spital.

„Aprinderi, jefuiri și omoruri în Protopresviteratul de Sus foarte multe s'a întâmplat, pe care în rând să le pot descrie nu-mi sunt cunoscute, fără cele cunoscute urmează : Carosto, Lunca, Baia, Mestecăn, Ribița. Ribișoara, Buldești, Vaca, Valea Bradului, Bradu, Criștoru, Mihăileni, Blăjeni, Bucești, După Piatră, București ș. a. Comunități în tot Zarandul întreg și nearse foarte puține sunt, dar ne jefuite de Unguri nu-i nici un sat. Vizirul (maiorul) Csutok a stors satele de galbeni, precum din Băița, numai ca să n'o aprindă, și unde cum s'a știut că sunt bani, precum dela Pop Petru din Baia de Criș au dus bani în argint cu troaca în două rânduri, iar pe numitul ținându-l în cotețul de găște până nu a spus unde sunt banii, iar fiind îngropați, desgropându-i, erau în două oale, una de patru cupe plină cu taleri în husoși, iar alta de șase cupe, ducând banii cu troaca, apoi i-au slobozit din coteț. Vestea auzindu-se la ministerul unguresc din Debrețin, s'a trimis în Zarand vizirul (maiorul) Hatvani, iar pe Csutok l-au trimis în Banat“.

„Vizirul Hatvani cuprinzându-și armata la 23 Aprilie, s'a dus la Abrud, de unde în 18 a luni s'a întors la Brad. De aici a plecat cu mare mulțime și cu patru tunuri în al doilea rând la Abrud, de unde nu mulți s'au întors (fiind bătuți de Iancu). Cu fuga Ungurilor din Zarand, după a doua bătaie din Abrud, care ținu din 4 până'n 7 Mai, au dus cu ei din Hălmași pe toți robii prinși, dimpreună cu Ion Buteanu, fostul prefect român, care la Abrud s'a fost dat în mâna Ungurilor (prins mișelește la 6 Mai, când a mers la Abrud ca să trateze cu deputatul Dragoș, trimisul lui Kosuth) ; pe robi la Podul Joșese-

lului îi judecară la pierzare pe toți, (aici au executat prin spânzurătoare și pe prefectul Buteanu, la 23 Mai). Însă oarecine veni de către Buteni, povățuind pe Unguri, să nu spânzure pe toți prinșii, ci o parte să-i ducă în temnița Aradului, ca prinși ai țării”.

Printre cei spânzurați la Podul Ișeselului au fost Arsenie Neamț din Hălmași, Simion Vasu 45 a., Toader Baciu 22 a., Ion Cristea 30 a. și Mihai Cristea 30 a., din Lușoara, Iosif Boc și Lăpădat Luca din Lazuri. Acestor doi din urmă le-a dat ștreangurile în mână și i-au silit să se spânzure singuri de o salcie de lângă pod. Rupându-se ștreangul sub Iosif Boc, a căzut ca mort, dar revenindu-și, Ungurii l-au numit de călău, pentru spânzurarea celor mai sus numiți, pe cari după ce i-a spânzurat, a fost dus ca rob și întemnițat la Arad.

Lagărul Românilor s'a înființat din nou la Brad, unde s'a adunat lume multă, sub conducerea tribunului Silaji (Sălăgeanu) Iosif fost învățător în Hălmași. Ca represalii, Românii au ars toate casele ungurești din Hălmași, Baia de Criș și Ribița, împreună cu casele împărătești și cu depozitele de sare, precum și toate birturile Zarandului de lângă drumul țării. „Focul a ținut Duminecă, Luni și Marți până'n Rusaliile noastre”, arzând cu acest prilej și casele românești, amestecate cu cele ungurești și împărătești.

„Vineri până'n Rusalii” a venit de către Oradea vizirul (locotenent colonelul) Inczedy, cu 800 de oameni și două tunuri. De aceștia s'au mai alipit și Unguri din Zarand și Arad. Cu acest prilej au spânzurat de o salcie, în Valea Boneștilor, pe șase Români din Hălmași și Tiohești. Au mai prins pe preotul Solomon Nicoară din Vidra, pe care l-au dus la Hălmași să-l spânzure, dar Inczedy l-a eliberat, după ce i-a plătit ca preț de răscumpărare 250 fl. v. v.

„Lagărul Românilor era tot în preajma Hălmașiului, spre munți”. În Dealul Hireadului, în drumul țării, au atacat cu armele căruța în care era un doctor, care venea însoțit de muierea lui, la rebelii din Hălmași. (Era doctorul Povolni, medic militar al trupelor rebele din Zarand, care venea să-și preia postul în primire la Hălmași. Cazul s'a petrecut în ziua de 9 Iunie). Doctorul a fost ucis, dar soția lui „strigând că e româncă, fata unui preot din jos de Arad, (Elena Georgevici), n'au vătămat-o și păzindu-o, au trecut-o munții, până la părinții Prefectului Iancu din Vidra”.

„Inverșunându-se lagărul Românilor, s'a slobozit pe drumul țării dela Valea Lesii spre Hălmași”. Simțind aceasta rebelii, s'au ridicat și ei din Hălmași, ieșind înaintea lor pe dealul Hălmașiului, spre Benești și Bodești, unde au ținut bătaie 2 oare, după care Românii s'au întors în pădure. „În bătaia aceasta nu puțini Unguri au căzut, pe cari

i-au adus la Hălmațiu, unde i-au înmormântat în două gropi mari, cari și astăzi se cunosc. Aceasta s'a întâmplat Sâmbătă după Rusaliile noastre".

După bătălia aceasta, rebelii au săvârșit următoarele cruzimi: În Bodești au aprins 31 de case cu sălașe cu tot, au prădat satul și au ucis pe următorii săteni: Toader Sida 54 a., Lăpădat Sida 30 a., Ion Sida 60 a., Rusanda Sida 50 a., Maria Sida soția lui Manole 36 a., fetița lui Manole Sida de un an și jumătate, Adam Trif 45 an. și Adam Lupei 38 a.

În Benești au ucis pe Adam Sima și pe Ana Bouiciu de 16 ani, iar pe un moș l-au pârlit cu paie de viu.

În Magulicea au împușcat pe sătenii Iovu Gilea de 40 de ani și pe Toader Iuga de 35 de ani; iar în Vidra au ucis pe Petru Petrișor de 30 de ani.

După aceasta vizirul Inczédy s'a dus cu trupa lui la Brad. Aici s'a întâlnit cu Secui și cu alți rebeli din Deva, formând împreună o armată mare, având și 18 tunuri, plecând apoi cu toții în contra Abrudului, (unde au fost nimiciți de Moșii lui Iancu). După plecarea lui Inczédy au mai venit la Hălmațiu 300 de pedestrași și 100 de călăreți rebeli, sub comanda căpitanului Mészáros, dar n'au stat aici decât cinci zile, după care au plecat spre Dealul Hireadului și de aici la Podul Ioseșelului. „Aici au ținut un cordon spre satele Zieldni, Satul Nou” ș. a. „și aici au rămas aceștia, până când Artur Görgei a depus sabia la Világos”, (la Siria, 13 August 1848).

Bilanțul incursiunilor descrise mai sus reprezintă următoarele date: 50 de sate jefuite și incendiate; două biserici devastate și incendiate, iar una sdrobotă de tun; 173 de români uciși în diferite forme, între cari figurează 8 preoți, 2 tribuni, 1 învățător, 10 femei, 6 fete minore și trei copii mici; 9 români schingiuiți groaznic și un preot cu mâna sdrobotă de glonte; 98 de țărani, un preot și un avocat maltratați și deportați la diferite închisori, etc., etc.

Din documentele ce mi s'au pus la dispoziție, din bunăvoința d-lui Titus Fodoru, se constată, că Păr. Ion Moga, autorul manuscriselor amintite, s'a născut în anul 1804; a studiat liceul și teologia la Blaj și a fost numit la 6 Decembrie 1825, de către Episcopul Ioan Bob, în fruntea parohiei unite din Hălmațiu, unde a păstorit până la data de 27 Noiembrie 1862, când a murit. Pentru meritele lui bisericesti și naționale, în 1857 a fost înălțat la rangul de protopop.

Soția lui a fost Veronica Tobiasș, o verișoară de a mitropolitului Al. Șterca Șuluțiu din B.aj. Din căsătoria aceasta i s'au născut următorii copii: Ieronim Moga avocat, a studiat dreptul la Cluj și

Viena, în 1848 fruntaș al lagărului român din Hălmațiu, în 1861 fisc comitatens al Zărandului. — Ion Moga, a studiat dreptul la Cluj, în 1861, prefect de poliție al Zărandului. — Ilarie Moga, mort eroic în 1866, în luptele dela Königrätz. — Alexandru Moga, preot, mort în 1873 în Hălmațiu, în 1848 a participat ca teolog la mișcările naționale din Blaj. Brutus Moga, a studiat dreptul, în 1876 a trecut în România. — Emilia Moga, căs. judecător Gabor. — Carolina Moga, căs. Vasile Ladislau Fodoru, jude cercual în Hălmațiu, unul din prietenii intimi ai lui Avram Iancu, în revoluție s'a distins ca tribun și ca apărătorul pasului Ponoru-Remetea, pentru care Împăratul l-a decorat cu crucea de aur iar Țarul Rusiei cu ordinul Sf. Ana.

Protopopul Moga a fost o personalitate marcantă, care atât personal, cât și prin familia lui, a avut un rol însemnat în mișcarea națională din 1848/49, și a contribuit în mare măsură la organizarea românească a Zărandului. În 1848 a participat la impozanta adunare națională de pe Câmpia Libertății din Blaj. Cu acest prilej a fost ales membru în delegația, care a prezentat Dietei din Cluj dorințele Românilor, și a contribuit cu 50 floreni la acoperirea cheltuielilor de deplasare a membrilor mai săraci din cele două delegații. A mai fost ales și membru în comitetul național permanent din Sibiu, din 1848/49; iar în 1861 a făcut parte din delegația de trei, care a prezentat Împăratului din Viena cunoscutul memorandum al zărăndenilor. În călătoria lui la Viena a fost însoțit și de fiul său Ieronim, care cunoștea referințele locale din această metropolă, unde-și făcuse studiile. *

Prin descrierea atât de minuțioasă a pătimirilor poporului nostru din ținutul Hălmațului, în anii 1848/49, Protopopul Moga se prezintă ca un adevărat conducător de popor, iubitor de neam și conștient de înalta lui misiune. El ne apare ca o figură măreață, care merită întreaga recunoștință a posterității și îndeosebi recunoștința istoriografiei românești. Deasupra mormântului lui din cimitirul greco-catolic din Hălmațiu, credincioșii i-au ridicat o cruce, cu următorul epitaf:

Ceriu din a sa cunună	Bunu părinte Bun al lor
Și-pierdu un meteor	Inse a lui suvenir
Eri aici o tristă turmă	N'a pierit și n'a pieri,
Și-pierdu un brav păstoru	Ci la raza-i de mărire
Și fu de o simțire	Toți ai săi s'or încălzi!
Și-î pierdură în jeluire	Fie-i țierina ușoară!

„R. ss. D. Ioane Moga, Protopopulu și Paroculu Gr. cat. al Hălmațului. Rep. în 27 Nov. 1862, în etate de 58 ani“.

DR. AL. FILIPAȘCU

CRONICI

GLOSE LA „ETNICUL ROMÂNESC”

Indreptată asupra unor preocupări de cea mai vie actualitate, cartea „Etnicul românesc” (apărută în editura „Casei Școalelor”, în 1942) poate fi citită cu deplin folos chiar și de cei ce nu cunosc încă nimic din opera profesorului C. Rădulescu-Motru. Însă cu totul altă amploare are înțelegerea ei pentru cel ce a urmărit zămislirea ideii de „personalism energetic”, a celei de „vocație” și a celei de „destin”, atât în scrierile ce poartă în titlul lor termenii de mai sus,¹⁾ cât și celelalte, anterioare sau posterioare, precum: „Cultura română și politicianismul” (1904), „Puterea sufletească” (1908); „Elemente de Metafizică” (1912) sau „Românismul — Catehismul unei noi spiritua-lități” (1936, ediția II-a 1939).

Spre deosebire de autorii ocazionali și de cei intermitenți, toți gânditorii care-și închină cercetărilor filosofice întreaga viață și toată puterea lor de muncă se caracterizează, ca și grădinarii pasionați, prin cultivarea, selecționarea și perfecționarea câtorva elemente din cuprinsul florei lor preferate. Câștigând o virtuozitate fără rival, ei ajung, cu vremea, să le imprime aspecte impresionante de care-și leagă, în mod indisolubil, numele pentru totdeauna.

Profesorul C. Rădulescu-Motru, animatorul celei dintâi mișcări filosofice în România, este unul dintre acei care, de câteva decenii, cultivă în sera sa un număr de flori spirituale de superioară frumusețe. Sub acest raport, șirul operelor sale constituie un fel de film în care un mănunchiu de idei pot fi surprinse în palpitarea, în filiațiunea, în sciziparitatea și în dezvoltarea lor viguroasă, așa încât ar putea permite psihologilor, captivante studii de „biologie a ideilor”.

În curs de peste jumătate de veac, fie în volume compacte, fie în studii și articole mai succinte (global, cam vreo cinci sute de titluri), un imens și multicolor cortegiu de gânduri s'au așternut pe vreo câteva mii de pagini. Dintre toate, câteva se reliefează stăruitor. Ideea „personalismului energetic” se deslușește încă din „Puterea sufletească”, apoi în „Metafizică” și în fine în scrierea al cărei titlu numește direct

¹⁾ *Personalismul energetic* (1927); *Vocația* (1932); *Timp și destin* (1940).

noțiunea însăși. Personalismul energetic este concepția care vede în personalitatea omenească o încoronare a evoluției universale, înfăptuită în om prin apariția celei mai înalte forme de energie care le reunește, le rezumă și le continuă pe toate. Personalitatea individuală este o forță ce izvorește din ordonarea energiilor psiho-fizice cu care omul vine pe lume. Personalitatea unui popor, prelungire, structurare și ordonare armonică a aptitudinilor psiho-fizice ale unui popor, se oglindește în „cultura” lui și alcătuiește acesteia fondul și cadrele care o caracterizează. Vocația este aptitudinea de muncă a unei personalități, fie individuale, fie naționale. Vocația individului, însă, ca și personalitatea lui, presupune un fond originar de energii ale națiunii din care individul a înmugurit.

La fel, ideea de națiune îl preocupă de multă vreme, poate din totdeauna, pe eminentul profesor al generației mele. Obsedat neconținut de dorința de a indica o sănătoasă orientare vieții românești și de a o întoarce din unele făgașuri păgubitoare, d-sa arăta încă din 1904 („Cultura română și politicianismul”) că, determinând diferențierea permanentă dintre națiuni, cultura unui popor contopește într'însa, într'un tot armonic și indivizibil, atât amintirea (comună) a zilelor trăite, cât și idealurile obștești proiectate în viitor. În această formulare se întrevede, abia schițată, strânsa relațiune dintre „etnic” și „destin”, temă a cărei eflorescență începe din „Românismul” și se desăvârșește în „Etnicul românesc”, după ce, mai întâi, ideea de „destin” fusese supusă unei fine operații de distilare (în „Timp și destin”).

Deși în aparență ideea de „destin” irumpe mai târziu în ogorul d-lui C. R.-Motru, de fapt ea mijeste demult, sub aspecte încă discrete, investmântată sub denumiri mai puțin proprii. Se cheamă uneori simplu și fără multă rezonanță: „tendință”, alte ori „menire”, iar alte ori pare a se identifica cu „vocația”. În „Puterea sufletească” se vorbește uneori despre „determinismul pe care-l constatăm în mersul istoriei unui popor”, dar acest determinism nu e de aceeași natură ca acel din lumea fizică, deoarece: nu solul determină cultura, ci cultura determină întrebuintarea solului (pag. 227). Observații similare și convergente se mai găsesc în cuprinsul aceleiași cărți. Așa încât avem impresia că noțiunea de „destin”, așa cum apare în scrierile mai recente, adie prefigurată, în forme embrionare, în mai toată opera autorului.

Pentru cetitorul neprevenit, noțiunea de „destin” cu care trebuie să aperseapă contextul cărții „Etnicul românesc”, este destul de fugitiv încheșată. În diverse pasagi, autorul dă, într'adevăr, cu toată grija, o seamă de lămuriri: „destinul este desfășurarea în timp a fondului sufletesc cu care vine omul, sau poporul, pe lume” (pag. 83), iar „datele care hotărăsc destinul omului sunt căutate în constituția sufletească a acestuia, în caracterul lui” (pag. 88), pe când destinul popoarelor se va căuta în „condițiile fundamentale, rasiale, geografice și culturale pe care se așează vieța istorică”. Și totuși, cu totul altă bogăție de înțeles dă acestui cuvânt cetitorul care a parcurs, cu răbdare și atenție, volumul „Timp și destin”. Acolo se arătase în chip răspicat și abundent opoziția dintre noțiunea de „destin” și cea de „timp”: Timpul e termenul, cu care denumim de obicei „succesiune de intervale omo-

gene și egale": secunde, minute, ore, etc., notate prin mersul mecanic al ceasornicului. Acest „timp”, mecanizat, raționat și raționalizat, golit de orice cuprins concret, e cu totul altceva decât timpul trăit interior de fiecare ființă vie și conștientă, de fiecare în chipul ei propriu, în mod unic, exemplar și original. Pentru acest timp interior, desfășurat în pas cu viața și confundându-se cu însuși pasul vieții, Bergson a folosit denumirea „durată”, iar d-l C. R.-Motru preferă termenul „destin”. Fraze de felul acesteia: „fiecare om are destinul său”, au înțelesul că „viața fiecărui om desfășoară în viitor numai posibilitățile care sunt de mai înainte fixate în constituția substanței sale sufletești (pag. 26). „Viața sufletească nu este o pastă care se modelează după voia împrejurărilor, ci este desfășurarea unui fond de posibilități care se transmite neschimbat din generație în generație”. În fiecare unitate de viață individuală sau socială se ascunde legea sa de realizare, adică destinul său” (pag. 151).

Tot în cartea „Timp și destin” cetitorul va putea întrevedea strânsă afinitate dintre „destin” și „vocație”, astfel încât teoria etnicului va putea să fie mai adânc pătrunsă, chiar în laturile în care autorul n'a insistat, ci premergând autorului și colaborând cu el. „Vocația, se spune aci, este o realizare a fondului spiritual moștenit. Ea, ca și destinul este diferită după persoană și se impune ca un instinct” (pag. 159)... „implică însă în conceptul ei o avântare dincolo de cadrul moștenit” (pag. 160). Într'adevăr: „secol după secol, viața sufletească dă la lumină generații de exemplare omenești, în care se recunoaște o ascensiune spirituală a făpturii omenești” (pag. 175).

Volumul de curând apărut, „etnicul românesc” se situează deci pe o culme din care cetitorul, dacă e asemenea unui turist consumat, va putea recunoaște ușor, sub diverse unghiuri de perspectivă, numeroase altă poziții pe care le-a parcurs în anterioarele sale ascensiuni. Aceasta, negreșit, multiplică indefinit atracția peisagiului.

Tema fundamentală a cărții acesteia se poate rezuma la o triplă etajare a naturii etnicului. Etnicul comportă trei stadii evolutive. Oricare dintre ele implică însă o orientare sufletească pe care mulți savanți și gânditori contemporani, ca Wundt, Giddings, Belot, Vierkandt, Hauriou o recunosc și o invoacă sub diverse denumiri: Conștiința comunei apartenențe, „Wirkbewusstsein”, etc. Aceasta este însă nu numai condiția etnicului, ci a oricărei societăți omenești (și tocmai din această pricină credem că în orice caz studiul „etnicului” nu poate fi decât o latură a „Sociologiei”, oricât am intra în detaliile unei entități etnice distincte). Ceea ce deosebește treptele etnicului este prezența unui anumit și distinct centru de gravitație al „conștiinței de comună apartenență”. Forma inițială a etnicului, treapta primară este clădită pe „conștiința unei comunități de origine”, deci pe convingerea (intemeiată obiectiv, sau nu) a unei descendențe comune. Acesta este etnicul întemeiat pe instituția familiei, este etnicul comunităților sătești, manifestat printr'o stăruitoare păstrare a datinelor, a tradițiilor de port, de muncă și de artă rustică. E etnicul în forma sa cea mai puțin cohesivă, care nu duce decât cu greu la mari și întinse unități sociale, dar care nici nu are o mare capacitate de rezistență față cu acțiunea

unora dintre forțele dispersive. Slaba sa cohesiune se explică prin faptul că fondul rasial comun acționează aglutinativ mai mult în felul mecanic al instinctului, atâta vreme cât nu e sprijinit și de o cerință mai pronunțat sufletească (v. pag. 14, 33, 44, 70, 71 etc.) O atare condiție se înfăptuește în stadiul superior când conștiința comunității de limbă se suprapune peste aceea a originii. Astfel ia naștere *etnicul național*, sau cel puțin primele sale schițări. Prin limbă, societatea prinde „conștiința unității sale de cultură” și în acest chip dobândește „un orizont și o potențialitate cu mult mai vastă decât aceea de origine” (pag. 15). Pe baza comunității de limbă și nu pe aceea de origine s’au trezit în conștiința popoarelor europene aspirațiile spre suveranitatea lor națională căci, prin cultivarea limbii, un popor începe a se cunoaște ce este și ce poate. Naționalismul popoarelor europene din ultimul secol este produsul ideologic al stăruinții cu care fiecare din aceste popoare și-a cultivat limba” (pag. 16). Aceste rânduri ale D-lui Prof. C. R.-Motru ne-a făcut să ne gândim la versurile lui Văcărescu care spune că :

..... Orice neam începe
 Întâi prin poezie
 Ființa de-și pricepe.

Prin Văcărescu însă, filosoful român de azi își dă mâna, peste secole, cu Vico și cu Herder. De acord, apoi, cu gânditorii spiritualiști, d-l C. R.-M. afirmă că „prin virtualitățile ei, limba unifică și ceea ce originea nu poate unifica” (pag. 71). De aceea, prin ea se poate realiza o cultură națională care să depășească unitățile sătești răslețe, reunindu-le. Cu aceasta se confirmă ceea ce susțineam cu alt prilej, că „concretul nu are suficientă forță cohesivă pentru a ține în jurul său un număr mare de spirite” (v. „Introducere în Sociologie”, pag. 639). E însă important să se adauge observația justă a d-lui C. R.-Motru, că o comunitate de limbă presupune un învățământ unitar, o activitate culturală supra-sătească și o conducere centrală; deci etnicul, constituit prin comunitatea de limbă, aduce nașterea și organizarea vieții urbane. Peste aceste două condiții formative ale etnicului, evoluția ulterioară așterne o a treia: conștiința comunității de destin. Într’ânsa, „membrii comunității sunt legați între ei prin înfăptuiri istorice la care au participat sau au consimțit și care pun în cumpănă viitorul lor și al copiilor lor. În evoluția omului individual, acest de al treilea stadiu corespunde conștiinței cetățeanului hotărît să se solidarizeze cu destinul comunității sale din convingere intimă și liberă”. Destinul unui popor este condiționat în mod permanent de fondul sufletesc al poporului (pag. 92), — dar momentele hotăritoare din care este constituit destinul poporului sunt diferite dela secol la secol: fiecui moment hotărîtor trebuie să-și aibă o cauză a sa specială, în afară de fondul sufletesc al poporului (pag. 91). Conștiința de destin ne este definită aci: „Conștiința unei misiuni istorice și a comunei sfortări în spiritul ei” (pag. 96), ca atare ea nu poate fi formulată decât în funcțiune de moment, adică de contingentele istorice, dar și de acele posibilități ereditare, transmise din generație n generație” (cum se spune în cartea „Timp și destin”, — vezi citatul de mai sus) care alcătuiesc *vocația* poporului. Continuând

pe aceeași linie de gândire, trasată de d-l C. R.-Motru, am putea observa că, înglobând conștiința comunității de destin, etnicul depășește prezentul strict și reunește, într'un fel de acoladă supratemporală, trecutul îndepărtat cu zărilor abia bănuite ale viitorului. Spiritualizată în maxima măsură, națiunea, încoronându-se prin conștiința destinului comun, își întinde ființa pe deasupra realităților imediate și concrete, contopind ceea ce a fost cu ceea ce *trebuie* să fie, și ridicându-se din sfera legilor naturale în regiunea existențială în care aceste legi naturale, ele însele, își primesc ființa. Așa încât, etnicul originar și lingvistic apare ca immanent nexului cauzal, pe când etnicul de destin se ridică până în pragul transcendenței, până în zona tainică în care se decretează *posibilitățile* istorice. De aceea voința activă în formele inițiale ale etnicului e confecționată după modelul voinței condiționate, ipotetice și deci atârnată de oportunități, pe când în forma superioară a vieții naționale, voința activă are drept principiu liberul arbitru creator, început absolut și necondiționat. În această privință, adică în ceea ce privește guvernarea popoarelor, în cele trei stadii evolutive pe care le poate prezenta etnicul, d-l C. R.-Motru ne arată că etnicul bazat pe conștiința comunității de origine „n'are nevoie de conducători, el se conduce de sine” (de sigur, „autorul se gândește aci la acel „Volkgeist” din teoriile juridice ale lui Savigny, organ al colectivităților naționale primitive care legitimează emitând „cutumele”, fără afirmarea și răspunderea vreunei voințe individuale). Etnicul de cultură națională (bazat pe conștiința comunității de limbă), are nevoie de oameni de vocație. De prezența sau de absența lor depinde lumina sau întunericul, buna sau reaua conducere. „În schimb, conștiința comunității de destin este cea mai sensibilă și deci cea mai expusă. Ea este condiționată de prezența în mijlocul poporului a unor conducători de prevedere excepțională”. Dacă ei lipsesc, „destinul poporului este periclitat”. Legătura dintre destinul poporului și conducătorul lui constituie „partea de tragedie din istoria omenirii”. Aplicând însă și aci, desvoltările noastre de adineaori, privitoare la ascensiunea etnicului spre transcendență, am putea avea justificarea metafizică a diferenței dintre autoritatea organizată care guvernează națiunea de tip lingvistic și autoritatea pe care o implică națiunea fundată pe comunitatea de destin. În prima, puterea de înfăptuire a cârmuitorului e condiționată de elementul afectiv, de jocul nestatornic și fortuit al intereselor momentane, interese ce se ciocnesc în masele informe și se impun după criterii și împrejurări variabile. În forma superioară a etnicului voința conducătorilor are a se îndruma pe albia ideală a destinului, pe când impulsul intereselor particulare urmează să se orienteze, el, după cursul de viață al națiunii. De aceea, cred, profesorul Rădulescu-Motru remarcă: „Singur etnicul bazat pe conștiința comunității de destin cere în mod imperios disciplină și selecție între membrii săi” (pag. 130).

Mai rămân în legătură cu aceste considerente, multe chestiuni care solicită o soluționare, dar asupra cărora textul, în redactarea sa prezentă nu insistă. Astfel: „o națiune de rasă superioară, spune d-l C. R.-M., când se găsește amenințată în viitorul ei, are singura ei scăpare în unirea într'un singur gând și o singură voință a oamenilor săi

de însușiri excepționale. Dacă aceștia izbutesc să se impună prin disciplină și curaj, națiunea atunci dela sine se transformă dintr'o comunitate de origine și limbă, într'o comunitate de destin" (pag. 131, vezi și pag. 16, în același sens). Întrebarea care cred că se prezintă în mintea oricărui cetitor este dacă acest caracter, astfel dobândit, se păstrează de atunci indefinit, sau, de îndată ce primejdia a fost deplin ocolită sau învinsă, el nu devine de prisos, urmând ca etnicul să regreseze din stadiul al treilea în stadiul anterior. Pentru soluția din urmă ar pleda, de pildă, constatarea că stadiul etnicului de destin fusese atins de lumea romană, după cum arată d-l C. R.-Motru: „popoarele latine din Italia, începând cu acelea din jurul Romei, împinse de neliștiștea dela hotare, au trecut repede dela conștiința comunității de origine la conștiința comunității de destin" (pag. 18). Dar atunci, cum s'a putut ca un agregat etnic, ajuns la o formulă sufletească superioară, să și-o părăsească ulterior, sub puterea evenimentelor ce au urmat? Regresele sunt, întradevăr, de atâtea ori confirmate în istorie, dar condițiunile lor, în ceea ce privește stadiul de evoluție al etnicului, rămân să fie stabilite.

Privit în total, etnicul unui popor îi apare d-lui prof. C. R.-Motru ca fiind întotdeauna *în curs de devenire*, așa cum se întâmplă cu ori ce organism de pe fața pământului: „În orice etnic, ca și în orice organism, viața se primenește continuu, lăsând în urma sa structuri vechi acoperite de altele noi". Și în privința aceasta, ne putem întreba dacă dincolo de acest al treilea stadiu nu mai e posibil un altul, de ordin și de structură superioară pe care istoria să nu-l fi înregistrat încă, poate, dar care să se fi ascunzând în ceața viitorului.

O definiție logică, în termeni precisi, a noțiunii de „etic" nu este ușor de obținut. Într'o chestiune de ordin social destul de asemănătoare, cred, — anume cu privire la noțiunea de „Instituție", în care Georges Renard a dat una dintre cele mai importante prestații, acest autor (profesor la o universitate franceză și gânditor de mare reputație), spune: „... l'institution est un concept flexible... N'attendez pas, sous la rubrique de la théorie de l'institution, quelque cadre rigide, tiré à l'équerre et au compas: ces instruments ne sont pas de mise dans les sciences sociales: et dans la mesure où la science juridique y recourt, elle s'éloigne du réel..." La fel, problema destul de veche a „eticului", ia, la fiecare pas, întorsături nouă, de îndată ce i se încearcă soluționarea. În cartea de față a d-lui Rădulescu-Motru, întâlnim de fapt mai multe formulări definitorii. Dacă le-am confrunța superficial, am putea avea impresia unei oarecari șovăeli în concepția autorului. Negreșit, aceasta ar fi departe de a constitui un veritabil defect al cărții, tocmai din pricina „flexibilității" aceleia de care vorbește și Georges Renard: a da o definiție de o valabilitate invariabilă și absolută unui termen atât de elastic nu putea fi ambiția unui gânditor metodic și pătrunzător cum e Profesorul Rădulescu-Motru, format într'o școală de riguroasă cercetare științifică. Dar nici nu poate fi vorba aci de vreo șovăială în concepția sa. D-sa explică, descrie și caracterizează pentru a se face înțeles, tocmai pentru că posedă o convingere bine conturată. D-sa nu dă o definiție pentru uzul

tuturor, valabilă pentru orice întrebuintare a termenului „etnic”, ci formulează în diverse reprize aspectele esențiale ale concepției sale. Astfel nu e o definiție, ci e o caracterizare afirmativă dela pagina 10 sau cea dela pagina 37, unde etnicul e înfățișat ca „suflet al populației”, sau ca o „comunitate de suflete”. La pagina 38, aceeași noțiune e lămurită ca „un complex de manifestări tipice, pe care individul le găsește la nașterea sa și la care el se adaptează fără împotrivire”. Toate acestea nu contrazic de fel cele de mai sus, pentru că atari manifestări tipice sunt, incontestabil, ale comunității de suflete și fac corp cu ea (cea ce reiese și din unele detalii dela pag. 37). La pagina 101, parțial, și la pagina 115 într'un enunț amplu și categoric se stabilește că „etnicul este structura istorică pe care o ia viața unui grup social care se bucură de conștiința unui eu al său propriu”, iar la pagina 116 se precizează că etnicul este „însuși sufletul națiunii, întrucât se manifestă sub influența conștiinței de comunitate între membrii națiunii”. Evident că ceea ce e un complex de manifestări, poate fi o structură istorică; de asemenea, că însușirea de către fiecare individ a complexului structurat istoricește, se efectuează tocmai în temeiul participării fiecăruia la sufletul națiunii, și, în sfârșit, că eul propriu, colectiv, e tocmai acea structură tipică și istorică, după cum și eul individual e tot o structură de elemente complexe desfășurate în succesiunea (deci în „istoria”) vieții sufletești individuale. Departe deci de a decurge dintr'o șovăire a concepției, varietatea formulărilor în care d-l Prof. C. R.-Motru exprima noțiunea de „etnic” decurge dintr'o mare bogăție de cuprins, și dintr'o exigență de precizie pe care însă, pentru a nu îngreua stilul frazelor, autorul a preferat să o eșaloneze în mai multe variante. În rezumat, fără a adopta atitudinea extrem-spiritualistă a lui Lazarus sau a lui Renan, și fără a adopta un exclusivism biologit în felul lui Günther, d-l Prof. R.-Motru preferă o sinteză, însă nu printr'o simplă concesiune față de ambele teze extreme, — în genul lui Mac-Dougall. Ceea ce constituie contribuția d-sale cu totul originală constă în a înfățișa elementele fundamentale constitutive ale etnicului nu ca date simultane și indispensabile, ci ca straturi suprapuse grație unei evoluții și unei ascensiuni în spiritualitate. Din acest punct de vedere, poziția filosofului român are unele afinități cu unele sinteze de Filosofia Istoriei în care, precum în concepția lui Hegel sau, mai aproape de noi, în aceea a lui Kurt Breysig, planul desvoltării istorice este o construcțiune de trepte (Stufen-Bau) care se sprijină pe alta.

Pe acest eșafodaj, Profesorul C. R.-Motru procedează la clădirea unei teorii a etnicului nostru specific și parcurge analitic aspectele vieții românești pe planul celor trei stadii evolutive. Numeroase și întotdeauna interesante sunt observările și caracterizările pe care le obține astfel, ca și criticile pe care le ridică modului în care, la noi, se culeg, se studiază și se interpretează diferitele date etnografice. Unele dintre aprecierile acestea ne par însă prea severe. Intre altele, am impresia că iubitul meu profesor subestimează muzeele etnografice. „Ce reprezintă oare piesele de muzeu?” (se întreabă D-sa). „Rarități de tot felul. Acestea, adunate la un loc nu constituie o realitate vie, ci o plămăuire fictivă ca o pasăre reconstituită din legendele imaginate de

poeti . . .” (pag. 113). Imi îngădui totuși să cred că într'un *veritabil* muzeu etnografic, piesele adunate nu sunt rarități, ci *exemple tipice*, servind pentru a învedera, prin metoda comparativă, particularitățile distinctive ale „etniilor”. Dacă un atare muzeu ar poseda și piese demonstrative ale trecutului, cât mai edificatoare, datele concrete ale mai multor epoci ar putea servi să se reconstitue, ca liniile punctate din desemele geometrice, cel puțin câteva segmente din „linia de destin” a unei națiuni. Afară de aceasta, să ne gândim bine : o troiță stângaciucioasă cioplită dar care a păzit îndelung și cu pietate o răspântie românească ; o năframă în care au tremurat nădejdi și s'au uscat lacrimi ; un ulcior care cu gravurile sale simbolice și ades indescifrabile, continuă să invoace, din rafturile muzeului, într'o limbă pictografică de mult uitată, „sănătatea” și „norocul” neamului ; un plug pe care cineva, odată, ca atâția alții azi, l-a purtat prin brazde, spre belșugul celor de demult dar și spre pilda celor viitori ; un fluer pe care un vârf dibaci de cuțit a tălmăcit cu semne măestrite, ca pe un răboj, doina și dorul, pentru ca astfel fluerul să cânte mai departe, în tăcere, când sufletul va fi sburat . . . toate acestea, și atâtea altele, nu sunt oare documente în care se descifrează avânturi obștești și veșnic renăscute ? Din aceste avânturi cresc înfrățirile și jertfele. Cu ele se hrănește sufletul unui popor ; din ele sunt țesute, chiar, *destinele* lui. Ce fântână de miraculoase revelații poate fi deci un muzeu etnografic, dacă la întocmirea lui își dau mâna trei tovarăși : voința stăruitoare să culeagă ; mintea cunoscătoare să aleagă ; inima, iubitoare, să înțeleagă. Și aceasta din urmă pentru că chiar din conștiința apartenenței la comunitate, care constituie cheagul național, o bună parte este tocmai de o ființă cu iubirea. Când pe o reciprocă iubire se sprijină etnicul, toate prestațiile lui și toate „documentele” în care el se înscrie, — tot cu o mare doză de iubire se interpretează. Aceasta nu se desminte nici în cartea Profesorului Rădulescu-Motru, din compoziția căreia cu toată aparența de pură expunere doctrinară, se resimte, la fiecare pagină, iubirea de neam.

De altfel, pentru că vorbim despre construcția cărții acesteia, cetitorul care e obișnuit cu scrisul D-lui C. R.-Motru, va observa, de data aceasta, poate, urma unei reținute nervozități și parcă, ceva abrupt în factura ei : e, de sigur, urma vijeliilor prin care trecem, vijelii sub bătaia cărora neobositul și vîgurosul cărturar și gânditor român, a găsit totuși toată puterea pentru a-și continua deslășurarea arbore-scentă a concepțiilor ce decurg din constituția și din vocația sa.

Prin obiectivele pe care și le-a ales, cartea răspunde prompt și copios exigențelor timpului de azi, — de aceea e, cum și trebuie să fie, un document al timpului său. Totuși ea rămâne pentru oricând o contribuție de mare valoare, fie că cetitorul de azi i-ar adopta toate părerile, fie chiar dacă se îndoiește asupra unora dintre ele. De ce ? Pentru că chiar și dacă unele concluzii pot comporta discuții, premisele desprinse din vasta erudiție a autorului rămân puncte de plecare de care trebuie să se țină seama. Materialul acesta, departe de a fi o îngrămădire amorfă în spațiile sub-paginale, e prezentat cu mare însuflețire, într'un text atractiv, plin de naturaleță. O puzderie de gânduri, de ipoteze, de sugestii fecunde, fac din „Etnicul românesc”

cea mai dinamică dintre scrierile D-lui Prof. Rădulescu-Motru. Aceasta, fără îndoială, nu atât din cauza „vijeliei” însăși, ci prin virtutea dinamizantă pe care ideea de „Națiune” o posedă pentru noi [toți, azi, când o purtăm, ca pe un steag, sub suflarea vijeliei.

EUGENIU SPERANTIA

DIN TRECUTUL PĂMÂNTULUI ROMÂNESC

— LOCALIZAREA DACIEI MALVENSIS —

Aminteam în rândul trecut, în cadrul unei recenzii (v. „Transilvania”, 73, Nr. 12, p. 963), că nici în privința localizării *Daciei Malvensis* autorul cărții *Oltenia Romană* nu a avut noroc. Greșala științifică nu vine propriu zis din faptul că, într-o chestiune controversată, cineva se declară pentru una din ipoteze, ci doar din lipsa de criterii de care să dovedească atunci când, din cele două soluții, alegerea îi cade pe cea mai rea, respingând cu tărie și brutal părerea cealaltă, care, după cum se va vedea, e azi mult mai acceptabilă din atâtea puncte de vedere.

Bănuind că lucrul are un oarecare interes pentru cetitorii intelectuali ai acestei reviste, nu va fi de prisos să examinăm, aici, cum stau, de fapt, lucrurile.

În organizarea politico-administrativă a Daciei romane, constatăm, la un moment dat, că în locul celor două părți (*Dacia Superior* și *Dacia Inferior*) pe care le avusese provincia, începând cu domnia lui Hadrian (adecă de prin anii 118—119), Dacia e împărțită în trei sub-provincii. Acestea purtau numirile *Dacia Porolissensis*, *D. Apulensis* și *D. Malvensis*. Azi știm mult mai exact data la care a intervenit această schimbare: între 8 Iulie și 27 Septembrie 158 (nu 159! Vezi noua ediție a cărții mele *Trans. în Antichitate*, ce va apărea în curând). Motivele tripartitei vor fi fost mai multe. Din ele, cele mai importante trebuie să fi fost o mai bună administrație civilă, dar și o mai avantajoasă apărare a granițelor tot mai primejduite acum de incursiunile acelor *Daci liberi* sau — cum li se mai spunea — *Daci Mari* (Megaloi Dakoi) ca și de mișcărilor lumii barbare din Nordul și Nord-Vestul provinciei.

Nu e lipsit de însemnătate să știm că, potrivit acestei împărțiri, *Dacia Porolissensis*, în Nordul Ardealului (cuprinzând orașele Napoca—Clujul și Potaissa—Turda) și *Dacia Malvensis* (a cărei localizare e, după cum vedem, discutată) aveau fiecare un șef aparte, cu titlu de *procurator*, care mai era și comandantul trupelor (auxiliare, nelegionare) din provincia respectivă. Cu toate acestea, ei se aflau într-o oarecare dependență de guvernatorul Daciei *Apulensis* care era mai mare în grad decât dânsii. Acest guvernator, de rang pretorian (*vir praetorius*) era, în același timp, și generalul comandant al brigăzii din Alba-Iulia, al legiunii XIII gemina și totodată și șeful suprem al tuturor trupelor din *Dacia Apulensis*. — Primejdia venea, după cum am văzut, din Nord și din Nord-Vest; *Dacia Porolissensis*, organizată autonom cu șef aparte, e o provincie de frontieră, îndreptată tocmai spre izvorul relelor. E de

presupus că și Dacia Malvensis fusese creată din același spirit defensiv, contra atacurilor ce puteau veni (și au și venit după vreo 10 ani) dinspre câmpia Dunării și a Tisei, din partea Marcomanilor și a Iazygilor sarmați. Dinspre Sud și Răsărit, nu se arăta, în acel timp, nicio primejdie.

Deslănțuirea năpraznicului războiu cu Marcomanii, prin anul 167, face să fie adusă în Dacia și a doua legiune, a V-a Macedonica, care primește ca garnizoană Potaissa—Turda.

Prezența în Dacia a două legiuni impune, însă, o nouă schimbare în organele de conducere a provinciei tripartite. Incepând cu anul 167—8, în fruntea fiecărei părți a Daciei vom avea câte un *procurator*, iar ca guvernator general al celor trei Dacii va fi numit un fost consul (vir consularis), cu sediul în Apulum.¹⁾ Știm că după o scurtă perioadă de încercări provizorii, primul despre care se poate afirma că a fost cu adevărat „*legatus Augusti pro praetore trium Daciarum vir consularis*” (sau numai „*consularis III Daciarum*”) e M. Claudius Fronto, în 168/9. De aici încolo, nici *procuratorul Daciei Porolissensis* nu va mai avea atribuții militare, adecă nu va mai fi *el* comandantul trupelor din provincia lui, căci între aceste trupe se află acum și o legiune cu un comandant, general, de rang senatorial, de obicei un fost *praetor*, peste care, în mod normal, nu putea sta un *procurator* de rang evestru. *Procuratorul Daciei Porolissensis* va rămânea, cum fusese și este și mai departe și colegul său din *Apulensis*, numai cu atribuții administrative-financiare. Cine e comandantul forțelor armate din Dacia *Porolissensis* nu e chiar lămurit arătat. Credem, ca și Stein, că acesta e însuși comandantul legiunii V Mac., care, normal, e șeful suprem și al trupelor auxiliare ce aparțin unei legiuni. După Nesselhauf, însă, comandantul de legiune e numai șeful brigăzii sale (*legatus legionis*). În acest caz, ar trebui să presupunem că șef suprem al tuturor trupelor din *Porolissensis* e însuși guvernatorul consular. În orice caz, comandații de legiuni, atât cel al legiunii V Mac., cât și al leg. XIII gemina, nu sunt decât *comandanți militari*, fără atribuții de ordin civil; ei nu sunt, deci, *gubernatori* în provinciile *Porolissensis* și *Apulensis*, cum se credea odată (vezi de p. Domaszewski, *Rangordnung*, p. 156), din simplul motiv că ei nu sunt investiți cu *imperium praetorium*.

Numai situația *procuratorului Daciei Malvensis* nu se schimbă. În provincia lui negăsindu-se nicio legiune, ci numai câteva trupe auxiliare, acestea îi vor fi supuse direct, ca și mai înainte, tot lui. De aceea, el își și păstrează caracterul său presidial, de șef oarecum autonom al provinciei sale, fapt care iese la iveală și din titlul de *praeses* ce-l poartă uneori. E dela sine înțeles, iarăși, că guvernatorul general, e, în același timp, și comandantul suprem al forțelor armate din pro-

¹⁾ Total greșită e părerea d-lui D. Tudor, *Oltenia Rom.* p. 54, că acest guvernator general (vir consularis!) e și comandant al legiunii V Mac. O asemenea afirmație desvăluie o completă necunoaștere a raporturilor ierarhice în administrația civilă și militară a Imperiului. Comandantul unei legiuni e abia un fost *praetor* (uneori nici nu avusese această magistratură!), câtă vreme consularul celor trei Dacii e un fost consul și e superior în grad oricărui *procurator* și oricărui comandant de legiune. Tocmai de aceea se și schimbasesc doar conducerea centrală, instituindu-se un guvernator de rang consular.

vincia Dacia Apulensis. Mai amintim, în trecut, că procuratorii din Dacia Apulensis și Porolissensis sunt *centenari*, iar cel din D. Malvensis de un grad superior, *ducenarius*. Dintre cei dintâi, cel din Apulensis e, pe scara ierarhică, superior celui din Porolissensis.

Știind, acum, toate acestea, să vedem unde se poate localiza Dacia Malvensis. Observ din capul locului că *nicio dovadă* nu este în favoarea Olteniei. Totuși, cei mai mulți au admis, comod și fără multă bătaie de cap, această alegere, deși nimic nu o sprijinește. E curios, dar așa e! Dar de ce s'a decretat așa, fără nicio probă concludentă? Fiindcă, după cum arată învățatul vienez C. Patsch, la Bănat nu s'a gândit nimeni, deoarece, pe timpul acela, *se credea că Bănatul n'a făcut parte din Dacia*. Cum D. Porolissensis și Apulensis erau în Ardeal (aici erau și localitățile Porolissum—Moigrad și Apulum—Alba-Iulia), nu rămânea pentru D. Malvensis decât... Oltenia.¹⁾ Azi se știe însă, că întreg Bănatul a fost roman și aparținea Daciei.

Pornind deci dela o părere falsă, Dacia Malvensis trebuia localizată în Oltenia. Insași împrejurarea că nici până acum nu s'a verificat această localizare ar fi deajuns, pentru a avea o rezervă justificată și a căuta o altă soluție.

Unul din cei ce au căutat o altă soluție e savantul C. Patsch, pomenit mai sus. D-sa aduce drept dovadă *pozitivă* o inscripție găsită în localitatea Denta în Bănat, unde e vorba de un individ C. Kaninius Sabinianus D C M, ceea ce, după interpretarea foarte logică și concordantă cu normele epigrafiei latine, înseamnă D(ecurio) Coloniae) M(alvensis), adică consilier al coloniei Malva. Că un oraș Malva (Malve, Malvensis, Malvese) a existat în Dacia, e lucru sigur: se atestă prin mai multe dovezi epigrafice necontestabile găsite în alte provincii și, deci, fără folos pentru localizare. E adevărat că nu toți au aderat la deslegarea lui Patsch și că Mommsen, atunci când a publicat inscripția, nu se gândise la această posibilitate. Nu se gândise, de sigur, și pentru că el credea că această *colonia Malvensis* se află în Dacia *orientală* (după cum alții au văzut foarte multă vreme în ruinele dela Celei, de lângă Dunăre, în Oltenia, locul Malvei; acum se știe că aici avem Sucidava). Cu dreptate amintește Patsch că lipsa oricărei greșeli în restul inscripției, ca și întrebuintarea pe o scară foarte largă a prescurtărilor în același document sunt în stare să înlăture orice îndoială asupra lecturii propuse de dânsul. Firește că unora li se pare că prin litera M ar putea să fie indicată orice colonie din Imperiul roman începând cu această inițială. E deajuns să le răspundem că în forma aceasta radicală nu se abreviază, de obicei, decât numele de localități apropiate, deci *arhicunoscute* pentru cetitorii localnici. Malva trebuia să fie, după Patsch, la Denta sau, undeva, în apropiere, în Bănatul de Vest.

În favoarea identificării Bănatului cu Dacia Malvensis se declară mai nou și alt bun cunoscător al istoriei Daciei, profesorul A. Stein, coautor la ediția a doua a faimoasei lucrări intitulată *Prosopographia*

1) Alții au propus Nord-Estul Daciei (K. Miller), iar Mommsen se gândea, pare-se, la Dacia răsăriteană.

Imperii Romani. În lucrarea sa privitoare la *Dacia*, A. Stein mai aduce un nou argument epigrafic în sprijinul teoriei lui Patsch.

E vorba, în speță, de o inscripție, găsită, mai de mult, la *Bumbești*, în Oltenia, datând de pe timpul lui Sept. Sever, din care apare clar că în fruntea trupelor auxiliare din ținutul în care era castrul se găsea nu *procuratorul presidial* al provinciei *Malvensis* (cum ar fi trebuit să fie în caz că Oltenia ar fi fost *Dacia Malvensis*), ci guvernatorul general din *Dacia Apulensis*. Semn evident că regiunea *Bumbești* din Oltenia (și Oltenia însăși) aparținea *Daciei Apulensis*.

Dar, înafară de aceste argumente, mai pot fi aduse și altele împotriva identificării *Daciei Malvensis* cu Oltenia și pentru localizarea acestei provincii în Bănat. Am văzut că celelalte sub-provincii — *Apulensis* și *Porolissensis* — și-au luat numele dela localitățile din interiorul lor, localități de o oareșică importanță civilă sau militară. Fără îndoială că și *Dacia Malvensis* își datorește numele acelei localități *Malva* (sau cum se va fi numit exact). Se spune, de obicei, că în numele *Malva* se cuprinde un radical indoeuropean, lett. și get. *mal'* (de unde și românescul *mal* = țarm). Lucrul ni se pare foarte adevărat. Aceasta ar însemna, atunci, că localitatea se afla undeva lângă o apă sau, mai curând, într'o regiune înconjurată de ape, „între ape”, etc. O asemenea situație s'ar potrivi și cu Oltenia, dar mai curând cu Bănatul de Vest, înconjurat de *Mureș*, *Tisa* și *Dunăre*. Apoi acesta e străbătut în interior de *Bega*, *Timiș*, *Bârzava*, *Cărașul* și *Nera*, râuri care în partea vestică a Bănatului formează atâtea teritorii, unele foarte înguste, „între ape” (*Mureș-Tisa-Bega*; *Bega-Timiș*; *Timiș-Bârzava*; *Bârzava-Timiș-Dunăre-Căraș*; *Căraș-Nera*). Localitatea *Denta* se află ea însăși pe malul *Bârzavei*. Împotriva Olteniei vine însă un fapt care nu poate fi neglijat în discuția asupra acestei chestiuni. E curios, anume, că localitatea *Malva* nu e pomenită de niciun autor antic sau timpuriu medieval și, ceea ce e și mai surprinzător, de niciun itinerariu sau geograf, nici de *Tabula Peutingeriana*, nici de *Notitia Dignitatum*, nici de *Procopiu*, nici de geograful *Ravenat*. Dacă ea ar fi fost în Oltenia, pe malul *Dunării* sau al *Oltului*, sau în interiorul Olteniei, pe *Jiu*, ne-amintirea acestei colonii (în niciunul din izvoare) ar fi de neînchipuit, căci în aceste izvoare liniile de mai sus sunt descrise, cu localitățile ce se înșiră de-a-lungul lor, și între care se află și unele mult mai puțin importante decât *Malva* noastră. *Alta* e situația, în schimb, pentru Bănatul vestic. Porțiunea apuseană a Bănatului nu e trecută niciodată în revistă de obișnuitele izvoare geografice ale *Daciei*. Nicio mirare, prin urmare, că *Malva*, localizată de *Patsch* în Bănatul apusean, nu apare în aceste documente.

Nu e însă numai această curiozitate de neînțeles. Mai există o împrejurare care dă iarăși de bănuț. Cum se face, ne întrebăm, că până acum nu am reușit să descoperim nicio inscripție cu numele acestui oraș, scris întreg sau chiar și numai *abreviat*, afară de documentul epigrafic dela *Denta* (de care unii se îndoiesc — fără rost)? Cum de în Oltenia, atât de bogată în documente epigrafice de tot felul, nu a ieșit la iveală nici măcar o inscripție de valoarea celeia dela *Denta*? Ca orașul *Malva* — despre care știm sigur că era colonie pe-

la 230 — să fi fost un târg așa de mic și de neînsemnat, ascuns undeva într'un colț rătăcit al Olteniei, încât să fie greu a da de locul lui, nu ne vine să credem. El trebuie să fi avut o oarecare importanță căci, altfel, provincia nu s'ar fi numit după dânsul, ci după alte strălucite centre urbane și militare din Oltenia, cum erau, de pildă, Drobeta și Romula. Faptul nu-și găsește altă explicație decât că orașul se afla într'o regiune extrem de săracă în inscripții, așa cum e tocmai jumătatea apuseană a Bănatului. În sărăcia generală de monumente de piatră a acestei regiuni bănățene nu e deloc surprinzătoare lipsa altor inscripții cu numele Malvei.

După cum se vede, lucrurile nu stau chiar așa de simplu. Pentru mine, cumpăna trage foarte apăsător spre teoria bănățeană, pe care, o văd mult mai susținută prin argumente, decât ipoteza olteană.¹⁾ Evident, o descoperire viitoare ar putea aduce vreo dovadă absolut peremptorie, căreia nu i se va mai putea opune nimic. Această descoperire, însă, nu depinde numai de omul de știință, ci (și se poate că numai) de hazard. Adevăratul om de știință va avea, de sigur, dreptul de a aprecia puterea argumentelor aduse pentru sau contra, declarându-se în favorul uneia sau alteia din păreri, venind eventual cu sugestii și probe proprii. A respinge, însă, o teorie judicios sprijinită de către nestorul arheologiei și istoriei antice a Sud-Estului european, în forma cum o face autorul *Olteniei Romane* (p. 93, în notă): „Identificarea Malvei [de către C. Patsch] cu Denta din Bănat, (virgulă: sic!!) e lipsită de cea mai elementară dovadă”, — nu cinstește nici pe tânărul cercetător și, cu atât mai puțin, pe un om de știință!

C. DAICOVICIU

FRESCELE DELA CURTEA-DE-ARGEȘ

Mulți din câți au auzit de ea cred că biata Comisie a Monumentelor Istorice este un organ oarecare de lucru, alături de atâtea altele, al Ministerului Culturii Naționale și care nu privește decât pe membrii ei și pe acel Minister. Mi s'a întâmplat și să iau parte la ședințele comisiei, atunci când le prezida Nicolae Iorga, lăsând să curgă apropierile și propunerile ca dintr'un corn al belșugului, cum mi s'a întâmplat și să mă urc pe schele împreună cu însuși președintele sau cu vreun arhitect al ei, la vreo biserică de 500 de ani, pentru cine știe ce cărămidă smintită dela loc, unde o așezase atunci un meșter zidar intrat cu toate calfele lui în cântecele bătrânești. Comisia Monumentelor Istorice este o putere, cu rădăcini foarte depărtate, poate în zilele Regulamentului Organic, și care și-a luat sarcina să ne păstreze trecutul nestruciat. Ea luptă cu secolele și le biruie. Dacă strămoșii mai trăiesc printre noi, le-o datorăm ei. Ea este istorie vie, nu de pergament și de hârtie, ci de piatră. Este destul să treacă pe vreo culme, unde se macină o cetate din timpuri uitate, îngrădită cu pustiu și acoperită cu fulger, ca Cetatea Neamțului din amintirile lui Creangă,

¹⁾ Mai nou, teoria olteană o susține cu argumente logice (după a mea părere neconcludente) d-l Herbert Nesselhauf din Berlin.

pentruca, la un cuvânt al ei, risipa să se oprească. Dacă își trăește zilele din urmă, în vreun sat, la o parte de marile drumuri, o biserică în care de mult nu se mai slujește, ca și cum și Dumnezeu a părăsit-o, și și-a căutat un alt adăpost și comisia se arată, curată spoiala de pe Pisanie și descopere un ctitor dela 1500, biserica învie, prin mâna meșterilor, în vechea strălucire. Comisia Monumentelor Istorice este pe din două în tot ce a făcut omul pe pământul românesc: o jumătate, timpul de față cu toate isprăvile lui, în seama Ministerelor și a așezămintelor de tot felul, iar cealaltă jumătate, trecutul, cu toată zestrea de frumusețe și de credință în vieață, în seama ei. Puțini o știu, dar ea merge în pas cu noi și primește, ca singură moștenitoare, orice vremea făurește vrednic să rămână. Pe celelalte le suflă vântul istoriei, oricâtă mincinoasă strălucire le-a înconjurat la început. Ea, care nu este de astăzi, este adevăr, pe când lumea, în care ne mișcăm, este părere. Bunurile pe care le facem noi sunt amestecate, pieritoare cele mai multe, pe când ale ei sunt cele care s'au ales dintre celelalte și statornice.

A ieșit zilele acestea o carte, „Frescele din Biserica lui Neagoe dela Argeș”, care a fost înjghebată de d-l Victor Brătulescu, Secretarul acelei Comisii, cu ajutorul colecțiilor ei. Este o lucrare care poate sta alături, în parte și ca descoperiri, dar mai ales ca înfățișare grafică și bogăție de podoabe, cu volumul despre Biserica Domnească dela Argeș, înjghebat de Secretarul depe vremuri al Comisiei, d-l Virgil Drăghiceanu. Orice iscusită zăbavă între lucrurile ei se întoarce între noi cu asemenea câștiguri pentru știință și pentru artă. Cea dintâi curte voevodală a domnilor Țării Românești ne-a dat până acum aceste două documente ale înaltei vieți sufletești care o deosebea. Biserica lui Neagoe ar fi chiar, după părerea domnului Brătulescu, un fel de rămas bun dela vechea cetatea de scaun, al Domnilor, care începeau să se mute la Târgoviște. Reședințele domnești s'au plimbat, în cursul secolelor, dela Câmpulung și Curtea-de-Argeș la Târgoviște și București, dar biserica Meșterului Manole a rămas până astăzi fără asemănare. Banul plătit de cuviosul Neagoe Basarab pentru noua lui cetate de scaun, a fost și s'a dovedit de aur curat. Mai mult decât o călătorie în orașelul, ajuns o necropolă de regi, cu întârziere în umbra măreței clădiri, ne convinge o răsfoire cu răgaz a cărții, pe care o avem la îndemână. Ea știe să vorbească mai cu înțeles decât zidurile de astăzi. Cuvântul de deslegare a acestei taine ni se dă chiar dela început.

Frescele, care stau în culori strălucite înaintea noastră, sunt luate nu dela Biserica lui Neagoe, ci dela Muzeul de Artă Bisericească din București. Ele au fost scoase de pe pereți acum 50 și mai bine de ani, de arhitectul francez adus de Regele Carol ca să restaureze câteva locașuri dumnezeiești amenințate cu ruina, Lecomte du Noüy. Biserica lui Manole a fost atunci dărâmată până în temelie și ridicată din nou. Mormintele vechi, cele din podele, ale Domnilor, au fost găsite și aduse până la noi. Un singur mormânt, acela din zid, mormântul cântecului bătrânesc al soției lui Manole, nu s'a gândit nimeni să-l caute. El s'a pierdut cu acest prilej pentru totdeauna, amestecat

cu molozul în loviturile de casma ale streinului, care n'a crezut în spusa legendei. Domnul Brătulescu a descoperit însă, domnia-sa cel dintâi, semnătura lui Manole, care a fost meșter pietrar în acei ani și a cioplit toate pietrele care au acoperit somnul de veci al Voevodului și casei lui. Ne aplecăm înfiorați peste acele cirlice cu prescurtări care ar fi să fie ale numelui celui vestit. Iar dacă omul a trăit cu adevărat și a împletit cu dalta lui toate aceste cruci, izvoade și scrisuri de piatră, pe care ne purtăm mâna și le simțim calde parcă, de o vieață neașteptată, atunci a trăit și toată lumea legendei, care nu mai este legendă? Atunci a avut ființă și soția lui Manole și mormântul ei dindărătul unei lezezi din zid? Pe Neagoe îl știm, spre deosebire de alți domni dinaintea lui, și cum vorbea, îl auzim tocmindu-se cu zidarii și spunând o vorbă de milă și acestei femei care trebuie să fi fost frumoasă. Ea se ferea după ceilalți, fără să bănuie că avea să fie chitul de carne și de sânge care să intre ea în ele. Domnul trebuie să fi vorbit cu vorbele lui Neacșu, dela 1521, care ne-a lăsat cea mai veche scrisoare românească pe care o avem. Se găsește și astăzi în arhiva orașului Brașov, unde a fost trimisă negustorilor sași. Limba este foarte aproape de a noastră, cum este aproape și iia, care se vede cu mânecele ei cu râuri la Doamna Ruxanda, soția lui Radu dela Afumați, și fata Despinei și a lui Neagoe.

Curtea era românească în graiu și în port. Slavonia din hrisoave și din biserică semăna cu mantaua grea de brocat ținută pe umeri. Se purta, ca o moștenire bizantină a stăpânitorilor de țară numai la ceasuri mari. În vieața de toate zilele nu folosea la nimic și era ținută în dulap.

Pereții bisericii lui Neagoe dela Curtea de Argeș nu mai sunt acoperiți cu frescele zugravului Dobromir, ci cu pictura murală a unui artist de astăzi. Sfinții nu mai au culorile calde din vechime. Aurul de pretutindeni, care face și aerul galben, le-a slăbit și pe ele. Alabastrul parcă este încetșosat, roșul se face roșu de seară, verdele se poleiește. Din această pricină poate, chipurile n'au adâncime și strim-tează locul și așa destul de îngust. Frescele în schimb, câte au fost scoase, pentru că multe s'au prăpădit, au luat unele drumul Franței, unde ar trebui găsite și răscumpărate din moștenirea lui Lecomte du Noüy, iar altele, drumul Muzeului de Antichități. Nicolae Iorga a făcut din secția lui Bisericească Muzeul de sine stătător din Casa Crețulescu, al cărui director este domnul Victor Brătulescu. Le-am văzut cu toții acele fresce, scăpate din prăpădul dela Curtea de Argeș. Acolo sunt inconjurate și puțin pierdute în mulțimea celorlalte odoare și icoane. Aici în carte, au fost puse una după alta, în cadrul de lumină lucioasă al foi de hârtie cretată. Capătă ființă aparte. Incântă ochiul și acum, cu o bogăție de culori calde și pline, nu slăbite, ci numai împăcate într'o meșteșugită împărechere. Cât trebuie să fi depărtat pereții, bolțile și stâlpii, făcând cuprinsul deodată mai larg, nu numai pentru oamenii veniți să se închine, dar și pentru sfinți, tot cerul ortodox, care trebuie să se poată mișca liberi și să stea neinghesuiți pe pământ! Câteodată pe ferestrele lăsate deschise nimerea și o rândunică, se înșela de cerul zugrăvit printre îngeri și năvălea nevinovată în el. Pentru că

Dumnezeu este bun cu vietățile lui făcea din cerul acela de pensulă un cer adevărat și rândunica trecea mai departe fără să dea de vreo piedecă și nici să se lovească. Iată cele mai puternice bucăți, Ion Botezătorul, cu capul lui de durere, deși aduce la cunoștință vestea cea mare a mântuirii, pentru că mântuirea nu este prilej de bucurie, ci ne cere jertfă și moarte; Arhanghelul Mihai, care este încrederea și este judecata însăși, aproape vesel între aripile portocalii (ale lui Ion Botezătorul erau cafenii și posomorite); Sfântul Iacov Persul, în mantaua de culoarea zalelor aurite, cu tichia cu fund verde și mărgini roșii, ridicând peste lume crucea albă cu două brațe, ca un luceafăr de dimineată care liniștește apele; Sfânta Ana, cu veșmântul verde și galben și cu cearcăn de sfințenie nespus de mare, pentru că trebuia să ia din el și Maica Domnului, pe care o ține mică pe braț, cu privirea pierdută, văzând dincolo de pământ.

Nu sunt niște făpturi dumnezeiești în mișcare. Sunt numai puterile nedeslănțuite, care ies din ceață pentru noi și s'ar putea întoarce în ea, cu semnele în toată arătarea lor ale acestor puteri. Nu simțim teama, ci numai mirarea închinătoare. Se revarsă și peste noi și ne apropie de ei, ca într'un alaiu de laudă, culorile de curcubeu ale frescelor veșnic noi și vii. Suntem ca rândunica de adineauri și putem trece din mila prea înaltă și numai o clipă, prin cerul ortodox. Tot ca ea, ne ducem înainte țipând de bucurie și nu ne dăm seama.

S'a întors între noi biserica lui Neagoe cea dela început; a lui Lecomte du Noüy rămâne rece și streină. Legendele vechi au înviat și ele odată cu ea. Căpătăm tărie și încredere privind-o. La fel ca ea, cu toată priceperea și iubirea cu care fusese lucrată, țara a pierdut în noaptea istoriei ei ceace pusese împreună ziua. Când ne-am zidit în ziduri, ca la marginea de răsărit, pe cei mai buni ai noștri, clădirea nu numai că a ținut, dar s'a împlinit și cu tot ceace pierduse de acea parte. Trebuie să ne purtăm și mai departe deopotrivă, pentru ca biserica lui Neagoe, să stea înaintea noastră întreagă și strălucită, de tot ceace un neam a pus în ea, de când s'a trezit pe lume. Toate legendele trecutului sunt pe lângă noi ca să ne ajute.

EMANOIL BUCUȚA

„ASTRA” IN BANATUL IUGOSLAV

Se știe că frații noștri din fostul Banat iugoslav au și ei o ASTRA, făcută după chipul și asemănarea *Astrei* noastre. Erau vremuri, acum trei-patru ani, când urmăream cu cel mai mare interes, în gazeta lor „Nădejdea”, cum prinde puteri această mlădiță a celei mai vrednice dintre instituțiile noastre culturale, cum se răspândesc cercurile ei culturale, bibliotecile, corurile și alte inițiative de interes obștesc. Dintr'odată apoi s'a rupt firul acestor informații. Să fi innăbușit războiul toată această activitate atât de promițătoare? — ne întrebam plini de îngrijorare. Vești primite recent vin să ne dovedească cu prisosință că, dimpotrivă, Astra a renăscut acolo cu și mai multă vigoare, și-a „înnoit pe fiii săi, cum se înnoiesc tinerețele vulturului”, — după cum spunea Șaguna, marele ctitor al acestui așezământ. O mișcătoare dovadă despre

această putere nouă de viață este adunarea generală care s'a ținut la Vârșeț, la 9 Decembrie 1942. Au luat parte la această adevărată adunare națională tot ce are mai ales neamul nostru din această regiune: vreo 7000 de participanți din 40 de comune, cu 25 de coruri și fanfare. La adunarea festivă părintele Fiștea, președintele instituției, a rostit o cuvântare plină de demnitate și iubire de neam. D-sa a evocat umbra lui Șaguna, a cărui amintire este vie în acest Vârșeț, unde marele arhieru a petrecut o parte din anii tinereței. Lupta de emancipare a ctitorului Astei este un îndreptar pentru acești frați năpăstuiți. A fost ales apoi un nou comitet, condus tot de părintele Fiștea, iar după masă a urmat unul din acele neuitate concursuri de coruri și dansuri, în care bănățenii sunt neintrecuți. Dăm mai jos (după ziarul *Dacia* din Timișoara, nr. din 25 Dec. 1942) câteva extrase din darea de seamă citită de părintele Fiștea cu acest prilej. Ea are o deosebită valoare documentară, pentru toți cei care urmăresc, ca noi, orice act prin care frații de peste hotare își apără și cultivă ființa națională¹⁾:

Asociațiunea „Astra” a luat ființă în anul 1936, în adunarea de constituire din Petrovasăla, dar în urma împrejurărilor, neputându-se organiza pe teren, n'a avut nicio activitate culturală. Cauza principală a acestei situații nefaste a fost în mare parte în afară de noi, dar, să recunoaștem, am avut și noi vina noastră. Să nu mai scrutăm trecutul, mai vârtos azi, când vedem că „Astra” e o realitate, o Asociațiune vie, în care se pun mari speranțe pentru viitor.

În toamna anului 1937 luna Octombrie, o mână de frați, la înalt îndemn frățesc am preluat conducerea „Astei” și în fruntea unui comitet de acțiune, am pornit a munca grea, la organizarea Cercurilor culturale, pe sate. Organizarea culturală pe teren s'a terminat în luna Aprilie 1938, iar la 22 Mai 1938, am ajuns în plăcuta situație de a putea serba, tocmai aici în orașul Vârșeț, primul praznic cultural, Adunarea Generală a Asociațiunii. Împrejurările, în care s'a pornit acțiunea de organizare au fost nespuse de neprielnice. Când cu statute, când fără statute, deci legal și ilegal, am continuat munca istovitoare, dar nu am descurajat nici conducere nici popor.

În timp de 6 luni, echipele culturale au cutreerat toate satele și centrele și au organizat 40 Cercuri culturale, cuprinse în 6 Despărțăminte culturale.

În toate aceste 40 Cercuri Culturale, am avut înscrși: 42 membri fondatori, 259 membri pe viață și 1475 membri ordinari.

Aceste cifre vorbesc dela sine, cât de gingașă a fost prima organizație culturală, și câte greutate am avut de învins în prima noastră acțiune de culturalizare. Tot în această Adunare generală s'a ales Comitetul central, compus din cei 6 membri de drept cari sunt președinții Despărțămintelor culturale, iar pe lângă aceștia încă 20 membri aleși.

Cu acest comitet, ales prin voința unanimă a Neamului nostru de aici, am pornit a zidi din temelie fortărețele noi culturale.

Pronia cerească ne-a ajutat și noi Românii de aici, cu mari greutate, am reușit în aceasta bătălie culturală. Am reușit, căci nu am zidit nimic pe nisip, ci am ridicat opera salvatoare pe sufletul poporului, pe tradiție și pe idealul sfânt care zace, începând cu mândrul cioban, craiul codrilor, până la scările tronului, în fiecare suflet de român.

„Astra”, astăzi este o realitate, o forță culturală și nu mai este altă forță materială, lumească, care să ne-o răpească din suflet.

¹⁾ Amintim aici un alt fapt îmbucurător pentru noua dezvoltare pe care a luat-o viața culturală a acestor frați: gazeta *Nădejdea* se tipărește în parte cu text paralel cu litere latine și cirilice, pentru a putea fi citită și de ceilalți Români din fosta Iugoslavie. Ea are chiar „o pagină a Timocului”.

Anul 1938 și în parte și anul 1939 a fost timpul, când organizația noastră, culturală a luat avânt, membrii ei activând pe teren cultural cu mult zel și cu multă dragoste.

Toate cele 40 Cercuri culturale, cu concursul intelectualilor, îndeosebi cu concursul apostolilor misionari, cari sunt domnii învățători de aici, cu concursul corurilor și fanfarelor, au aranjat în Dumineci și sârbători, șezători culturale.

În cadrele Asociațiunii culturale s'au aranjat în anul 1938, în 16 Cercuri 27 șezători culturale, în anul 1939 s'au aranjat 61 șezători; în anul 1940, când eram în pragul războiului s'au aranjat 73 șezători culturale, iar în anul 1941 până a izbucnit războiul s'au aranjat 26 șezători culturale.

Cele mai active Cercuri culturale au fost: în anul 1938 Cercul cultural Mramorac și Cubin din Despărțământul Cubin; în anul 1939 Cercurile culturale: Alibunar, Iancuhida, Grebenaț și Satul Nou, în anul 1940—42, Cercurile culturale: Petruvasăla, Alibunar, Satul Nou, Glogoni, Grebenaț și altele.

În anul 1941, în ziua de 6 Aprilie a izbucnit războiul când armatele germane au ocupat fulgerător întreagă Jugoslavia.

În urma acestei stări de război, se interzice de către armata de ocupație germană, orice întruniri, deci se întrerupe orice activitate publică culturală.

Comitetul central nu se mai poate întruni, în complexul lui de 26 membri. I se substituie cei 6 președinți ai despărțământelor, cari se întrunesc din când în când și reglementează mișcarea și activitatea organizațiilor Asociațiunii.

Ca să ieșim din această situație, conducerea centrală a făcut mai multe demersuri pentru ridicarea opreliștei și dobândirea libertății de a ne întruni și de a activa pe teren cultural. Acțiunea întreprinsă, după multe intervenții, a reușit, așa că în ziua de 26 Iunie 1942, sub Nr. 1235/42—I al Comandamentului suprem german din Belgrad, am primit aprobarea noilor statute, în baza cărora am dobândit dreptul de a reorganiza Asociațiunea și de a ne desvolta liber pe teren național și cultural.

Asociațiunea „Astra” în acest timp și-a lărgit cadrele, organizându-se anul acesta Cercul cultural Panciova, apoi Uniunea studenților și mai recent Asociația învățătorilor români din Banatul fost jugoslav. Aceste două organizații din urmă, încadrându-se ca Despărțăminte ale Asociațiunei.

Astăzi, după al doilea asalt cultural pornit în ziua de 4 August a. c., și continuat până azi, avem înscriși în Asociațiunea Culturală „Astra” 166 membri fondatori, 1272 membri pe viață și 7061 membri ordinari, laolaltă 8499 membri. Afară de acest frumos număr mai avem și alții, a căror tablou sosind după încheierea listelor nu a mai putut fi înregistrat, așa că numărul membrilor trece peste 9000.

Pe teren școlar, pentru dobândirea drepturilor școlare pe seama poporului nostru, Asociațiunea „Astra” și-a făcut datoria.

1. A intervenit în problema gîngășă a învățământului primar, intronând limba maternă în drepturile ei, așa, că atât în școala curs inferior, cât și în cursul supra-primar, instrucția se face în limba maternă, iar începând din clasa V se menține ca obiect două ore pe săptămână limba sârbă, iar în clasa VII și VIII se introduce ca obiect tot 2 ore pe săptămână și limba germană.

2. Până în anul 1940/1941, am avut în orașul Vârșeț, Liceu mixt, curs inferior, care a funcționat pe baza de convenție, aplicată reciproc între cele două state. Cu anul școlar 1941/1942, la intervenția Asociațiunii, am dobândit și curs superior, având astăzi Liceu complet cu VIII clase, care funcționează ca secție paralelă pe lângă Liceul sârbesc de stat.

3. Cu anul școlar 1942/1943 s'au separat și elevii înscriși la școala Normală, având și aici secție paralelă română.

4. La intervenția „Astrei” s'a eliberat de către forțele armatei de ocupație germane, Internatul român, care fapt a asigurat bunul mers al învățământului în școlile noastre secundare.

Pe teren social-național, Asociațiunea „Astra” a fost la înălțime. La apelul ei s'a vărsat pentru „Darul Ostașului” suma de 780 000—dinari, care sumă prin transfer a fost transpusă „Spitalului bănațean”. Darul Ostașului din Timișoara, în Lei atîngându-se suma de 2,000 000—. La apelul „Astrei” s'a adunat pentru „Spitalul bănațean” numai dela 10 sate de aici, lingerie și diferite efecte în valoare de peste 3 milioane Lei, cari efecte asemenea au fost transpuse și date în primirea conducerii „Spitalului bănațean” din Timișoara. Toate fapte cari vorbesc dela sine!

Asociațiunea „Astra”, dela întemeierea sa și până azi, a înființat 6 biblioteci pentru Despărțămintele culturale, 40 biblioteci pentru Cercurile culturale și 40 biblioteci școlare, în total 86 biblioteci, a augmentat și înzestrat pe cele existente și biblioteca Internatului român din loc, precum și biblioteca centrală. Toate aceste biblioteci au fost predate și primite cu inventar.

„Astra” a sărit în ajutorul elevilor săraci dela școlile primare, liceu și școală Normală, distribuind elevilor săraci, dar merituosi: cărți școlare, iar ca premii a distribuit la finea anului școlar 1941/1942, cărți la peste 86 elevi merituosi.

Ajutoare în bani elevilor săraci „Astra” a distribuit 21.280— dinari, la coruri și dirijori 28.185— dinari.

Pentru voluntarii români s'a adunat un fond de 15.700— dinari din care a distribuit familiilor acestora 13.500— dinari.

Asociațiunea a aranjat cu scop de propagandă culturală, la 25 Februarie 1941, o „Serată dansantă”, iar la 24 Ianuarie 1942, a prăznuit „Ziua Unirii”, aranjând un festival cultural, la care au luat parte coruri și fanfare și peste 3000 de frați, înfruntând cel mai cumplit ger, cu seninătatea omului care-și face datoria. Venitul curat în suma de peste 20.000— dinari a fost destinat și donat soldaților răniți români.

În timpul de față, Asociația a contribuit, la apelul Primăriei orașului, direct și prin colectă cu peste 12.000— dinari, pentru ajutorul de iarnă, din care 30 familii de săraci români, vor primi zilnic, timp de 3 luni câte o mâncare caldă.

Averea Asociațiunii :

a) Inventarul Asociațiunii	52.000—.
b) Taxă dela 166 membri fondatori a 500	83.000—.
c) Taxă dela 1272 membri pe viață a 200	254.400—.
d) Taxă dela 7061 membri ordinari a 20	141.220—.

Total dinari: 531.120—.

Din această sumă s'a vărsat la centru pentru fondul general „Astra”, Fond inalienabil, deus la Banca „Lucafărul” pe libel cu mențiunea „Fondul general” „Astra din Vârșeț” dinari 317 mii 655—, s'a deus pe libel „Fondul cultural Astra” dinari 7.045—, deci starea averii Asociațiunii Inventar și capital 538.165— dinari.

TR.

DR. ARTUR ANDERCO

Joi, 14 Ianuarie, s'a stins din viață, în localul Consulatului Român din Oradea, în etate de abia 35 de ani, avocatul Dr. Artur Tili Anderco, fiu al Maramureșului și unul din intelectualii de elită ai Românilor din Ardealul de Nord.

Descendent al unei vechi familii nobile și preoțești din Homorodul Sătmăruului, din care mai mulți membri au slujit ca preoți în Maramureș, decedatul a văzut lumina zilei în frunțașă comună Ieud, din apropierea Cuhiei, străvechea reședință vovodală a lui Bogdan Descălecătorul. Crescut pe meleaguri pline de fermecătoare amintiri istorice și la umbra bisericuții de lemn a satului, veche de șapte sute de ani, feciorul popii din Ieud s'a identificat, încă din copilărie, cu interesele și aspirațiunile Maramureșului românesc, pentru redobândirea căruia și-au jertfit viețile, în actualul război, cei mai buni fii ai lui, în frunte cu Căpt. Corneliu Iuga din Săliștea, Căpt. Ilie Bota din Slatina, Locot. Mihai Calinici din Slatina, Locot. Vasile Berciu din Călinești, Locot. Ion Tămaș din Budești, Locot. Vasile Negrea din Slatina, Sblt. avocat Nicolae Vlad din Săliștea și Sblt. Ion Ardeleanu din Vad, căzuți eroic pe frontul din Răsărit.

Dr. A. Andrcu a urmat cursul primar la școala din satul lui natal, iar cel secundar la Liceul „Dragoș-Vodă” din Sighet și la Liceul „Mihail Eminescu” din Satu-Mare. În toamna anului 1926 s'a înscris la Universitatea din Cluj, unde și-a luat licența în științele comerciale, apoi licența și doctoratul în drept. În tot timpul studiilor a fost întâiul între conșcolarii lui, fiind apreciat ca un spirit inteligent, pătrunzător și muncitor, ca un camarad sincer și cinstit. Datorită acestor calități alese, el devine președintele „Cercului Studenților în Drept”, membru în comitetul „Centrului Studențesc” și președintele „Cercului Studenților Maramureșeni.”

După ce a mai petrecut și câțva timp în străinătate, el s'a stabilit definitiv în capitala Maramureșului, unde era atât de mult de făcut, mai ales în domeniul economic, acaparând aproape în întregime de străini. Imprejurările politice de atunci ne fiind prielnice, tânărul plin de avânt a fost silit să facă câțiva ani pe avocatul stagiar și pe funcționarul Primăriei Sighet. Surplusul energiei lui și l-a închinat propagandei culturale, dar îndeosebi organizării tineretului intelectual român, în care scop, în colaborare cu câțiva prieteni, a pus bazele „Asociațiunii Presei Române din Maramureș” și ziarului „Graiul Maramureșului”, pe care le-a și condus mai multă vreme, cu destoinicie și demnitate.

Mai târziu a fost ales deputat la colegiul de industrie și comerț al ținutului Someș, apoi membru în consiliul de administrație al Centralei Cooperative din București, care i-a primit toate sugestiile privitoare la activitatea cooperatistă din Maramureș. Astfel el devine organizatorul și îndrumătorul băncilor și cooperativei populare din Maramureș, reușind să exopereze toate sumele reclamate de instituțiile economice românești din acest județ atât de sărac. Ca recunoștință pentru activitatea lui atât de binefăcătoare, băncile „Tisa” și „Maramureșana” l-au ales în consiliile lor de administrație.

După tragedia din Septembrie 1940, Dr. Anderco a rămas în Maramureș, preluând conducerea „Băncii Maramureșana”, o veche instituție românească, înființată în 1912. Fiind ales și în comitetul de conducere a Centralei Cooperative Române din Cluj, el a devenit unul din conducătorii de frunte ai Românilor din Ardealul de Nord, ale căror drepturi și interese le-a servit și apărât până 'n ultima clipă a vieții lui. Trupul lui neînsuflit a fost transportat la Ieud, unde a fost înmormântat alături de părintele lui, fiind deplâns de întreaga suflare românească a Maramureșului.

Dr. Al. Filipașcu

EUROPÄISCHE LITERATUR

Intre revistele germane ieșite în vremea din urmă ca să dea literatură, dar mai cu seamă articole de lămurire a altei lumi care par'că ar vrea să se nască și știri dela toate popoarele, trebuie neapărat pusă și „Literatură europeană”, — „Europäische Litteratur“ din Berlin. Am înaintea mea numărul 8, pe Decembrie. Celelalte 7 dinainte trebuie să semene ca înfățișare și în cuprins, cu acesta și cele viitoare deopotrivă. Se poate vorbi de unul ca de toate.

Este un număr închinat Dunării, fluviul neamurilor. Au scris despre ea un german din Linz, Franț Tumler, amintiri dintr'o vreme mai fericită, de ceasuri de școală petrecute pe furiș la apă. La un trecut în not dincolo, luat de cursul repede dela mijloc, și la care nu se aștepta înotătorul, a auzit ca într'o poezie de Schiller, ca în Scufundătorul lui, dar nu cu groaza dramatică din cunoscuta baladă, ci cu fiorul mai liniștit și mai adânc al trecătorului cu ochii deschiși prin vieață, glasul marelui fluviu, un freamăt făcut de unde și de pietrișul de pe fund. Glasul acela dela Linz, care-și mai aduce aminte de munte și de izvoarele cu albie scurtă, năvălind din toate părțile în albia tot mai largă, este altul decât glasul Dunării dela noi. Aici, pe firul apei este numai un clocot, în care se sparg mici ochiuri și vârtejuri. Fluviul nu mai aduce aminte de nimic. Trece mai departe, cântându-și numai sieși un cântec de drum. Este împletit, ca un odgon prin care Europa se leagă de mare, din atâtea părae și văi, unele mai puternice decât el, încât le-a pierdut de mult socoteala. Este acum mat mult decât o apă curgătoare, o Mare interioară, care se mișcă încet spre Răsărit, dar nu cum se mișcă fluviile de pe un plan înclinat, ci cum se mișcă mările, la vânturile dintr'o singură parte ale văzduhului și la rotirea împrejurul stelelor a globului.

Dunărea românească intră văjiind prin Cazane, ca și cum i-ar fi izvorul acolo,

și se face o apă a noastră, pe o lungime de o mie de kilometri, căreia noi îi ținem tovarășie până la Mare și îi culcăm sub cap cele trei brațe ale Deltei, înainte să se piardă în somnul verde al valurilor. La noi este fluviul părinte, pe ale cărui maluri s'a încheșat un popor. Trece măreț și par'că el aduce vieața și face anotimpurile. Când nu-i ajunge propria albie se întinde în lacuri nesfârșite și dormită pe sub stufuri și sălcii, păzit de neamuri întregi de păsări incipierogăte și sburând lin cu aripi largi ca niște pânze deschise de barcă, fără cântec și fără țipet, ca să nu-l deștepte. Locurile și oamenii de aici ar fi altfel fără el. Strămoșii noștri i se închinau ca unui zeu. Ceva din părerile acelea de demult s'au păstrat până astăzi. Dunărea nu este pentru noi numai un drum comercial, ci o putere de descântec. A intrat în folklor și și s'a făcut suflet, cu alte averi ale sufletului românesc. Paginile scrise de Român au, alături de celelalte, și acest suflu ieratic.

Emanoil Bucuța

CULTUL ADEVĂRULUI

Ziarele ne relatează, pe scurt, o importantă comunicare făcută, Vineri, 15 Ian. a. c., la Academia Română, de către cunoscutul și apreciatul nostru istoric militar, Gen. R. Rosetti, în legătură cu efectivele unor armate în trecut. Pornind dela constatările făcute și de alții, în special de Delbrück, în privința efectivelor unor armate din antichitate, d-l Gen. R. Rosetti supune unei severe analize câteva date de aceeași natură din istoria noastră. Nu ne indoim de loc că rezultatele la care ajunge d-sa sunt cele mai corespunzătoare cu realitatea. Metoda strict științifică pe care am putut-o cunoaște din alte lucrări ale d-sale ne dau garanția acestor rezultate. Așteptăm cu nerăbdare publicarea prea interesantei comunicări, spre a ne putea da seama și mai bine de mersul argumentării.

Până atunci, ținem să remarcăm și să subliniem în mod deosebit cuvintele cu

care-și incheie expunerea d-l Gen. R. Rosetti : „Educația popoarelor nu se face decât prin arătarea adevărului.” Ar fi de dorit ca aceste cuvinte, venite din incinta unei instituții ca Academia Română și din gura unui emerit cercetător al trecutului nostru, să găsească un cât mai răsunător ecou în mințile atâtor nechemați, intruși în științele istoriei, care, propovăduind eresii și falșuri istorice, cred a aduce un folos națiunii.

C. D.

CEI ZECE ANI AI REVISTEI „CARPAȚII”

Sunt zece ani de când pornea din orașul nostru drag — de acolo de unde au pornit dela 1918 încoace atâtea inițiative binecuvântate pentru acest neam — o revistă care-și spunea „de vânatoare, pescuit și chinologie.” Ea purta un nume scump și plin de semnificații : „Carpații”, dar atributele amintite mai sus, care însoțeau acest nume, ne făceau să o considerăm drept o publicație de specialitate sau de distracție a unui cerc restrâns de posedați ai armei de vânatoare și ai undiței de pescuit. Număr de număr revista se impunea însă tot mai mult atențiunii noastre, a oamenilor de bibliotecă, sau de laborator, tot posedați și noi, ai cărții și ai cercetărilor. Se impunea prin tinuta ei îngrijită, prin bogăția cuprinsului și forma plăcută în care era prezentat, dar mai ales prin imensa dragoste de natură care se desprindea, ca aburul de argint al unei dimineți de vară, din toate paginile ei. Când o astfel de inițiativă durează puțin, rezultatul ei este neînsemnat, dacă nu păgubitor. E ca unda de ploaie ușoară, care căzând pe un pământ uscat de secetă, mai mult îl arde, decât îl întreamează. „Carpații” au apărut însă zece ani cu o regularitate puțin obișnuită la noi, îmbogățindu-și cu fiecare număr cuprinsul, mărindu-și an de an tirajul. Ei au fost ca o ploaie de vară abundentă, pe urma căreia încolțește mugur nou până și acolo unde ai renunțat la orice făsnire de vieață.

În editorialul numărului care incheie al zecelea an al revistei (Nr. 12 pe 1942) d-l Dr. Ionel Pop, directorul ei, caracterizează astfel spiritul de care a fost condus „Carpații” și trecutul lor, cu care

puține din publicațiunile noastre se pot mândri : „...O revistă care, străduindu-se să cultive dulcea noastră limbă și frumosul, nu are totuși pretenția să fie alăturată revistelor „literare” ; o revistă care dacă publică pagini de adevărată artă, isvorâte din condeiul unor laureați ai literelor noastre, mai des decât lumii gândurile simple ale unor oameni, cari mai bucuros înfruntă ursul în bârlog, decât groaza tocului și a hârtiei albe. O revistă care atinge preocupări ale științelor naturale, fără să se încumete a călca pragul revistelor științifice O revistă în spatele căreia nu e nici belșugul unui buget public, nici dărnicia unor instituțiuni economice ; o revistă care și-a propus (și s'a ținut de cuvânt) să nu accepte dela nimenea, sub nicio formă, ceea ce se numește sau se poate numi subvenție ; o revistă care se bizuia dela început numai pe nădejdea abonamentelor O revistă pe care nu a „lanșat-o” nici un fel de organizație de stat sau particulară ; care nu a fost impusă nimănuși, prin niciun mijloc, care nu a fost trimisă nimănuși decât voită și cerută. În fine : o revistă care dela început și-a fixat cheltuelile de personal, de redacție și de administrație la zero lei, și care în schimb nu a putut rezista nici odată tentațiunii unor ilustrațiuni în plus, a unor pagini în plus, chiar împotriva alarmei neconținute a bugetului dezastruos.”

Cărui fapt se datorește acest succes? D-l Ionel Pop dă în editorialul amintit, câteva răspunsuri, foarte întemeiate. Să ne dea voie să adăugăm și noi unul, după părerea noastră cel mai important dintre toate : Asemenea tuturor marilor real zări, „Carpații” au durat fiindcă s'au născut și s'au hrănit dintr'o adâncă și neistovită iubire. Este pasiunea pentru comorile fără început și fără sfârșit ale naturii, atât de sănătoase, atât de sublimă, atât de curate, care a pus stăpânire pe un suflet bogat și distins, și care vrea să se comunice și semenilor săi, să-i deprindă — cum frumos spunea d-sa în întâiu număr al „Carpaților” — „dintre pietrele de moară care le macină sufletele” Această iubire l-a făcut pe acela, care timp de zece ani a purtat pe zdravenii săi umeri — ca un nou Atlas — „Carpații” să nu cruțe nicio oboseală pentru îmbunătățirea lor, pentru a-i ridica între cele mai originale, mai frumoase și mai utile publicațiuni pe care le-am avut.

I. B.

PROFESORUL Dr. MIHAI ZOLOG
(1894—1943)

O năprasnică moarte l-a răpus în dimineața zilei de 20 Ianuarie, la etatea celei mai desăvârșite puteri de muncă și în cea mai însemnată fază a ascensiunii sale profesionale. Adânc prețuitor al muncii sistematizate și ordonat elaborate, așa cum numai el și-a putut-o însuși acasă și în străinătate, a căzut la datorie. În ziua precedentă morții era la Institutul de Igienă unde cu o obișnuință, caracteristică oamenilor cu dragoste de știință și de instrucția tineretului studios, timp de 23 de ani a muncit, conștiincios și fără reclamă, de dimineața până seara.

Profesorul Mihai Zolog, a fost un cercetător de laborator și adevăr, un organizator și un realizator iscusit pe tărâmul sănătății publice și un devotat și iubit dascăl. Ne-a lăsat numeroase lucrări în domeniul medicinei experimentale, igienei și în special al sănătății publice rurale. Dornic de a contribui la ameliorarea condițiilor de viață ale țărănimii noastre, pe care a iubit-o și a cunoscut-o, înarmat cu multe cunoștințe și dotat cu un admirabil simț de cunoaștere a realității, fie că era vorba de prevenirea și combaterea bolilor infecțioase și sociale, sau de urcarea rezistenței populației față de factorii nocivi din mediul extern, a fost între primii care, scoțând din laboratoare și din experiențele altora metode noi, s'a străduit cu o zi mai înainte decât alții să le aplice pe teren în plășile sanitare model dela noi. Ca profesor întotdeauna a înțeles să fie dascăl și părinte: a împărțit studenților din comoara cuno-

ștințelor lui, calm cu tact și cu o excepțională putere de convingere, ceea ce în știință se sedimentase definitiv, ferindu-i de ipoteze și contraverse; a găsit timp să asculte necazurile tuturor care i s'au adresat, dându-le sfaturi de adevărat camarad mai în etate și părinte; a fost bun și drept cu toți, dar și aspru cu cei care nu l-au înțeles. Așa îmi spunea chiar cu două zile înainte de ziua fatală, că înțelege să fie un profesor.

Regretatul nostru Profesor Zolog în prodigioasa lui activitate și în deosebita lui dorință de a contribui și la îndrumarea dezvoltării integrale, morfologice, fiziologice, psihologice și morale a generațiilor viitoare, atât în cursul de igienă școlară pe care l-a ținut studenților, cât și în cercetările publicate în acest domeniu a arătat rolul biologiei în educație. Studiind capacitatea fizică și intelectuală a elevilor a ajuns la concluzii care învederează rostul educației în actualizarea potențialităților ereditare. În urma acestor studii cărora și-a consacrat chiar lucrarea de docență a devenit cunoscut și în cercurile din afara Facultății de medicină, mai ales printre membrii „Astrii”. Astfel este ales membru în secțiile literare-științifice ale acesteia, iar cuvântul lui a devenit hotărîtor întotdeauna când s'a pus în discuție probleme de organizare a igienei școlare. A visat croirea unui om nou, apropiat de tipul ideal. Golul pe care l-a lăsat în această ramură de activitate nu ușor va fi ocupat, iar membrii secțiilor care l-au apreciat deseori îi vor resimți lipsa. De aceea îl plâng atât de mult.

Dr. P. Râmneanțu

Facem cunoscut tuturor abonaților, prietenilor și sprijinitorilor revistei că din pricina greutăților tot mai mari pe care le întâmpinăm cu editarea ei, suntem nevoiți să urcăm costul abonamentului, începând cu numărul acesta, după cum urmează :

În țară, pentru particulari	Lei 600
Pentru instituțiuni	Lei 1500
În străinătate	dublu
Prețul unui exemplar	Lei 60